

XXXVIII • 1993

IDRIJSKI

RAZGLEDI

Uredniški odbor:

Jože Bavcon, Samo Bevk, Jože Čar, Jože Janež, Franjo Jereb, Janez Kavčič, Romana Kokošar, Ivana Leskovec, Rudi Skočir, Igor Šebenik, Filip Šemrl, Gorazd Trušnovec in Milan Trušnovec

Glavni urednik: Ivana Leskovec

Odgovorni urednik: Samo Bevk

Literarni urednik: Jože Janež

Tehnična urednika: Franjo Jereb in Rudi Skočir

Lektorica: Slavica Makuc-Bric

Naslov: Idrijski razgledi, 65280 Idrija, Prelovčeva 9, p.p. 11. Tekoči račun pri SDK Idrija
št. 52020-603-30832

Grafična izvedba: Franjo Jereb

Naklada: 1000 izvodov

Idrija januar 1994

P 489

67 18.8.15 / 1993

Naslovnica:

Rafael Terpin: »Pred Krono, Idrija okrog 1880. leta«; EA n/7, 1984, linorez

Po mnenju Ministrstva za informiranje Republike Slovenije spada revija med proizvode, od katerih se plačuje davek po 5% stopnji. Odločba št. 23/84-92.

RUDNIK JE POSTAL ZGODOVINA – PREDNOST ALI OVIRA ZA NAŠO PRIHODNOST

Ob letošnji petstoletnici prvih pisanih dokumentov o Idriji in rudarjenju ter ob zaključku večletnih praznovanj tega častitljivega jubileja bi tudi v naši reviji to radi na malo drugačen način obeležili. Pripravili smo razgovor na temo RUDNIK JE POSTAL ZGODOVINA – PREDNOST ALI OVIRA ZA NAŠO PRIHODNOST in nanj povabili eminentne slovenske znanstvenike oz. javne delavce in idrijske rojake. Nekateri od njih so se udeležili naše okrogle mize, ki smo jo pripravili, z nekaterimi pa smo razgovore opravili kasneje. Našemu povabilu so se odzvali: sociolog dr. Marko Kerševan, predsednik Državnega sveta dr. Ivan Kristan, poslanec in idrijski župan dr. Janez Podobnik, direktor tovarne Kolektor Idrija mag. Peter Rupnik in sociolog dr. Ivan Svetlik. Vsi sodelujoči so po zaključnem oblikovanju teksta besedilo prebrali in so se z napisanim strinjali, tako da sedaj objavljamo avtorizirane tekste.

Teme za razgovor so pripravili in razgovor vodili člani uredništva Idrijskih razgledov Samo Bevk, Ivana Leskovec in Filip Šemrl ter zunanja sodelavca Roman Bric in Saša Dragoš.

Za objavo je besedilo dokončno uredil Roman Bric.

Uredništvo: Poltisočletna zgodovina drugega največjega živosrebrnega rudnika na svetu je za vselej zaključena. Rudnik je postal zgodovina. Ali lahko to zgodo-

vino in njene materialne preostanke izkoristimo kot primerjalno prednost ali je to preprosto ovira nadaljnemu razvoju?

M. Kerševan: Prav je, da ob vstopu v neko drugo obdobje ponovno podčrtamo dejstvo, da je dal rudnik temu prostoru nek izjemen položaj v Sloveniji, na nek način pa, čeprav so take položaje poznali tudi drugje po svetu, izjemen položaj tudi v širšem smislu. Zaradi rudnika je bilo namreč to odročno območje navezano direktno na središča. Govorim v množini, ker mislim na središča dogajanj in razvoja v širšem evropskem in včasih celo svetovnem merilu. Šlo je za središča, kakršen je bil dunajski dvor in središča raznih drugih gospodarskih, kulturnih in podobnih dogajanj v svetu.

Direktna navezanost na središča je Idriji omogočila, da je bila tako rekoč vso svojo zgodovino na konicah razvoja. Na primer, če začnemo z gospodarjenjem in živemu srebru najbolj oddaljenimi stvarmi, na duhovnem področju. Vsi vemo, kako hitro se je v Idriji uveljavil protestantizem in kakšno avantgardo je ta tedaj predstavljal v duhovnem razvoju, pri vzpostavljanju sodobne, moderne Evrope. Mestu je takoj prinesel šolo. Tudi kasneje je bila Idrija na podobnih področjih med prvimi. Imela je prvo katoliško delavsko združenje, v Idriji so prvi prevedli Komunistični manifest, imela je prvega socialističnega župana, prednjačila je z dogajanjem na gledališkem, šolskem področju, da ne omenjam tehnične avantgardnosti Idrije, medicine, zdravstva, socialnega skrbstva ipd.

Zaradi takšnega položaja Idrija v preteklih 500 letih ni živela samo od svojega ožjega in nekoliko širšega okolja

in ni živila samo za to okolje. To ni mišljeno v ožjem ekonomskem smislu – ker vemo, kam je odtekal denar in od kod je kaj pritekalo – pač pa v različnih širših smislih, vse do kulturnega in duhovnega. Vemo, koliko pomembnih ljudi je prihajalo iz širšega sveta v Idrijo, in koliko, lahko rečemo nadpovprečnih, ljudi je iz Idrije vsa ta stoletja odhajalo. To seveda ni bila tista enostavna in žalostna slovenska logika »s trebihom za kruhom«, pač pa so bili to ljudje, ki so imeli svetu kaj dati in na nek način vrniti obogateno to, kar je Idrija od sveta sprejemala. V tem smislu ima idrijska preteklost simbolno vrednost tudi za širši slovenski prostor, saj priča, da je mogoče živeti odprto do sveta in trdno zasidrano v slovensko okolje. Idrija s svojo zgodovino nazorno kaže možnost načina življenja majhnih prostorov, ki se ne zvedejo na položaj obrobja, položaj province in zakotja, ki bi bil za preostali svet zanimiv samo zaradi svoje zakotnosti.

ŽIVETI V POVEZAVI S SVETOM IN RAZVIJATI SVOJE POSEBNOSTI

M. Kerševan: Idrija je dokaz, da je mogoče živeti povezano s svetom in razvijati krajevne posebnosti, hkrati pa oblikovati nekaj novega, svojega. Ne gre za ohranjanje ostankov zaradi lastnega zaostajanja, ampak za ustvarjalno prepletanje krajevnega in svetovnega, kozmopolitskega in lokalnega. Mislim, da je to na nek način tudi slovenska perspektiva, in zato mislim, da bi morala Idrija ostati eden izmed elementov slovenske nacionalne zavesti, tiste samozavesti, ki kaže pot, kako ravnati.

Naj preidem k bolj konkretnemu. Rudnik je zaprt. Najbolj kritično obdobje je srečno za nami oz. za vami. Namreč obdobje, ko se je rudnik zaprl in je s tem nastala takšna situacija, ki se pogosto tragično izteče. Potrebno je dati priznanje ljudem, ki so, v Idriji sami in tudi širše, dovolj spretno, iznajdljivo, požrtvovalno speljali osnovni korak iz enega gospodarskega področja dejavnosti v drugo, v modernejšo industrijo. Vemo, da so bile marsikje v svetu, denimo v Belgiji, v Angliji. . . tedaj, ko se je en tip delovne sile izkazal kot neuporaben, drugačnega pa ni bilo, usode ljudi in krajev zelo žalostne. Najpogosteje se je to dogajalo v krajih, ki niso imeli potrebne kulturne in izobraževalne nadgradnje, ki

edina daje ljudem tisto širino in odprtost duha, ki omogoča ustvarjalno prilagajanje novim razmeram in zahtevam.

Idrija je v tem že v preteklosti uspevala. Zato ne gre pozabiti, da ni bila samo rudarski center, ampak zaradi rudarskega centra tudi šolski, kulturni in na nek način tudi duhovni center. Gledano od zunaj in malo v preteklosti, je potrebno dati Idriji priznanje, da ji je ta prehod uspel. Osnovni korak je bil narejen tako, da sedaj res lahko postopno in trezno razmišljate, kako v bodoče združevati: življenje, vključeno v sodobne tokove in ohranjanje tistega, kar je idrijskega kot tradicija.

IDRIJA JE VEDNO SPREJEMALA IN DAJALA

J. Podobnik: Na vprašanje, kaj sedaj, ko rudnik postaja zgodovina, gledam na svoj način. Mislim, da je to dejstvo temeljni izziv za intelektualce, za izobražence, za razumnike, za vse ljudi z znanjem, ki v tem prostoru živijo. Prihodnost Idrije vidim v kontekstu prostora, ki ga Idrija opredeljuje, rečemo mu idrijsko-cerkljanska regija. Gre za vprašanje vizije, kaj želimo tisti, ki čutimo odgovornost do tega prostora.

Vprašanje je zelo kompleksno, možni so različni zorni koti pristopa do njega. Bistveni poudarek je v tem, da gre za ljudi, ki tu živijo. Bistven je človeški faktor in zato je tako pomemben ta kratek segment, o katerem je govoril dr. Kerševan, ta zgodovinski, sociološki, psihološki in morda tudi duhovni element, ki opredeljuje mišljenje in bivanje idrijskega človeka. Dejstvo je, da je poltisočletna zgodovina drugega največjega rudnika živega srebra v svetu zaznamovala delovanje in mišljenje idrijskega človeka in v njegovo zavest vtisnila neizbrisne pečate, vzorce razmišljanja in reagiranja na probleme.

Velja prislovična delavnost, ki krasi naše ljudi in jaz se s tem strinjam. Prav to velja za ustvarjalnost, ki se je sproščala v preteklosti ob reševanju, zanimivo, predvsem tehničnih problemov, ki jih je prinašalo delovanje rudnika živega srebra. Poudaril bi misel dr. Kerševana, da je šlo za sprejemanje in dajanje, bi rekel, za sistolo in diastolo. Idrija je živila tako, da je izkoristila svoj položaj rudnika s tem, da je iz Evrope dobivala najbolj

eminentne strokovnjake. Izkoristila je tudi možnost, da je domače ljudi, ki so prišli do teh znanj in so prišli do vrhunca, pošiljala v svet. To je pomembna izkušnja. Potrebno pa je poudariti, da se lahko Idrija poleg tehnične ustvarjalnosti pohvali s kreativno inteligenco na humanističnem kulturnem in umetniškem področju. V tem smislu je obet za prihodnost dober. Vidim pa tudi nekaj zavor.

Strinjam se, da je imela Idrija zaradi narave in pomena rudnika v svojih genih odprtost v svet. Po drugi strani pa je zaradi geografske omejenosti ohranila razpoloženje samozadostnosti, zaprtosti v tem prostoru. To je lahko tudi plus, saj iz tega lahko izvirajo kljubovalnost, trma, ki se včasih pokaže za dobro. Mislim, da bo v sedanjem obdobju, ko se rudnik z držo solidarnosti, ki je bila uzakonjena v zakonu o zapiranju rudnika in se sedaj nekako nadaljuje, najbolj pomembno to, da bodo ljudje, ki tu živijo, predvsem pa izobraženci, videli tu možnost za ustvarjalno življenje. Torej, da bodo premagali samozadostnost tega prostora, ki je seveda objektivna danost.

RUDNIK JE ZAPUSTIL TUDI VELIKO NEREŠENIH PROBLEMŌV

J. Podobnik: Problem je morda drugje, kajti rudnik je zapustil težko bero nerešenih problemov. Gre za negativne vplive rudarjenja na mesto, v urbanističnem, komunalnem, infrastrukturnem smislu... Zato ocenjujem, da je Idrija ponovno pred veliko preizkušnjo. Krajevna skupnost se je pred leti pravilno odločila in je dovolj ambiciozno šla v posodabljanje in revitalizacijo mestnega jedra. S tem je nakazala, da na razvoj mesta gleda zelo dinamično. Žal sta finančna situacija sedanjih krajevnih skupnosti in nov pogled na upravno razdelitev slovenske države in uvajanje lokalne samouprave, ta ambiciozen pristop zavrla. Ocenjujem in se bojim, da bo Idrija še naprej demografsko nazadovala, če ne bo omenjenih problemov razrešila. Osnovni pogoji za kvaliteto življenja so namreč nujni predpogoj, da mesto postane vabljivo za mlade ljudi in družine. Potrebno je narediti vse za to, da bi Idrija zaživela kot mesto, ki je bilo vedno pomembno povezano z zaledjem, ki gravitira nanj. Idrija sama ne more preživeti, zato mora ohraniti povezavo s podeželjem. Naslednji

poudarek pa velja še bolj dinamičnemu razreševanju urbanističnih oziroma komunalnih problemov. To je lahko zelo prozaično, ampak mislim, da zelo pomembno, če naj bo Idrija vabljiva za mlade ljudi, predvsem pa mlade ljudi z znanjem.

P. Rupnik: 500-letna zgodovina je, kar se tiče rudarske dejavnosti, zaključena, vendarle pa rudnik še ni zaprt. Zapiranje ni končano niti tehnično niti konceptualno. Koncept, ki je bil pripravljen pred leti, je temeljil na predpostavkah, ki jih tedaj še ni bilo mogoče preveriti v celoti. Predvsem ni bilo jasno, do kakšne meje se lahko jamo zalije in na kakšen način se lahko utrdi vse rove pod mestom. Koncept je bil speljan tako daleč, kolikor je lahko bil in kasneje je bil vsaj enkrat, če ne večkrat dopolnjen. Sam sicer ta hip natančnih podatkov nimam, vsekakor pa bomo šele videli, kako bo to zaprtje izgledalo. Vsekakor pa je v proizvodnem smislu zgodovine rudnika konec. Idrija pa bo pečat rudarjenja ohranila za vedno. Morda celo v tolikšni meri, da bo to za manjše število ljudi pomenilo možnost, da bodo živeli od turistične dejavnosti.

V povezavi z zapiranjem rudnika moramo pričakovati tudi težave, zlasti zato, ker je finančna dimenzija zapiranja rudnika ogromna. O težavnosti del govori plan, po katerem naj bi bil rudnik zaprt šele 2006. leta. Šele po zaključku vseh del bomo videli kakovost opravljenega dela in morebitne posledice tega, da se danes »dogaja« zapiranje – na videz sicer brez problemov – a ob znatnem pomanjkanju denarja. Vsebine programa zapiranja ob nenehnem pomanjkanju denarja ni mogoče uresničevati v celoti. Torej, če ta trenutek še ne vidimo vse dimenzije problema, to še ne pomeni, da je tudi ne bomo. Prej ali slej bo pred nami odločitev ob vprašanju, ali podaljšati čas zapiranja ali pa se soočiti z drugimi težavami.

Mesto Idrija ima ta trenutek ob vsem drugem tudi infrastrukturne težave. Te pa zlasti zato, ker so bili ključni infrastrukturni objekti projektirani in zgrajeni dolgo nazaj, kompleksne obnove pa ni bilo. Tako moramo danes ugotoviti, da kolikor je bilo mesto pred vojno razvojno daleč pred okolico, je danes prav obratno. Tudi zato, ker se, zaradi finančnih razlogov teh del ni dalo vključiti v koncept dokončnega preneha-

nja rudarjenja. Verjetnost, da bomo začeli problem v kratkem času urejati kompleksno, je bolj majhna. Pravzaprav sedaj sploh ni videti, kako bi se dalo ustrezno pristopiti in rešiti. Kolikor se meni samo po sebi ne zdi, da so telefoni, kanalizacija, električna energija, voda itd. ključne stvari življenja ene populacije in okolja, so vsekakor tiste, ki usmerjajo energijo na eno težišče aktivnosti.

V TEH GRAPAH SO OSTAJALI INOVATIVNI LJUDJE; RAZVOJ ŠOLSTVA JE ZA IDRIJO KLJUČNO RAZVOJNO VPRAŠANJE

P. Rupnik: Sreča je, da zaradi osrednje pozornosti komunalni infrastrukturi, nismo prizadeli šolstva, ki je za Idrijo ključno razvojno vprašanje. Tega so se ključni ljudje, ki so kakorkoli vplivali na življenje v Idriji in ga urejali, zavedali. Zato so našli rešitve tudi v tistih obdobjih, ko so bile generalne slovenske rešitve take in drugačne. Saj se vsi spomnimo, koliko poskusov je bilo, da bi šolanje uredili po raznih modelih. Vedno znova je Idrija kot prostor, ki ima relativno malo ljudi in je geometrijsko zaprt izpadel, ker ni izpolnjeval zdaj enih, zdaj drugih kriterijev in je že povsem zgledalo, da ni možnosti za srednjo šolo. Vendar jim jo je uspelo ohraniti. To pa je predpogoj, da se ohranja vzdušje, duh, pristop... Nekaj ljudi, ki se gre šolat, pride nazaj, čeprav je ta procent relativno majhen. Če srednje šole ne bi bilo, bi bilo teh ljudi bistveno manj. Dvomim, da bi se lahko toliko prilagodili spremembam, in verjetnost za nove, pozitivne rešitve bi bila manjša. Šola je v glavah Idrijčanov nekaj, o čemer ne dvomijo, zato so pripravljene precej narediti za ta del infrastrukture. Prehod v druge vrste gospodarjenja, ki omogočajo ohranitev življenja tukaj tudi po zaprtju rudnika, je bil lažji zaradi možnosti uporabe vseh prednosti industrijske tradicije. Prilagajanje in obvladovanje industrijske proizvodnje terjata svoje obdobje. Idriji je bilo to z rudarjenjem omogočeno. Klasična industrijska proizvodnja je bila tu možna in se je dalo, z malo sreče, pameti in s tujci, ki so iskali nove partnerje v krajih, kjer je bila zaradi tradicije verjetnost za uspeh večja, začeti uspešno proizvodnjo. In še dejstvo, da so se po teh grapah ohranili le tisti ljudje, ki so bili dovolj inovativni v vseh smislih. Kar je res, je res! Tisti, ki so

ostajali, so tisti, ki so bili, posebno še po obrobju in vaseh, inovativni v vseh smislih. Če se le malo spreho-diš po okolju, se lahko čudiš, kaj vse ljudje znajo, s kakšnimi problemi so se ukvarjali in kakšne originalne rešitve so našli zanje. Vse to je zanimivo, vsekakor pa je pripomoglo, da se je tu lahko začela industrijska proizvodnja.

Seveda pa je razvoj v svetu silovit, stvari se hitro spreminjajo. Klasična industrijska proizvodnja, od katere sedaj v Idriji živimo, je nekaj, kar je, merjeno z merili razvitih, že zgodovina. Mi pa smo šele zajeli polna jadra tovrstnega izkoriščanja tega načina zagotavljanja eksistence. To pa je tisti izziv, o katerem bi bilo potrebno premišljevati in za katerega bomo šele videli, v kolikšni meri mu bo ta populacija sposobna parirati.

IDRIJSKA POSEBNOST JE MANJŠA STOPNJA PROLETARIZACIJE

I. Svetlik: Če komentiram izhodiščno misel, o prednostih, ki jih je Idrija imela in dediščini rudnika, obstaja prav gotovo ta tradicija, odprtost v svet, komunikacija in prenos z ene generacije na drugo; z ene firme na drugo.

Drugi pogled, ki se meni zdi zelo pomemben, pa je, da ni prišlo, čeprav je paradoksalno, do tiste stopnje proletarizacije kot v velikih mestih. Ljudje niso sprejeli vedenjskih obrazcev, ki so tipični za velika mesta. Do neke mere se je to mogoče kazalo le pri rudarjih iz centra mesta. Ti rudarji so opravili »šiht« potem pa so bili popoldne prosti, nič drugega niso počeli. Večina delavcev je prišla iz okolja, ki je precej ruralno in se niso sproletarizirali v tem smislu, da jih zanima zgolj njihova plača. Ti polproletarci so mnogo bolj aktivni. Delovna mentaliteta se pri njih ni zreducirala na »delavski obrazec« – samo služba in nič drugega. Pri njih še zmerom obstaja večja stopnja identifikacije s podjetjem. Oni čutijo, da so od podjetja odvisni za razliko od klasičnih proletarcev, ki jih podjetje kaj dosti ne zanima. Laže sprejemajo situacijo, kakršna je, ker sprejmejo nase dejstvo, da smo v krizi, da so zdaj manjše plače, jutri pa bo boljše. Zato tudi ni bilo v takih okoljih, kot je Idrija veliko štrajkov. Vse to kaže na drugačno psiho – socialno strukturo, ki v takem kraju

obstaja, za razliko od večjih centrov. Hkrati pa je tudi res, da alternativ ni tako veliko. Npr. v Cerknem – ki je monoindustrijsko – se ljudje do podjetja drugače vedejo kot drugje. To pojasni njihovo delovno zavzetost. Pripravljeni so se žrtvovati, delati bolj kot drugi. To je dobro takrat, ko imamo manj zahtevno proizvodnjo, ki je še zmeraj v tem prostoru (Idrija) dominantna. Vprašanje pa je, ali lahko ta kapital – človeški v tem smislu, da imamo pridne delavce – še naprej predstavlja pomemben generator razvoja ali ne. Ali ni potrebno razmišljati o drugih virih razvoja? Tukaj pridemo do vprašanja znanja in do vprašanja kvalifikacije ljudi.

Uredništvo: **Z začetkom dokončne krize rudnika leta 1977 lahko rečemo, da smo stopili v novo gospodarsko razdobje. Vendar so nekatera podjetja že prej našla ustrezne razvojne rešitve, kar se je v današnjih kriznih časih in pogojih tržnega gospodarstva izkazalo kot zelo pozitivna in dolgoročna gospodarska politika. Ali so bili potenciali znanja in industrijske tradicije prednost pri vzpostavitvi novih gospodarskih povezav Idrije s svetom?**

P. Rupnik: Govorimo o majhnem prostoru in majhnem številu ljudi, o nekaj tisoč ljudeh. Vse porazdelitve, ali znanja ali inteligence, kažejo, da je v tej populaciji le določeno število ljudi, ki so sposobni peljati naprej razvoj »na špici«. Zato se ne da niti teoretično pričakovati, da bi imelo eno tako okolje, kot je idrijsko, možnosti biti »na špici« na mnogih različnih področjih. Torej povsod najboljša, najbolj napredna, najbolj sposobna. To bi bilo pretirano. Ni prav nobenega objektivnega, strokovnega ali pa čisto naravnega razloga, da bi to lahko bilo tako. Uspešna industrijska proizvodnja je posrkala te potencialne v sebe. Da bi imeli ob tem še zelo uspešen turizem, je malo verjetno, ker ni ljudi, ki bi to lahko tako razvijali. Da bi, poleg elektroindustrije imeli še zelo uspešno tekstilno industrijo, je le malo verjetno... Ljudi je pač toliko, kot jih je, in ti so v industriji in v delu nadgradnje – v šolstvu, upravi, zdravstvu. S tem so naši populacijski potenciali izčrpani. Na to je potrebno računati.

M. Kerševan: Katerakoli industrija, v katero se usmerimo, ni isto kot rudnik. Rudnik je lahko samo zaradi naravnih posebnosti, ki tu so ali pa jih ni. Drugače je ta

sedanja idrijska industrija kažipotna za slovensko orientacijo. Mi smo tako majhni, da se ne moremo razmetavati na vse konce. Važno je, da se v nekem času najdejo tiste prave zadeve, v katere se usmerijo delovne in intelektualne sile. Če se koncentrirajo moči, je možno upati na uspeh, na prodor... Nič ni zagotovljenega enkrat za vselej. Stalno je potrebno biti buden, pravčasno je potrebno začeti preusmerjati potencialne, pozornost, denar... Pogoji za to so širša infrastruktura, zlasti šolsko-kulturna. Kadarkoli se mi gospodarsko specializiramo samo v eno področje, mora ta ostati širša. Zato, da bodo ob tem rasli kadri, ki se bodo sposobni vključevati tudi v nekaj drugega, novega. Če bi se odločali za preorientacijo in bi računali samo na kadre od zunaj, da bi prišli v ta mali prostor, je malo upanja na uspeh.

NOVI VIRI RAZVOJA IN ZNANJ SO EDINA MOŽNOST PREŽIVETJA

I. Svetlik: Problem drugih virov razvoja, znanj in kvalifikacije ljudi bo tako kot naprimer že v tekstilni, nastajal tudi v elektroindustriji, ki je doslej dominantna. Recimo, da bodo proizvajalci, ki imajo poceni državo (cenejša kot je naša), in poceni delovno silo, postali tako močni konkurenti, da se naprej ne bo dalo več tako gospodariti. Proizvodnje ne morete stalno intenzivirati, še manj plače ljudem ne morete dati, kajti že sedaj je na meji, ki lahko pripelje do masovnega nezadovoljstva. Kakor hitro pa se to začne, je zelo težko nazaj vzpostaviti socialno ravnotežje.

Vprašanje je, »KAJ NAMESTO TEGA?« Ali imamo alternative? Tu se da napeljevati različne smeri. Prav gotovo je treba vlagati v znanje. Mi imamo na splošno silno nizko izobrazbeno strukturo in ne vem, če je v Idriji kaj boljše. Primerjalno gledano, razvite države zaposlujejo le do 20% ljudi, ki nimajo poklicne izobrazbe. Ta procent se hitro znižuje. Tisti, ki nimajo izobrazbe, ostajajo vsepovsod nezaposleni. Mi imamo še zmeraj 30–40% teh ljudi – odvisno od regij. Nastaja prepad. Na dolgi rok bo treba tehnologijo tako spremeniti, če hočemo imeti normalno ekonomsko povezanost s svetom, da ne bomo rabili več kot 20% ali celo le 15% nekvalificiranih ljudi. Hkrati pa imamo ogromen rezervoar – 10–20% ljudi, ki niso ustrezno izobraženi. Kaj

s temi ljudmi napraviti? Upokojil se jih bo le del. Potrebno bi bilo lansirati programe dousposabljanja in preusposabljanja za tiste, ki so končali osnovno šolo oziroma so se le priučili. Vse te bi bilo treba vključiti vsaj v poklicne šole. Potrebno je povprašati podjetnike, da povedo, kaj načrtujejo v prihodnje, in potem pripraviti ustrezne programe. Lažje je s tistimi, ki neko izobrazbo že imajo. Ti se hitreje preusmerjajo s programi specializacije oz. preusposabljanja.

Nekvalificirane delavce bodo podjetja odpuščala, ker jih rabijo vedno manj. Prekvalifikacija pomeni za podjetja prevelik strošek, da bi vanjo sama vlagala, ker hkrati dobivajo iz šol nove diplomante, ki ta znanja imajo. Preprosta ekonomska logika. Podjetja bodo skrbela za ključne ljudi še naprej. Sama jih bodo usposabljalala in bodo vanje investirala – ker je od njih odvisno podjetje. Tu ne gre za moralo, ampak v prvi vrsti za ekonomijo. Zato mora intervenirati država.

VSAKO LETO IZGUBIMO TRETJINO MLADE GENERACIJE

I. Svetlik: Ali je idrijska občinska vlada že naredila kaj v tej smeri? En poskus je poklicna čipkarska šola, program REVIT. Problem, ki je prisoten v celi Sloveniji, in Idrija najbrž ni izjema, je izgubljanje mladih generacij. Mi vsako leto izgubimo 1/3 in več ljudi – izgubimo v tem smislu, da se ne vključijo v srednje izobraževanje ali iz njega izpadejo. To je neverjetno, kaj si slovenski narod privošči; izgubiti tak potencial. 10% je takih, ki se po osnovni šoli sploh ne vključijo v nadaljnje izobraževanje. Njim se pridružijo še tisti, ki se vpišejo, a šole ne dokončajo. Teh je vsaj 20%. Ostanjejo nekvalificirani, brez možnosti, da bi si zagotovili normalno življenje. Ta skupina postopno rekrutira v marginalni delavski sloj, ki bo občasno iskal delo, ampak bo slej ko prej v izredno težkem ekonomskem položaju; slaba dela mu ne bodo omogočala normalnega življenja, formiranja družine, reševanja stanovanjskega problema... Če bo v takem položaju 30% ljudi, ali če jih bo tudi le 10–15%, je to ogromno – toliko marginalcev družba težko prenese. Posebej še, če so to mladi, ki imajo svoje otroke in družine in imajo zelo slabe možnosti, da bi iz tega sloja pobegnili. To pri nas sicer še ni masoven pojav, bo pa vedno večji ravno v teh letih, ko

nastopa kriza zaposlovanja. Včasih je izpad iz šol pobirala industrija za nekvalificirana dela. To se bo sedaj ustavljalo in sloj marginalcev bo naraščal in bo postajal vse večje breme, socialno in tudi politično.

OD VODILNIH JE VSE ODVISNO

I. Svetlik: Kadar imate na voljo dovolj delavcev, podjetja za manjšo plačo zaposlujejo višje izobražene ljudi. Ti pa na istem delovnem mestu zmeraj naredijo več kot tisti, ki so manj kvalificirani. Posledica je ta, da se še povečuje pritisk na najmanj kvalificirane.

In največji problem so ljudje brez izobrazbe, čeprav so v težkem položaju tudi ljudje, ki končujejo gimnazijo, celo fakulteto. Čas iskanja zaposlitve pri višje izobraženih je bistveno krajši. Pri zaposlovanju so sami bolj iniciativni. Res pa je tudi, da se s sistematičnim delom da tudi nekvalificiranim pomagati. Praksa v drugih državah je, da ustanavljajo lokalne »inkubacijske centre«. Dobra ideja za Idrijo in celo regijo bi bila ustanovitev takega centra, imenovanega tudi »podjetniški inkubator«. Taki inkubatorji so že locirani v večjih podjetjih, ki so v krizi. In nekatera so si s tem zelo opomogla. Eden takih je TALUM iz Kidričevega, kjer sem tudi sam sodeloval. Šli so v notranje prestrukturiranje. Postavili so cilj, da morajo po številu zaposlenih priti na evropsko raven... Ideja inkubatorjev je v tem, da znotraj podjetja ali ob podjetju nastajajo nove proizvodne enote. Te potem servisirajo podjetje na ekonomski osnovi, hkrati pa tudi proizvajajo za druge in s tem se poveča obseg poslovanja.

Če vodilni v občini in menedžerji znotraj podjetij nimajo za to posluha, je zadeva vnaprej izgubljena. Ljudje spodaj bodo nekaj časa sicer vztrajali, mogoče bo vsak zase še našel kakšen izhod, ampak iz tega ne more nastati nekaj resnega.

VREDNOTA ZNANJA (ŠE VEDNO) NI DOVOLJ CENJENA

I. Svetlik: Vrednote se zelo počasi spreminjajo. To je stvar več generacij. Sedaj mlada generacija sprejema vrednote svojih staršev, pri katerih pa znanje ni bilo neka prioriteta vrednota. Dejstvo je, da je sredi 70. let vrednotenje izobraževanja hitro nazadovalo v tem smi-

slu: pomembno je, kaj delaš, ne pa kakšno šolo imaš, nagrajevanje po delu, ne po izobrazbi, priznavanje izobrazbe na osnovi delovnih izkušenj, destimuliranje izobraževanja v podjetjih (ki so do takrat že imela neke izobraževalne centre). To se prenaša na mladino. Večina skuša zadostiti nekemu minimumu, ki je zelo nizek, popolnoma neobetaven. Predstavlja slabo izhodišče za nadaljnji študij in za delo. To je posledica nizkega vrednotenja znanja, izobrazbe. Izobrazba ni percipirana kot nujen pogoj, čeprav seveda še ni zadosten pogoj, za normalno vključevanje v delo. Pri mladih ljudeh je zreducirana na nujno zlo.

Velik problem je tudi v tem, da ni zadostnih izobraževalnih kapacitet, niti za srednje izobraževanje, niti za univerzo. Kaj se tu lahko stori? Tu je zatajila nacionalna raven, saj se je vedelo vsaj 20 let prej, kakšne bodo generacije, ki naj bi šle v šolo. Vprašanje je, ali je sedaj mogoče kaj storiti, ali je mogoče pritegniti nove programe v posamezna središča? Univerza, kakršna je, ne more vključevati več študentov, če naj ne zniža ravni izobraževanja, ki že sedaj ni zelo visoka. Potrebovali bi postsekundarne programe, ki bi jih morali na hitro vzpostaviti tudi v takem okolju, kot je idrijsko, da gimnazijci ne bi izviseli. To bi bili enoletni do dvoletni programi. Morda bi se jih dalo hitro od kje pripeljati v kooperaciji s kom od drugod, kjer imajo več izkušenj. Npr. v Trbovlje so prenesli iz Avstrije gospodarske in turistične šole. Mogoče to ni najboljši primer. Vendar je način za pomoč ljudem, ki nimajo dela niti možnosti za šolanje, imajo pa voljo.

Uredništvo: Idrija je bila vse doslej sposobna napredovati v ekonomskem pogledu, vendar se sprašujemo ali je obstoječa struktura proizvodnje tista, ki obeta preživetje v nadaljnjih 20 ali 50 letih. Težko pričakujemo, da bo industrija, ki ima 30 ali pa tudi 50 odstotkov nekvalificirane ali polkvalificirane delovne sile v prihodnosti lahko napredovala.

P. Rupnik: To je zanimivo vprašanje, a odgovor ni preprost. Predvsem je od ljudi, ki to industrijo vodijo, odvisno, kaj bo nastalo. Lahko nastanejo skrajnosti – od zgolj nujenja uslug, ki jih bo nekdo plačeval, dokler bo to za njega ugodno, do tega, da bodo ti ljudje

sami vzeli razvoj povsem v svoje roke. Tu so stvari odprte in niso pogojene samo z eno stvarjo. Ne samo z denarjem, niti samo s splošnimi pogoji. Ni za poenostavljati in pričakovati, da bo kar vse prišlo v Slovenijo ali pa na Češko. Veliko pa prihaja. Prestrukturiranje nemške in razvite evropske industrije je v teku. Dokler se je to dogajalo širše v svetu, na Japonskem, v ZDA, mi tega nismo občutili. Sedaj je ta val v Evropi intenzivno prisoten in to občutimo tudi mi. Za taka območja, kot je naše, za take firme, kot so naše, pomeni to samo priložnost za pridobitev novih proizvodenj in nove kakovosti. Gre za delo, ki ga je možno prodati boljše in je za eno stopnjo zahtevnejše, kot je bilo pri nas doslej običajno. Kaj se iz tega da narediti in kaj bo iz tega nastalo, pa je vprašanje. Vse opcije so odprte in v tem, kar se ta trenutek dogaja, so že velike razlike. O tem ne bi govoril...

BREZ LASTNEGA RAZVOJA – KOT PRIVESKI TUJIH MULTINACIONALK

I. Svetlik: Ta nevarnost res obstaja. To je zelo odvisno od tipa pogodb. Tisti, ki so popolnoma v lasti tujih firm, bodo v primeru recesije prej odpisani, kot enote, ki so v centru. Vprašanje je ali so pogodbe take, da podjetjem omogočajo enakopravno sodelovanje, enakopravno tudi v smislu prenosa tehnologije in znanja ali ne. Zlasti je pomembno to, da jim ne ukinjajo njihovih razvojnih oddelkov. V tem primeru so podjetja obglavljena. V vsaki krizi, ki kaže lastniku oz. centralnemu podjetju, da lahko žrtvuje to podjetje, ker zanj ni interesantno, bo tako podjetje popolnoma nemočno, ker nima lastnega potenciala, ki bi poiskal nov program, nima izhoda, nima trga. Če podjetja sklepajo pogodbe o solastništvu, naj ob redni proizvodnji skušajo razvijati nekaj novega, svojega, da bi tako lansirali svoj potencial in si ustvarjali neko rezervo, neko možnost za krizne čase, predvsem pa za dolgoročni razvoj. Večinski lastnik pa seveda za to ni zainteresiran in temu celo nasprotuje – to je namreč njegova konkurenca.

To je ena najbolj kritičnih točk razvoja v tem trenutku. Če imajo tuje firme tako strategijo, bi morali naši menežerji odreagirati na ustrezen način, ne pa v tem smislu »zdaj je vse v redu in odslej bodo oni skrbeli za nas«.

Možnost je tudi najti ljudi za dela (obujati tradicionalno proizvodnjo), ko znaš oblikovati kovino, les za neke unikatne proizvode – tu je neomejeno možnosti.

Edini problem je:

- prvič, navezati nazaj na tradicijo, če je še kaj je
- drugič, poiskati ljudi, ki to še znajo, da bodo sposobni to delati in prenašati na druge.

Seveda pa je potrebno imeti tudi ljudi, ki so sposobni kreirati izdelke, ki imajo dovolj visoko estetsko raven in kar je najpomembnejše, marketing.

Slovenska podjetja imajo zelo slab marketing. Zato velika podjetja v zadnjem času prav na marketingu usposablja svoje ljudi. To pa je mogoče področje, na katerem bi vsako podjetje zase, ali več podjetij skupaj lahko več storili. Neka občina oz. njeni proizvajalci so prešibki, da bi lahko prodrli. Treba se je povezovati. Npr. proizvajalci stolov iz severne Italije so tak primer. Skupaj so osvojili evropski trg.

Uredništvo: Idrijsko-cerkljansko območje v upravnem, političnem, kulturno-zgodovinskem pogledu in perspektive idrijsko-cerkljanske regije v novonastajajoči lokalni samoupravi. Kje je naše mesto?¹

I. Kristan: Prvo vprašanje je vsekakor to, kaj bo z reformo občin, in drugo, ki je odvisno od prvega, kakšno vlogo bo imel vmesni regijski ali pokrajinski nivo. Očitno je, da bodo lahko odgovori tu zelo različni, če se, recimo, v razpravi ne bi opredelili za koncept, ki ga zakon ponuja, to pa pomeni koncept majhnih občin, skratka 250 ali 300; če javna razprava ali ljudje tega ne bi sprejeli in ne bi šlo skozi, potem je tudi vprašanje regije popolnoma drugo vprašanje. Vprašanje regije se s stališča sedanjih občin drugače postavlja, nekateri pravijo, da sploh ni aktualno oblikovanje regij, če bi ostal status quo pri sedanjih občinah. Tu pa je potem odgovor, če gremo na majhne občine. Nedvomen odgovor je, da pri tolikšnem številu in tako majhnih občinah mora priti do odločitve za regijski oziroma pokrajinski nivo, ker bi drugače te majhne občine postale predmet premočne centralizacije. Centralizem in logika, ki deluje v smeri centralizma, je premočna, in majhne občine tega ne bi zdržale. Sedanje občine so se

tu še nekako sposobne upirati tem trendom centralizma, te majhne pa ne. Mislim torej, da je najprej treba počakati odgovor na prvo vprašanje. Tu sta prisotna dva pristopa. Eni se opredeljujejo za formiranje regij, drugi pa pravijo, da ne rabijo regije, da hočejo obdržati sedanje občine. To je trenutno večinsko mnenje v Sloveniji, mogoče je prav ta tolminski in idrijski konec drugačen. Tu so, mislim, prisotni predlogi in prizadevanja za formiranje več občin. Mislim, da v Sloveniji situacija ne bo enaka v različnih krajih.

KDO BO KJE, NAJ ODLOČIJO LJUDJE

I. Kristan: Moram reči, da za sebe nisem prepričan, da je prostovoljna varianta oblikovanja regij v redu, ker bo prišlo do nemogočih situacij. Ene občine se bodo odločile za združitev, druge ne, ene bi ji dale te pristojnosti, druge bi dale druge, tako bi imeli pisano strukturo, ki ne bi mogla delovati. S stališča racionalnega funkcioniranja se mi zdi, da je treba postaviti ustavni koncept. Mislim, da bi ustava morala uvesti regijo kot institucijo. Potem pa je seveda odvisno, katere občine bi se v katero regijo združile. Uvedba regije oziroma pokrajine ne prejudicira odločitve, katere občine se bodo v neko regijo združile. Nekateri imajo celo tak koncept, da bi sedanje občine postale regije. Tako, da imate cel razpon pogledov, od predstave majhnega števila regij, celo samo tri (zgodovinske razdelitve), pa predstavo, da bi jih bilo 11 ali celo 22, tako kot so bile sedanje volilne enote v državni svet; drugi pa pravijo, sedanje občine naj bodo regije, pa jih bomo imeli 62. Zelo pestra je predstava in v različnih krajih imajo različne predstave. Glede priključevanja in združevanja v regije pa je treba spoštovati interese ljudi, ki ne bodo enoznačni, zato je edina rešitev, da se izvede referendum. Po moje je referendumski odločitev tista, ki bo povedala, kdo bo kje. Ko se ljudje odločajo o teh teritorialnih povezavah, se odločajo na zelo dolge roke, za dolgo dobo. Eni so zelo pod vtisom preteklih povezav in so jim tiste svete, drugi pa imajo druge razloge. Če se pač neka krajevna skupnost ali kraj odloči za povezavo drugam, mislim, da bi morali dati ljudem proste roke.

J. Podobnik: Če pogledam kronološko, lahko postavim tezo, da je bila odločitev, da se argumentirano, utemeljeno postavi zahteva za uveljavitev idrijsko-cerkljanske

regije, posledica in sinteza specifičnosti ter pozitivnih danosti v tem prostoru. To se je v zadnjih dveh, treh letih zbralo, ob predvidenih spremembah, tedaj še lokalne samouprave, in je bilo na zelo sintetičen način dobro utemeljeno. Ne bi ponavljal teh razlogov, dejstvo pa je, da je eden od pomembnejših močan gospodarski potencial, ki je v tem prostoru in v samem mestu Idrija prisoten.

Tudi enotna podpora vseh političnih strank, če sem malo političen, ki delujejo v tem prostoru, je bila močen faktor stabilnosti na lokalnem nivoju življenja. Sprememba koncepta državne uprave in lokalne samouprave je vedno močan proces v vsaki državi in to je pravi potres. Nagibam se k mnenju, da je naša odločitev za regijo prispevala k temu, da tu ni in ne bo prišlo do velikih teženj po drobljenju na manjše občine. Mislim, da drobitev ne bo produktivna. Ocenjujem, da smo s to pobudo, tedaj še nehote, dali argument, da bi bila Idrija sedež upravnega okraja. Mi tedaj, bodimo odkriti, nismo imeli samo tega namena, pač pa smo iskali način, da prostor idrijsko-cerkljanske regije – sedanje Idrijske občine tudi za prihodnost povežemo.

V OČEH BIROKRATOV SMO NOTRANJCI

J. Podobnik: S tem ko je prišlo do dogovora, da se s spremembo lokalne samouprave spreminja tudi državna uprava, bo prva stvar določitev upravnih okrajev. Država se je odločila in je dala svoje različice. Žal, ne bi ocenjeval zakaj, niti v eni varianti ni upoštevana naša usmeritev. Nekatere različice so silno nenavadne. Osnova je varianta, po kateri sodimo v notranjski upravni okraj – Cerknica, Logatec, Idrija. Potem so še druge variante: severno-primorska – Nova Gorica, Idrija, Ajdovščina in Tolmin. To bi še nekako razumel, nekatere pa so že malo eksotične s 16 ali 19 okraji, kjer je Idrija skupaj z Ilirsko Bistrico, Sežano, Postojno, Cerknico, Logatcem... Temu lahko človek reče birokratski pristop.

Mislim, da je bistvenega pomena, da Idrija dobi vsaj nekatere attribute upravnega okraja. Prepričan sem, da bo v primeru, da tega ne bo dobila, nazadovala. Če se hoče vitalno demografsko okrepiti, mora postati središče. To pa bo pozitivno za celotno področje naše

občine – tudi za večje centre kot Cerkno, Spodnja Idrija, Črni Vrh. S tem bo tudi svoje zaledje na pozitiven način vezala na sebe. To je tudi ta regija dosegla, da smo vso dosedanje razpravo vodili zelo konstruktivno. Sedaj pa bo nastopil politični problem, kako to uveljaviti, uveljaviti ne na škodo kateregakoli sosednjega upravnega okraja, sosednje regije itn.

To je naloga politikov; ampak jaz pričakujem pomoč vseh ostalih področij, ki so tu pokazala svojo veliko iznajdljivost, prepričljivost in vizionarstvo. Dejstvo je, da je v tem prostoru, če omenim še Cerkno in Spodnjo Idrijo, en segment industrije dosegel nivo, ki je brez dvoma vodilen za slovensko državo. To naj bi bil tudi eden od argumentov, ki bo prepričljiv tudi v jeziku politike. To so novi momenti, ki morajo delovati mobilizatorsko za vse ustvarjalne, predvsem pa intelektualne potenciale v Idriji in njeni okolici.¹

M. Kerševan: Mislim, da je Idrija dober primer, in v tem primeru imamo skupaj s Cerknim dovolj argumentov za to, da ob njej padejo hotenja, da bi probleme upravne ureditve reševali, recimo temu, birokratsko ali po nekih pač pavšalno avtomatskih logikah: po številu prebivalcev, po tem, kaj se kaže na zemljevidu, iz česar potem lahko nastane takšna kombinacija, da se Idrija znajde skupaj z Ilirsko Bistrico in podobno. Jasno je, da se brez neke urejenosti, preglednosti itd. upravljati ne da, jasno je tudi, da tu velja nekakšna birokratska, geografska, geometrijska logika. Ta pa mora imeti svoje meje, če le hoče kolikor toliko racionalno delovati. Take meje so upoštevanje konkretnih zgodovinskih danosti, zgodovinskih argumentov in Idrija je tak primer.

Seveda se vsak kraj lahko poteguje, da bo pri njem središče in ne pri sosedu. Če to razvijemo, lahko dobimo vesoljno vojno vseh proti vsem in rezultat so lahko samo skrajno majhne občine.

Nujno je najti ravnotežje. V tem ravnotežju Idrija ima svoje mesto. Nikdar ni bila, grobo rečeno, pod Ajdovščino, Ilirsko Bistrico, Logatcem itd. Dejstvo, da nikdar ni bila »pod« nekim sosednjim krajem, da je drugače živela in da je v tem drugačnem življenju uspevala dobro za sebe in za vso Slovenijo, to mora imeti svojo težo. Če hočemo svetovne primerjave: v Nemčiji so našli ravnotežje, ki ga ni bilo lahko poiskati, saj ni dano

enkrat za vselej. Ob modernem, organizacijskem, lahko rečemo tudi birokratskem principu, so upoštevali zgodovinsko logiko življenja določenih okolij (npr. mest-držav, kot je Bremen), ki ga niso podirali v imenu birokratskih preglednosti in lepote novouveljavljenih principov.

P. Rupnik: Idrije ni mogoče razvrstiti ne v geometrijskem ne v infrastrukturnem ne v industrijskem potencialu... tja, kamor jo razvrščajo. Navsezadnje je industrijski potencial sedaj globalen in nima nobene zveze ne s slovensko majhnostjo ne z idrijsko luknjo. Tistih par firm, ki so, so uveljavljene na severni polobli in tu ni kaj... Ne vidim nobenega pametnega razloga, razen mogoče cenejše organizacije lokalne samouprave, da bi Idrija zgubila to, kar ima. Obratno bi morala vse to, kar ima, ohraniti ali jutri dobiti še kaj zraven. Sedaj pa govorimo o tem, da bo to izgubila. To nima utemeljitve, kvečjemu je to lahko utemeljeno z interesi nekoga drugega. Ni pa prav nobenega kriterija, po katerem bi mi kam sodili. Naj mi ga kdo pove. Nobenega ni, najmanj pa ne v gospodarstvu.

SLOVENSKA DRŽAVA SE CENTRALIZIRA

J. Podobnik: Dejstvo je, da se slovenska država centralizira. Jaz tega ne sprejemam iz dveh razlogov. Prvič iz nekega osebnega gledanja na politiko. Ocenjujem namreč, da je načelo subsidiarnosti tisto, ki bi moralo biti temeljno načelo. Se pravi, kar lahko bolje stori nižji nivo, naj tudi stori in naj se rešitve ne vsiljujejo z vrha. Drugo načelo je, da na tak način ne gre zmanjševati kohezivnega naboja slovenske osamosvojitve in s tem vitalnosti slovenske države. Ne vem, ali je to reakcija na mlado državo, poskus, da bi na ta način stabilizirali mlado državo ali se je to delalo namerno? Lahko! Za mene je vprašanje drugje.

Sprašujem se, kakšen smisel ima ta velikanska reforma, ki bo lahko povsem neproduktivna, ki lahko za mnoga področja postane sporna. V tem smislu se je že pokazala za napačno odločitev, ko so se takoj objavili zemljevidi 250 novih občin. To je dvignilo apetite. Odprla so se mnoga stara nasprotja, ni pa se odgovorilo na bistvene probleme. Dva od takih pa sta, koliko denarja bo dala država in katere pristojnosti bo podelila lokalni

skupnosti. Zato bo zelo važno, da ne bomo uzakonili centralističnega gledanja. Jasno pa je, da je ob naši majhnosti centralizacija stalna skušnjava.

Kar se Idrije tiče, se ve, da je v preteklosti veliko zgubljala. Ne bom ocenjeval, ali ni bilo to tudi zaradi premajhne agresivnosti ljudi, ki so bili na odgovornih mestih. Prepričan pa sem, da je bilo tedaj dosti težje uveljavljati idejo o Idriji kot posebni identiteti... Razmišljam, kako sedaj z argumenti utemeljevati, da ne bi bila Idriji narejena velika zgodovinska in še kakšna krivica. Če se jo bo sedaj obšlo in se bo vse uredilo s preglasovanjem v državnem zboru, ne bomo imeli nobenih možnosti več.

Upam pa, da bomo našli takšno rešitev, ki bo upoštevala vse posebnosti. To bi pomenilo bogatitev slovenske države. Kot je rekel dr. Kerševan, bi lahko na ta način v slovensko državo prenesli iz idrijskega prostora neko pozitivno izkušnjo. Jaz sem zelo vesel razmišljanja gospoda Rupnika. To je gledanje, ki je v vsej državi zelo malo prisotno. Namreč gledanje, da tekmuje s severno poloblo, ne pa z Logatcem. To je nova dimenzija.

I. Svetlik: Zdi se mi, da so prehitro šli v vse te spremembe, po mojem je sploh vprašanje, koliko je bilo to potrebno, če primerjate podatke in ugotovitve, da je imela Slovenija zelo dober koncept regionalnega razvoja. Dober v tem smislu, da je našla primerno velike regionalne enote, ki so se uspele razviti in si zagotoviti svojo infrastrukturo. Šlo je za policentrični koncept razvoja. V novem konceptu, kjer se skušata državna uprava in lokalna samouprava razločevati, je prvo vprašanje, kaj sploh kam sodi – kaj je predmet lokalne samouprave, kaj predmet državne uprave. Če je predmet državne uprave res samo policija, registracija rojstev in smrti, vojska – torej državna uprava v klasičnem pomenu, potem bi rekel, da ni razlogov za zaskrbljenost – naj naredijo, kakor hočejo. Pomembno je le, da bodo ljudje imeli dober dostop do teh servisov, administracije, ki jih bo klicala, naj uredijo to ali ono zadevo. Drug problem pa je, če se državna uprava pojmuje širše v smislu šolstva, zdravstva, kulture. Takrat pa je po moji sodbi silno pomembno, kako so te enote formirane. Kajti center je zmeraj center; v tem smislu, da

drži niti v rokah, da se tja steka denar, odteka pa ga zmeraj malo manj, kot ga tja priteče.

Če pa se te funkcije opredelijo kot zadeve lokalne samouprave, čeprav dvomim da bi se, potem bi rekel, da ni potrebna nobena sprememba. Po moji sodbi so dosedanje občine idealne v tem pogledu. Kakor hitro bi šli v več občin, bi dobili občine na papirju, ki nimajo nobene ekonomske osnove in ne morejo živeti. Čeprav takim občinam damo možnost pobiranja lokalnih davkov, je to v majhnem obsegu in majhen denar. Z majhnim denarjem se ne da mnogo narediti. To sicer lahko pomeni, da bi morali v regiji zbirati ta denar, ampak to bo zmeraj težje. Čimvečja je regija, večje težave bodo nastopile. Tako mi ni jasno, zakaj je potrebno menjati obstoječi sistem. Če se bo državna uprava pojmovala širše, je vprašanje, kaj lokalni samoupravi še ostane. Bo imela zelenice, klube starih, vrtec in pokopališče? Državna uprava pa bo slejkoprej, tudi če privzame princip decentralizacije, imela manj posluha za lokalne probleme.

V preteklosti je 60 občin pripeljalo do razmeroma uravnovešenega razvoja, ne moremo pa pričakovati, da bi tudi novih 240 imelo enako funkcijo. To po moje ne drži. Zna biti, da bodo nove občine oslabiljene, stare bodo izgubile funkcije in bo potem centralna oblast potegnila nase večino funkcij, denarja in odločitev. Problemi pa bodo ostali občinam. Imeli bomo večje probleme z nerazvitimi. To ni perspektivno. Na to zelo opozarjajo Madžari. Vse so decentralizirali in rekli: »Zdaj se pa vi ukvarjajte s šolstvom, otroškim varstvom, ostarelimi itd., saj imate lokalno samoupravo.« Ampak davke pa pobira država.

I. Kristan: Zavzemam se za paralelni sprejem vsaj teh dveh zakonov, o državni upravi oziroma državnih okrajev ter o lokalni samoupravi. Zlasti se mi zdi to nujno zaradi končne konsekvence, modela teritorialne delitve. Zakon o državni upravi bo dal model državnih okrajev, zakon o lokalni samoupravi bo dal svoj model novonastalih občin. Ta dva modela ne smeta drug drugega rušiti. Tudi za mene je to bistveno vprašanje, da se o obeh istočasno razpravlja in se ju tudi sočasno sprejema in da se hkrati iščejo elementi za teritorialno delitev glede državne uprave in podlaga za teritorialno

delitev lokalne samouprave. Bistveno je vprašanje, kam se ljudje nagibajo, katere so tiste gravitacijske točke za ljudi. Gravitacijske točke so z različnih zornih kotov, a morajo biti sinhronizirane. Ena gravitacijska točka je recimo šola. Lahko je tudi trgovina, upravne zadeve glede potrdil. Pomembno je, da ne bodo ljudje imeli za eno problematiko (recimo za državna potrdila) eno gravitacijsko točko, za vse ostale zadeve pa drugo. To je treba postaviti na mizo in uskladiti. Napačno bo, če bomo zdaj z levo roko formirali državne okraje, saj bodo potem nastale težave pri samoupravnih regijah.

Sicer pa se mi zdi bistveno, da vemo, kaj bi te občine imele in česa bi se znebile (koliko državnih funkcij). In zakon bo moral reči, občine imajo te in te pristojnosti in enako tudi pokrajine. V svetu poznajo rešitve, kjer imajo občine, kot lokalna samouprava, pretežno lasten delokrog, lastne zadeve, lastne kompetence, deloma pa lahko dobijo prenešen delokrog tudi od države. Če govorimo o razmerju, potem je na občini pretežni del samoupravnega, prenešenega pa zelo malo. Na višjem nivoju je razmerje že drugačno, lahko celo do polovice. Če pa imate tri nivoje, kot jih ima Bavarska, potem je na tretjem nivoju že vse prenešeno od države. Toda mi nismo tako bogati in veliki.

VSAKA REORGANIZACIJA DRŽAVE TUDI VELIKO STANE

I. Kristan: Seveda to ni obrobno, to je lahko celo osrednje vprašanje. Ena izmed postavk zakona mora biti, koliko bo to stalo, koliko bo veljala reforma. Odgovor seveda ne more biti samo statičen, koliko nas bo sama reorganizacija stala, ampak tudi kakšen aparat se bo v prihodnosti oblikoval. Če je sedanje stanje aparata po občinah, recimo 100, da ne bomo potem po reformi imeli 200. Zelo velika je verjetnost, da se lahko aparat poveča. Treba bo biti pozoren, ko se bo določalo pristojnosti, da se bo videlo, s kakšnim moštvom lahko občine to opravljajo, da si ne bi nakopali vojske administracije in da ne bi od ideje samoupravne občine ostalo nič. Pri ljudeh so včasih te predstave idealistične. Recimo majhne občine, ki bodo blizu ljudem. Nekateri si še vedno predstavljajo staro jugoslovansko ali celo avstrijsko občino, ki sta imeli enega župana, uglednega človeka, ta pa je vse postoril v nedeljo dopoldne v vaški

gostilni. Te predstave so presežene. Takšne idealne lokalne samouprave ne bomo imeli, zato je treba najti razvitejši tip občine, ki pa je še vedno samoupravna skupnost ljudi, ki jim država ne diktira. To je ideja te občine.

NAJ OSTANEJO SEDANJE OBČINE

I. Kristan: Če pravite, da se pri vas že pogovarjate o referendumu, mislim, da gre za prehitevanje, saj je zakon šele v pripravi. Bilo bi dovolj normalno, da se o zakonu razpravlja in sprejme do volitev. Treba je pripraviti predvsem pravno podlago za volitve v občinske skupščine in predstavljam si, da bi šele te novoizvoljene občinske skupščine pripravile to reformo. Tako bo tudi v večini primerov po Sloveniji. To ne bo akt, ki se ga bo dalo izvesti v pol leta. Mislim, da bo potrebna celovita priprava teh podlag za odločitve, analiza vseh dejavnikov, ugotovitev kaj ljudje zares želijo in to oblikovati kot predlog za referendum. Potrebne so resne analize. Lahko je sicer v nasprotnem referendum emocionalno vprašanje, ali ste za idrijsko-cerkljansko regijo ali ste proti njej. To vprašanje se mi ne zdi korektno, saj ga je treba podpreti z argumenti. Treba je ljudem povedati: če boste glasovali za to, bodo posledice take, če boste glasovali proti, pa bodo posledice te in te. V vsakem primeru morajo ljudje vedeti, kaj jih čaka. Tako, da brez analiz ne bi bilo dobro iti v referendum. Optimalno gledano bo reforma trajala dve, tri leta. Zlasti, ker se nekateri zavzemajo, da bi šli v poskusni model občin. Če bi to sprejeli, potem pa se bodo stvari sploh zavlekle. Zanimivo je, da na večini pogovorov, kjer sem bil, ugotavljajo, da so s sedanjimi občinami zadovoljni. Zdaj seveda ne vem, kdo koga sprašuje. V glavnem so argumenti za to, da ostanejo kar sedanje občine, saj dobro funkcionirajo, da je tudi disperzija prostora ustrezna. Menijo, da bi majhne občine postale še prej plen centralizacije, kot so sedanje. Že te se pritožujejo, da se tem trendom ne morejo upirati. Kajti, če imamo pred očmi problem centralizma, ta fenomen je vseskozi in povsod prisoten. Prej smo se pritoževali nad Beogradom, ta je bil vsega kriv in sploh nismo razmišljali, da je lahko tudi Ljubljana tak dejavnik. Zdaj je Ljubljana center države in imamo njo pred očmi, pozablja pa se, da je lahko tudi Kranj, Koper ali še kdo, dejavnik centralizacije. Nikjer ni rečeno, da je

lahko sedanja občina v odnosu do ljudi na terenu tudi taka. Ko se govori o samoupravi in želji, da se odločanje približa ljudem, je treba upoštevati vse nivoje. Problem odtujevanja oblasti je povsod navzoč in proti njemu ni nihče imun.

Uredništvo: **Mesto Idrija sodi med demografsko ogrožena območja, je mesto starcev! (?) Kje vidite njeno bodočnost?**

I. Svetlik: Idrija je demografsko ogrožena. Tu bo težko kaj narediti. Obstajajo sicer nekateri ekonomski programi za tovrstna področja, npr. ugodni krediti za investitorje. Vendar se mora Idrija odpreti tudi za imigracijo. Migracija je v Sloveniji majhna, torej ostane imigracija od kje drugje. Mislim, da so tukaj velike bariere. Moje osebno stališče je, da je bila selektivna imigracija zmerom potrebna. In če prihajajo šolani ljudje, se jih jaz ne bi branil. To lahko pomeni tudi demografsko poživljanje. Seveda je ena od možnosti tudi pritegovati nazaj tiste ljudi, ki so že odšli, domačine. V to je treba nekaj vložiti. Nuditi pogoje, ki so stimulatívni, na primer stanovanje. Lahko je imigracija za taka dela, ki jih domačini nočejo opravljati (kot jih je imela včasih Nemčija), kar ima svoje pozitivne aspekte v tem smislu, da omogoča mobilnost domačim prebivalcem, ki so jim na voljo boljše dela. Seveda ne v masovnem smislu. Imigracija, ki ne presega 8% prebivalstva še ni kritična, če ni do tega apriornega odpora. Človek, ki nam prinese nekaj znanja, je zmeraj dobrodošel. Druge rešitve ni, razen, če se ne bodo Slovenci premislili, da bodo imeli drugačen odnos do življenja, do družine, do otrok. Ponekod so namreč te spremembe že prisotne. V razvitih državah opažajo, da gre trend rasti populacije navzgor, mogoče se v tej smeri kaže rešitev tudi za Idrijo in druge podobne slovenske kraje.

M. Kerševan: Noben kraj še ni propadel, če so bili tisti, ki so bili tam sposobni ustvarjati življenje, ki je na nivoju kulture in civilizacije in z vsem tistim, o čemer je prej govoril župan. Jaz se ne bojim, saj nikjer ne piše, da bi moralo biti tu vedno več ljudi. Demografski trendi nihajo, tako je v Evropi in mi nismo izjema. Tudi priseljevanje ni nobena tragika, zlasti, če prihajajo ljudje, ki se hočejo tukaj uveljaviti z znanjem ipd.

Nasprotno, dobro je, če nek kraj priteguje druge ljudi z znanjem. Problem bo, če bo tu zamrla dejavnost.

J. Podobnik: To vprašanje ima slovenske razsežnosti. Strokovnjaki, ki se ukvarjajo z demografskimi problemi, trdijo, da so neka normalna valovanja. Mi bi morali biti pozorni na to, da ne bomo v tem valovanju prišli predaleč. Kar se naše občine tiče, je zanimivo, da nam ostaja podeželje vitalno. Trdim, da je to tudi posledica razvite industrije, sistema polkmet-poldelavec, dobrih lokalnih cest, razvoja kmetijstva... To je za Idrijo pozitivno.

Po novem bo Idrija imela tudi vse pogoje za ustanovitev mestne občine, vendar bi morala biti zelo previdna. Če se bo odločila – z referendumom – da bi bila mestna občina, bo to zelo tvegana odločitev, kajti gledati mora na to, da bo imela zaledje. Stvari se razvijajo. Če kje, smo lahko nezadovoljni na področju turizma. Tu stanje ne samo, da se ni nič izboljšalo, ampak ocenjujem, da se je celo poslabšalo. Imam občutek, da je večina kadra, tudi ekonomistov, ki bi lahko potegnili naprej, angažirana v treh uspešnih firmah. Le-te jih »držijo za sebe« in ne dovolijo razcveta. Ne bo druge rešitve, kot da bomo šli naprej, z manjšimi podjetniškimi ekipami, družinskimi podjetji... Vsekakor ni pomembno samo

to, da je Idrija znana v Nemčiji po elektroindustriji, ampak bi morali razširiti vedenje o njej na kulturno, zgodovinsko... področje.

Recimo, da je tu ena pozitivna izjema, to je Mestni muzej, ki predstavlja žarišče kulture, močan intelektualni potencial. Še nekaj takih točk bi potrebovali in povezave med njimi.

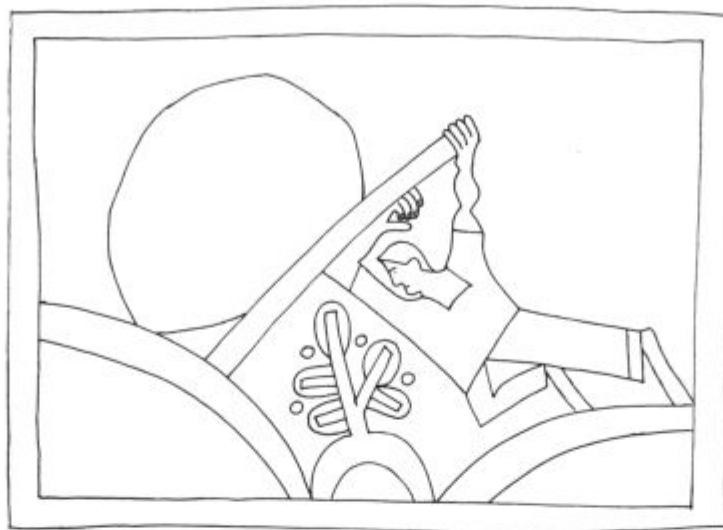
Mi smo upali in smo predlagali, da bi se v Idrijo preselil Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine. Zaradi bogate, pestre kulturne in predvsem tehniške dediščine bi to moralo biti tu.

OPOMBE:

¹ O bodoči zasnovi lokalne samouprave in državne uprave je bil pogovor opravljen junija 1993, ko so bile znane šele delovne teze, torej pred pripravo zakonskih osnutkov za parlamentarno razpravo in sprejemanje.

V 27. številki POROČEVALCA (september 1993) je IDRIJA v treh različnih variantah zakonskega osnutka o območjih upravnih okrajev priključena ožjim ali širšim območjem Notranjske.

Vlada Republike Slovenije je na svoji 55. seji dne 11. 11. 1993 določila novo varianto predloga zakona o upravnih okrajih, kjer je kot 15. okraj določena občina Idrija s sedežem v Idriji. Predlog zakona mora seveda Državni zbor Republike Slovenije še sprejeti. Glej POROČEVALEC z dne 25. 11. 1993, št. 39.

SKUPŠČINA OBČINE IDRIJA

PODELJUJE

PIRNATOVO NAGRADO

MESTNEMU MUZEJU IDRIJA

ZA USPEŠNO IN POŽRTOVALNO DELO

PRI RAZISKOVANJU IN OHRANJANJU BOGATE TEHNIŠKE, ZGODOVINSKE IN

KULTURNE DEDIŠČINE RUDARSKE IDRIJE IN IDRIJSKE OBČINE TER ZA 40-LETNO

ZGLEDNO PREDSTAVLJANJE IDRIJE ŠTEVILNIM DOMAČIM IN TUJIM OBISKOVALCEM

IDRIJA, DNE 1. OKTOBRA 1931.

PREDSEDNIK:
Janez Podobnik, dr. med.

MAŽGON

Stari Mažgon je bil cerkljanski posebnež. Živel je skorajda v samem centru kraja v ostankih opuščenega mlina. Preživljal se je z najrazličnejšimi priložnostnimi deli. Veliko je spletel košev in košar, znal pa je tudi »lonce v drat dajat« (piskrovez).

Franc Peternelj, Cerklje, okrog 1920

ČETRT TISOČLETJA STARO DOPISOVANJE MED IDRIJO IN UPPSALO

DARINKA SOBAN

*We are such stuff as dreams are made of,
and our little life is rounded with a sleep.*
W. Shakespeare: *The Tempest*

V povojnih letih sem se pogosto srečavala z dobrimi znanci v idrijskem gradu; življenje nekaterih – Srečka Logarja, inženirja Gantarja in stanovskega tovariša Jožeta Pfeiferja – že obkroža večno spanje.

Vsakokrat, ko sem vstopila skozi kamniti obok na grajsko dvorišče – ki je temačno in prenatrpano s starimi rudniškimi napravami iz težke, mrke kovine skorajda zakrivalo grajsko stavbo, – mi je živo kot v sanjah stopilo pred oči težavno življenje idrijskih kopačev živossrebrne rude skozi stoletja. Ko pa sem se to pomlad sprehodila do gradu in stopila skozi porton, mi je zastal korak; je res ali le nov sanjski privid? – Svetlo, gosposko prazno in prostrano dvorišče, visoko obdano s poslopjem, ki mu fasado krasijo bogate starinske freske: Gewerkenegg redivivus, oživljeni sedež rudniške uprave, ki je skozi stoletja, največkrat s trdo roko, krojila življenje rudarjev.

Prav po tem dvorišču je v šestnajstih letih dela pri idrijskem rudniku, od 1754 do 1769, pogosto prihajal na upravo prvi stalni zdravnik idrijskih rudarjev Janez Anton Scopoli (1723–1788) s poročili o hudih boleznih rudarjev zaradi vdihavanja živossrebrnih hlapov; pogosto je zamen prinašal predloge za izboljšanje delovnih pogojev in bednih rudarskih življenjskih razmer. Nekega dne v letu 1761 (v katerem so v rudniku pridobili kar 252 ton živega srebra) je mogoče stopal tod s kancem več upanja na priznanje in uspeh, saj je nosil s seboj pravkar v Benetkah natisnjeno knjigo: »O IDRIJSKEM ŽIVEM SREBRU«. V njej je poleg fizikalnih in kemičnih svojstev rudnika podrobno opisal tudi lastne medicinske izsledke o merkurializmu, načine zdravljenja in preprečevanja te bolezni. Žal pa že ob Scopolijevem prihodu v Idrijo ni bilo več med živimi dovetnega upravnika Haubtmanna, ki je bil leta 1752 zaprosil dunajsko dvorno upravo, naj za nujne potrebe rudnika, katerega prihodke je izkoriščala, pošlje v Idrijo stalnega zdravnika. Haubtmannov naslednik pač ni nasledil tudi njegove zavzetosti za rudarje in je slabo upošteval Scopolijeva socialnomedicinska prizadevanja.

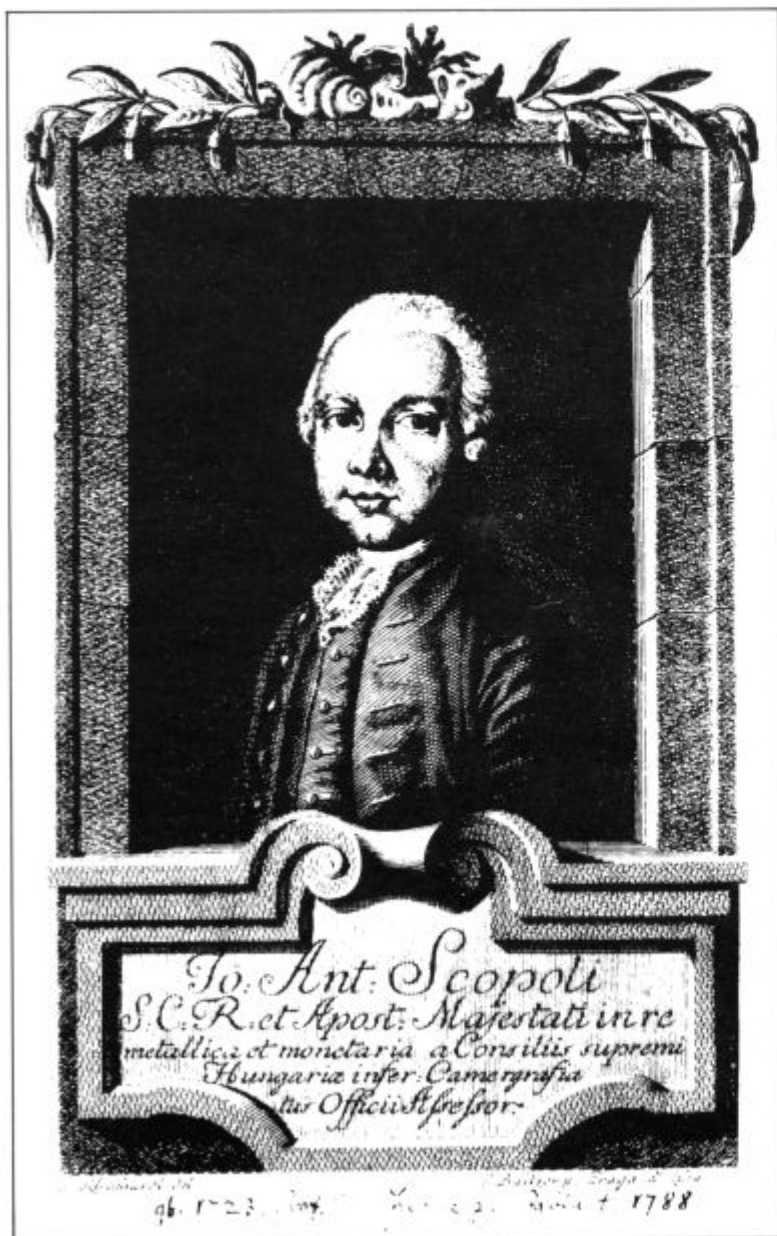
Potrt zaradi neizpolnjenih sanj o poklicnem uspehu in še osebnih nesreč, ki so ga pestile v Idriji, se je Scopoli zatekal k naravoslovju. Rastline so ga privlačile že od mladosti; botanika pa je bila tedaj tudi važen del medicinskega študija in dela, ker še ni bila znana kemična sinteza zdravil in so bile zeli glavni vir zdravilnih pripravkov.

Malo raziskano rastlinsko bogastvo slovenskega ozemlja se je v divje lepi naravi okrog rudnika odprlo Scopoliju kot obljubljena dežela. V prvih letih službovanja je zbiral botanična opazovanja v severozahodnih predelih, takratni Kranjski, tudi Carniola imenovani, in je našel kakih 1100 rastlinskih vrst. Leta 1760 je nato izdal prvo monografijo o kranjskem rastlinstvu: FLORA CARNIOLICA. Pričakovanja in sanje so se povrnile: s tem delom se pač lahko predstavi največjemu sodobniku v stroki, švedskemu zdravniku in naravoslovcu Carlu Linnéju (1707–1778), in iz sedanjega morečega okolja odpre svojemu intelektu pot v evropski kulturni prostor.

V Idrijskih razgledih 34, 1989/1–2, sem navedla nekaj odlomkov iz Linnéjevih pism Scopoliju, ki pripovedujejo, kako se je novo poznanstvo dveh naravoslovcev-polihistorjev razvijalo naslednjih šestnajst let. Pripoved dopolnjujem z dodatnim vedenjem, ki se mi nabira po kapljah, a je v njem še vedno veliko nejasnih lis.

Učenjaka se osebno nista nikoli srečala. Plodno sodelovanje sta ob izmenjavi zbirk poglobljala v pismih, napisanih v srednjeveški latinščini, ki je bila tudi običajni jezik strokovnih publikacij. Danes se komajda v celoti zavedamo pomena takratnega skupnega jezika v znanosti. T. W. Stearn je zapisal v knjigi »Botanical Latin« (Devon, 1989), da verjetno ne bi imeli niti enega mednarodnega sistema botaničnega imenstva, če bi latinščina pred koncem 16. stoletja izgubila svojo premoč. V časih, ko je bilo v vsaki deželi le nekaj učenjakov, ki so se zanimali za rastline, je bila uporaba latinščine protiutež njihovi zemljepisni osamelosti, meni Stearn. – Nad osamelostjo zaradi več tisoč kilometrov dolge razdalje med Idrijo in Uppsalo in pomanjkanjem primernih potovalnih možnosti je potožil tudi Linné v pismu Scopoliju 5. januarja 1765: ne le, da je šele po tako dolgem času dobil znamenito Scopolijevo delo o žuželkah na Kranjskem, ENTOMOLOGIA CARNIOLICA, tiskano že leta 1763 na Dunaju; obžaluje tudi, »ker naju loči takšna velika razdalja, zaradi katere nikakor ne morem priti k Tebi, da bi užival Tvojo

navzočnost in se iz nje bogatil. O, dobri Bog, če bi se Ti in Geoffroy in jaz s svojimi zbirkami lahko sestajali enkrat na mesec, kako lahko in v kako kratkem času bi bile poznane v večjem delu Evrope. Toda usoda nam ni naklonjena in to najbrž hrani za bodoče rodove. Največja nesreča je, da Ti in jaz prebivava stran od morja, kar zavira pošiljanje in stike.« – Zastajale so zlasti pošiljke knjig na vmesnih postajah (Dunaj!), kjer so jih – po Linnéjevih pismih sodeč – zadrževali naravoslovci.

Giovanni Antonio Scopoli, profesor metalurgije v Banski Štiavnici

Ohranjena korespondenca vsebuje sedemnajst Scopolijevih in trinajst Linnéjevih pisem. Obe zbirki sta bili verjetno nepopolni že ob prehodu v zapuščino, v naslednjih stoletjih pa deležni različnih usod in zanimanja.

Scopolijeva pisma Linnéju hrani Lineansko društvo v Londonu. Linnaean Society so Angleži ustanovili leta 1788, kmalu zatem ko je skoraj vsa Linnéjeva zapuščina prešla v njihovo last. Linnéjeva vdova je po zgodnji smrti edinca Carla, ki je le za nekaj let nasledil očeta na uppsalski katedri za botaniko, prav na hitro prodala moževo zapuščino, da bi štirim hčeram nudila primerno doto. Najboljši ponudnik je za odkupnino tisoč gvinej odpeljal v Anglijo ladijski tovor z med drugim velikim številom raznih naravoslovnih zbirk, 19.000 herbarijskimi listi, 2500 knjigami in okrog 3000 pismi Linnéjevih sodelavcev. Zapuščina je vzorno hranjena v prostorih Lineanskega društva, kateremu je tako priznanje izrekel tudi švedski kralj na svečanosti ob društveni dvestoletnici v Londonu 1988. leta. Vendar se je že precej skrčila zaradi snovne minljivosti bioloških zbirk. Dodatno škodo je utrpela v 2. svetovni vojni med bombardiranjem Londona, ko so jo selili v zaklonišče brez ustreznih klimatskih naprav. Vpogled v prizadete rokopise je omogočila sodobna mikrofilska tehnika. Pisma so posneta na microfiche (Inter Documentation Company). Ploščice s posnetki Scopolijevih pisem vsebujejo 17 pisem Carlu Linnéju, od tega samo zadnjo stran drugega pisma, in sedem iz Pavie poslanih pisem Carlu Linnéju mlajšemu. Ta je po očetovi smrti spoštljivo nadaljeval strokovne stike s Scopolijem.

Linnéjeva pisma Scopoliju so vse do leta 1931 ostala v lasti rodbine Scopoli; od tega leta dalje jih hrani Biblioteca Civica v Veroni. V zapuščinskem snopu je vsega 221 pisem, ki jih je Scopoli prejel od sodelavcev. To število je majhno v primerjavi s poglavjem iz avtobiografije, kjer je Scopoli poimensko naštel 123 naravoslovcev, s katerimi si je dopisoval (*Vitae meae vices*, v: *DELICIAE FLORAE ET FAUNAE INSUBRICAE*. Pavia 1786–8, faksimilni ponatis Trento 1988).

Trinajst Linnéjevih pisem iz omenjenega snopa je leta 1878 ob stoletnici Linnéjeve smrti naredilo dolgo pot iz Verone v Uppsalo, da bi za slovesnost obogatila razstavljene spominske predmete. Pred vrnitvijo v Verono so bile izdelane kopije pisem za Carolino Redivivo, Akademsko knjižnico v Uppsali.

Po vrnitvi iz Uppsale so pisma zbudila pozornost Muzeja v Roveretu, ki je za počastitev ob stoletnici Scopolijeve smrti leta 1889 izdal pisma v tiskani verziji: »Lettere inedite di Carlo Linnaeo a Giovanni Antonio Scopoli«. Že pred mnogimi leti me je razveselil izvod tega dela v ljubljanski Muzejski knjižnici. V tiskane črke prenesena pisma so bila lažje dostopna, postala so popularna med skopolislovci ozemlja, ki mu sedaj pravimo Alpe-Adria. Odlomki z Linnéjevimi ocenami Scopolijevega dela so se v vseh treh jezikih pojavljali in ponavljali v slovstvu o zgodovini medicine in naravoslovja teh dežel. Iz radovednosti, kakšna je polna vsebina pisem, sem jih prevedla v celoti. Da bi bilo delo popolnejše, mi je gospa Ulla Fant, članica švedskega društva Linnés' sällskapet, preskrbela posnetke kopij pisem-rokopisov iz Caroline Redivive. Primerjala

sem jih s tiskanimi pismi iz Rovereta in našla v slednjih nekaj napačno prepisanih in zato težkoumljivih mest, ki so se – popravljena s pomočjo domačih naravoslovcev – razumljivo vpela v besedilo.

Razpoke v mojem laičnem prevodu je ob skupnem prebiranju trinajstih Linnéjevih in prvega Scopolijevega pisma ljubeznivo popravil in dopolnil profesor klasične filologije Silvester Kopriva do začetka leta 1991 – le nekaj mesecev prej, preden se je poslovil od nas.

Sum, da se nekatera pisma niso ohranila, zbuja med drugim tudi časovna razporeditev ohranjenih pisem:

Leto	Scopolijeva pisma		Linnéjeva pisma	
1760	(1)	1. sept.		–
1761	(2)	30. jun.	(1)	15. jan.
		(zadnja stran)	(2)	15. avg.
			(3)	28. dec.
1762	(3)	28. jan.		–
	(4)	5. febr.		
	(5)	11. febr.		
	(6)	3. maj		
	(7)	30. dec.		
1763	(8)	7. apr.	(4)	17. maj
	(9)	22. okt.	(5)	20. jun.
			(6)	29. avg.
1764		–		–
1765	(10)	7. mar.	(7)	5. jan.
	(11)	30. jun.		
1766		–		–
1767		–	(8)	3. maj
1768	(12)	19. avg.	(9)	20. dec.
	(13)	14. nov.		
1769	(14)	28. jan.		–
1770	(15)	25. okt.	(10)	30. okt.
1771		–	(11)	8. mar.
1772		–		–
1773	(16)	13. mar.	(12)	8. febr.
			(13)	17. mar.
1774		–		–
1775	(17)	19. sept.		–

Zadnja tri Scopolijeva pisma niso bila poslana iz Idrije, ampak iz novega delovnega mesta v Banski Štiavnici (Chemnitz).

Ko je Scopoli prvič pisal šestnajst let starejšemu Linnéju, je bil ta v znanstvenem svetu že slavni 'princeps botanicorum mundi' in doma povišan v plemiški stan, zaradi česar je dotedanji priimek

Linnaeus spremenil v imenitnejši 'von Linné'. Bil je dvorni zdravnik in že skoraj 20 let profesor medicine in botanike na univerzi v Uppsali. V 18. stoletju, ko so nastajale velike svetovne enciklopedije, je neizmerno delavni Linné s svojim izjemnim sistematičnim genijem enciklopedično zbral in uredil vse naravoslovje. Že kot mlad naravoslovec je bil razdelil svet na tri naravna kraljestva:

»kamnine, ki rastejo;
rastline, ki rastejo in živijo;
živali, ki rastejo, živijo in čutijo«.

Carl von Linné s »svojo« cvetlico *Linnaea borealis*, zadnji portret (A. Roslin, 1775)

V zrelih letih znanstvenika je iz te zasnove nastalo življenjsko delo »SYSTEMA NATURAE« v odgovarjajočih treh zvezkih, ki so izhajali v ponovnih izpopolnjevanih izdajah. Za to delo je Linné uporabljal svoje ogromne arhivske zbirke, ki jih je primerjal in dopolnjeval s podatki sodelavcev od vsepovsod. Svoje učence – 'apostole' – pa je pošiljal v divje predele neraziskanih celin, kjer so odkrivali neznane živalske in rastlinske vrste. Uvedel je tudi bistveno reformo v imenstvu, dvočlensko ali binarno nomenklaturu za rast-

line in živali: vsako vrsto je označil le z imenom rodu in vrste in tako odpravil mnogobesedne, pri raznih avtorjih tudi različne definicije posameznih vrst. Za strokovno ime dišeče vijolice je na primer leta 1738 v enem zgodnjih del še sam uporabil sedem besed: »*Viola acaulis stolonibus teretibus reptantibus, pedunculis radicalibus*« – po reformi je dobila sedaj veljavno ime »*Viola odorata*«. Tako se je Linné v znanosti približal preprostem ljudskemu načinu, ki zlepa ne uporabi več kot dve besedi za oznako rastlinske ali živalske vrste. Za razdelitev rastlinstva je uvedel seksualni sistem, ki temelji na razlikah pri spolnih sestavinah cveta. Binarno je točno definiral približno 4400 živalskih in 7700 rastlinskih vrst. Dela, kjer

jih je priobčil (»*SYSTEMA NATURAE*«, vol. I, 10. izdaja, 1758; »*SPECIES PLANTARUM*«, 1753; »*GENERA PLANTARUM*«, 5. izdaja, 1754) so mednarodno priznana in veljavna izhodišča zoološkega in botaničnega imenstva. Tudi poimenovanje človeške vrste, *Homo sapiens*, je Linnéjevo.

1

G. A. Scopoli (naslovnica)

G. A. Scopoli: DELICIAE FLORAE ET FAUNAE INSUBRICAE (naslovnica)

*Illustr. et Celeberrimo Viri
D. Carolo Linnaeo*

*Botanicorum aetatis nostrae Principi
Summo c. Naturae rerum Scrutatori
etc: etc:*

S. P. D.

Joannes Scopoli.

Ignosce, Vir celeberrime, Floram meam Carniolicam, Tibi offerenti, huc principis sagulam, & Duce confectam. Non omnes Carnioliae indigenas Stirias habet, novis itineribus postea reperiatis; neque etiam in lucem ita prodit, ut ego sperabam, sed plurimis typographici erroribus foeda, et quod maxime dolui, aliis genere Asclepiadis, cujus species in schedulis emendatorijs ad Ophrydem retuli. Sed et indices male constructi, emendationes quaedam omisso, me facile movebunt, ut pluribus generibus et speciebus auctam, emendatam, novamque molier Editionem, & Typographus aliquis eam suscipere voluerit. Interim obsecro, Illustre Vir, ut Stirias ex hoc Opere Tibi eligas, quascunque cupio, summo enim mihi honori ducam, si plantas, insecta, lapides, quos ego possideo, a me parere volueris. Vale!

Tab. Idria in Carniolia 1. Septembris MDCCCLX.

Si me favoris tuis bene dignaberis, eas ita dirige, rogo.

Vienne.

Laybach.

Idria.

Faksimile prvega Scopolijevega pisma C. Linnéju, 1. septembra 1760

Po tej zelo zgoščenih predstavi Linnéjevega opusa lažje razumemo skromnost v prvem pismu, s katerim je Scopoli spremil svojo botanično prvenko, knjigo FLORA CARNIOLICA, na pot v Uppsalu:

Preslavnemu gospodu
g. Carlu Linnaeusu
Prvaku botanikov naše dobe
Največjemu raziskovalcu narave
itd. itd.

Z mnogimi pozdravi
Joannes Scopoli

Dovoli, preslavni gospod, da Ti ponudim Floro Carniolico, dopolnjeno s Tvojimi načeli, dovršeno po Tvojih navodilih. Nima vseh samoniklih rastlin Kranjske, pozneje odkritih na novih potovanjih; tudi ni izšla na svetlo taka, kot sem si želel, temveč natiskana z mnogimi tiskarskimi napakami, in, kar zelo obžalujem, z izpuščenim rodом Asclepias, katerega vrste sem v Popravkih zapisal k rodu Ophrys. Toda popravki, ki so bili po seznamu slabo razvrščeni in ponekod izpuščeni, me bodo zlahka pripravili k temu, da pripravim z več rodovi in vrstami pomnoženo, popravljeno novo izdajo, če jo bo hotel kak tiskar prevzeti. Medtem nujno prosim, presvetli gospod, da si izbereš rastline iz tega dela, katerekoli želiš; imam namreč za največjo čast, če boš hotel naročiti od mene rastline, žuželke, kamnine, ki jih imam.

Pozdravljen!

Oddano: Idrija na Kranjskem, 1. septembra 1760

Če me boš izvolil osrečiti s svojim pismom, ga tako usmeri, prosim.

DUNAJ

LJUBLJANA

IDRIJA

Vire amplissimo

DD JO. ANT. SCOPOLI
Confiliario Imperiali Sc.

S. pl. 7

Carolus von Linné

Tandem accipi desideratissimum opus, Floram Tuam alteram Carniolicam, quam exoptime expectavi postquam audiveram Te eam misisse. Pro egregio opere multum me Tibi devinctum agnoscere et grates quas possum reddo maximas. Nullam intermisi horam eam perlegendo; per legi raptim, sed perlegam saepius, imprimis mihi relictis et providis meo redditis ubi habeo collectanea mea Botanica.

Ingenue fateor me ab ea plura didicisse, plura adhuc proveni duos reperiam collectis cum libro meo plantis.

Quod meam adferre voluisti in hoc grave methodum, multo mihi honori duxo, et hoc unice habeo animae Tuae commendatissimae, amicissimae.

Razen tega pisma – katerega faksimile s kratkim slovenskim povzetkom je objavil prof. dr. Ernest Mayer že pred 21 leti v Proteusu (34/7, 1972) v spomin dvestoletnice druge izdaje KRANJSKE FLORE – v drugih pisanjih o Scopoliju doma in pri sosedih nisem zasledila citiranja Scopolijevih pisem Linnéju.

Od naslednjega pisma, 30. junija 1761, je na mikrokopiji IDC ohranjena samo zadnja stran. Zato lahko samo sklepam na vsebino prošnje v tem ali še kakem vmesnem pismu, ki jo je Scopoli ponovil v pismu 28. januarja 1762: po opisu naravoslovne zbirke, ki jo pošilja Linnéju, ga ponovno prosi za milost, ki da je odvisna le od Linnéjeve volje in naklonjenosti, namreč za sprejem med člane Kraljevskega uppsalskega znanstvenega društva. Iz tega leta ni ohranjen noben Linnéjev odgovor na pet Scopolijevih pisem in tudi pozneje neizpolnjena prošnja ni omenjena. V avtobiografiji, kjer je Scopoli naštel trinajst akademskih društev, ki so ga »spontano in dobrovoljno« sprejela med svoje člane, ni imena Societas Regia Scientiarum Uppsaliae.

Čeprav se Scopoli v strokovnih razpravah ni poslušno podrejal mnenju Linnéja, je do konca zavzeto spoštoval velikega Šveda.

nulla planta majori profecto sum gravior, quam
«*Frankia epipactis*, quam nunquam vidi, in
«*his herbis*. Si vero unquam hujus generis
exortus in superis, ut quodam me altero hanc
non gravior.

Epipactis minus hic Tab. 7. multum dignetur a meo
gratias, ut requiem cog. conficiam.

Orizopogon autumnalis 1. 14. videretur mea *argentea*
Andryala chondrillodes forte mihi nunquam visa.

Hippophae an germen inferum cum eam conjugam
cum *Elaeagnis* et *Opunda*?

anne postea et velles mittere fructum sanguifer-
be *auriculata* florum, ut viderem stamina
Plura mihi redditis
his vale et fave.

uppsala 1773 Mart. 17

an plures tabulae Tuae insectorum pulcherrime prodirent?

V pismu 19. septembra 1775, najbrž zadnjem, je izrazil skrb za Linnéjevo zdravje, ker že dolgo ni prejel od njega vesti. Naslovnico svoje zadnje publikacije iz let 1786–8, katere tretji del je avtobiografija, je opremil s citatom svojega vzornika (glej str. 22):

»Učenjaki prinašajo s svojimi
deli še ne preskušene novosti.

Linné Syst. Nat.«

Istega leta, ko je izšla avtobiografija, je Scopoli umrl, star 65 let. S svojimi deli se je proslavil po vsej Evropi; na univerzi v Pavii, kjer je bil 12 let profesor kemije in botanike, pa so mu zavistni rojaki zagrenili zadnja leta življenja.

Zadnje ohranjeno Linnéjevo pismo Scopoliju je datirano 17. marca 1773. Po navdušenju, s katerim je sprejel prvo izdajo FLORE (1760), se je zdaj, po mnogih letih, podobno razveselil njene druge izdaje (1772):

Slavnemu gospodu
GG. Jo. Ant. Scopoli
Cesarskemu svetniku itd.

Z mnogimi pozdravi
Carolus von Linné

Končno sem prejel najbolj zaželeno delo, Tvojo drugo Floro Carniolico, ki sem jo željno pričakoval, potem ko sem slišal, da si mi jo bil poslal. Za odlično delo se Ti čutim zelo zadolžen in Ti vračam največjo zahvalo.

Bral sem jo brez prestanka; prebral sem jo hitro, toda prebiral jo bom še večkrat, zlasti ko bom sam zase in se bom vrnil na posestvo, kjer imam svoje botanične zbirke.

Hyoscyamus Scopolia, kranjska skopolija ali volčič, cveti v Linnéjevem muzejskem vrtu (Linnés trädgården) v Uppsali z napisom kot v Linnéjevem času. Foto Ulla Fant, 1991

Tevje, Hacquetia epipactis

Foto: Jana Vidic

Iskreno priznam, da sem se iz nje veliko naučil; več bom brez dvoma izsledil ob primerjanju s knjigo svojih rastlin.

V veliko čast mi je, da si v tem delu hotel sprejeti mojo metodo; in to sem dolžan edinole Tvojemu ljubeznivemu in prijateljskemu značaju.

Nobena rastlina me ni prevzela z večjim veseljem kot *ASTRANTIA EPIPACTIS*, ki je prav gotovo še nisem videl v nobenem herbariju. Če res kdaj dobiš njen primerek v dvojniku, lepo prosim, da se ne obotavljaš in me z enim osrečiš.

ASTRANTIA MINOR, Tvoja risba 7, se zelo razlikuje od mojega primerka, tako da ju ne bi mogel združiti.

SAXIFRAGA AUTUMNALIS, risba 14, je očitno moja aizoides.

ANDRYALA CHONDRILLOIDES, te najbrž nikoli nisem videl.

HIPPOPHAE, ali je plodnica podrasla, ker jo družiš z rodovoma *ELAEAGNUS* in *OSYRIS*?

Če moreš in hočeš, pošlji nekaj cvetov vrste *SANGUISORBA AURICOLATA*, da bi videl prašnike.

Več, ko se vrnem s kmetije.
Bodi zdrav in ostani naklonjen.
V Uppsali 1773, 17. marca

Ali bo izšlo še več Tvojih lepih risb žuželk?

Vsa Linnéjeva pisma so temu, zadnjemu na seznamu, podobna v tem, da na najneposrednejši način razkrivajo njegovo strastno ljubezen do spoznavanja narave. Kako otroško se je razveselil neznanih rastlin, ki mu jih je iz idrijskih gozdov pošiljal Scopoli! Najprej volčiča: deset let se je v pismih vračal k rastlini, ki jo je Scopoliju na čast imenoval *Hyoscyamus Scopolia* in so jo pozneje preimenovali v *Scopolia carniolica*.

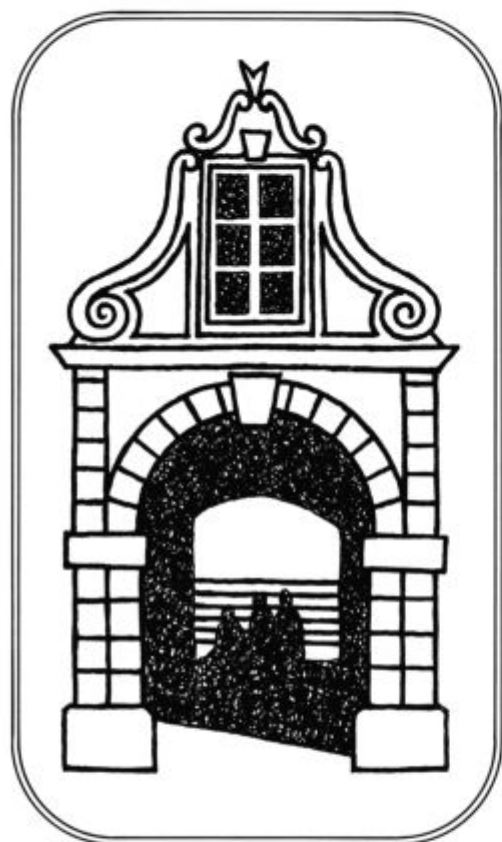

Rastlino *Astrantia epipactis*, ki je po citiranem pismu prevzela Linnéja z največjim veseljem, so pozneje preimenovali v čast Belsazarja Hacqueta (1740–1815) v *Hacquetia epipactis*. Tako imata dva učenjaka, ki sta s svojimi deli širila slavo Idrije, za svojo nesmrtno slavo cvetlici, ki v najzgodnejši pomladi v slovenskih gozdovih obilno razkazujeta naravi prijaznim ljudem svojo ljubkost.

V senci dveh ljubeznivih dopisovalcev še sama končam s pozdravom. Več, ko dokončam prevode Scopolijevih pisem.

V Ljubljani, 10. julija 1993

Volčič, *Scopolia carniolica*
Foto: Jana Vidic

MUZEJSKI VEČERI

1993–1994
DESETA SEZONA

Mihael Arko in njegova Zgodovina Idrije
Janez Kavčič, prof. zgodovine
in umetnostne zgodovine,
kustos Mestnega muzeja Idrija

Neznani svet mineralov
Borut Razinger, dipl. ing. kemije iz Jesenic

Občno konsumno društvo v Idriji 1898–1945
Darko Viler, prof. zgodovine in sociologije iz Idrije

**Arheološka izkopavanja na Jelenšku
pri Godoviču**
Patricija Bratina, dipl. arheologinja, konservator za
arheologijo na Zavodu za varstvo naravne in kulturne
dediščine v Novi Gorici
Drago Svoljšak, dipl. arheolog, vodja arheološkega
oddelka v Narodnem muzeju v Ljubljani

27. januar 1944
mag. Boris Mlakar, prof. zgodovine,
Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana

Kulturna dediščina in turizem
Pogovor za okroglo mizo

KOLEKTOR d.o.o.

ŠAVNOVA DOMAČIJA

V tistem času so bili Šavnovi eni večjih posestnikov v Cerknem. Na ogradah pred domačijo se suši platno, kajti Firbarjevi so v bližini imeli svojo barvarno.

Stanovanjsko poslopje so večkrat prezidovali. V začetku 30. let so jo kupili Italijani in predelali v občinsko hišo. Kot taka je bila znana še v 70. letih. Danes hiše ni več.

Franc Peternelj, Cerkno, okrog 1900 ali celo prej

IVANA LEŠKOVEC

Franc Peternelj, po domače Cinkov Franc iz Cerknega, je bil v prvih treh desetletjih tega stoletja znan podobar, pozlatar in fotograf v domačem kraju. Rodil se je 20. marca 1883 kot tretjeroteni otrok zidarja Franca Peternelja in gospodinje Frančiške Kosmač. Oče je izhajal iz premožne cerkljanske kmečke in gostilničarske družine. Izučil se je za zidarja in z ženo in dvema otrokoma (prvorojenec Miha je kmalu umrl) sta se le skromno preživljala.

Cinkov Franc je ljudsko šolo obiskoval v Cerknem, kjer so učitelji že kmalu opazili njegovo nadarjenost in smisel za risanje. Ker pa ni imel večjih možnosti za nadaljnje šolanje, ga je oče poslal v uk. Od 1. januarja 1897 do 1. januarja 1900 se je pri mojstru Jožefu Štravs v Cerknem učil podobarstva in uk zaključil kot podobarski pomočnik. Kot podobarski pomočnik je potem delal pri različnih delodajalcih v Gradcu, Halleinu, Leobnu in Gorici.

Od vsega začetka se je ukvarjal tudi s fotografijo. Zanj ga je navdušil že mojster Štravs v Cerknem, v tej umetnosti pa se je izpopolnjeval tudi v Leobnu.

Tudi Jožef ali Josip Štravs je bil domačin, rojen v Ravnah pri Cerknem 3. marca 1843. Podobarstva se je izučil pri Juriju Tavčarju – »Idrijskem« v Idriji, kjer je tudi odprl svojo delavnico. Proti koncu svojega življenja – umrl je 2. februarja 1902 za vodenico in zastrupitvijo krvi pri mešanju barv v Cerknem – se je z vso resnostjo oprijel fotografiranja (primerjaj: Štravs Jožef. PSBL, 10. snopič, Gorica, 1984). Vendar kot je iz nekaterih njegovih ohranjenih fotografskih del razvidno, je fotografiral že v svojih idrijskih letih. Najstarejša znana fotografija Idrije (posneta pred letom 1876) je njegovo delo. Tudi najstarejši znani posnetek Cerknega (1896) je njegov.

Očitno mu je uspelo, da je za to delo nagovoril ali navdušil tudi svojega mladega pomočnika v Cerknem – Peternelja.

Leta 1907 se je Peternelj za stalno vrnil domov. Njegove prve fotografije pa so nastale že okrog leta 1900. Kot kaže je samostojno rezbarjenje kmalu opustil. Večje tovrstno delo je opravil le v letih 1910–1913, ko je izdelal nove okvirje za križev pot v cerkvi sv. Ane v Cerknem ter ograjo za kor v isti crekvi. Manjša dela je opravil tudi v cerkvi sv. Ivana v Šebreljah.

Franc Peternelj, podobar, pozlatar in fotograf; okrog l. 1907

Najstarejša znana fotografija Cerknega

Jožef Štravs, 1896

Sprejemal je številnejša preprostejša naročila. Za nadškofa Sedeja je izdelal idejni osnutek njegovega škofovskega grba. Izdelal je prapor Katoliškega izobraževalnega društva v Cerknem. Za domačine je izdeloval številne preprostejše okvirje, risal panoje, plakate in reklamne napise za trgovce, ženam je risal vzorce za vezenje, izdeloval načrte nagrobnih napisov itd. Mnogo je fotografiral. Nekaj časa je imel celo svoj fotografski in slikarski atelje, ki pa mu ni prinašal dobička. »Bil je brez vsakršnega smisla za posel, ničesar ni izkoristil sebi v prid. Vse življenje je ostal poštenjak, a revež«, pravi njegov učenec in sodelavec Vinko Tavčar.

Franc Peternelj, fotograf, je delal nekako do leta 1933. Konec 20. let se je pridružil Metodu Peternelju – cerkljanskemu učitelju, intarzystu, glasbeniku in tudi fotografu in delal zanj v njegovem ateljeju.

Najstarejša doslej znana fotografija Idrije
Jožef Štravs, okrog l. 1870

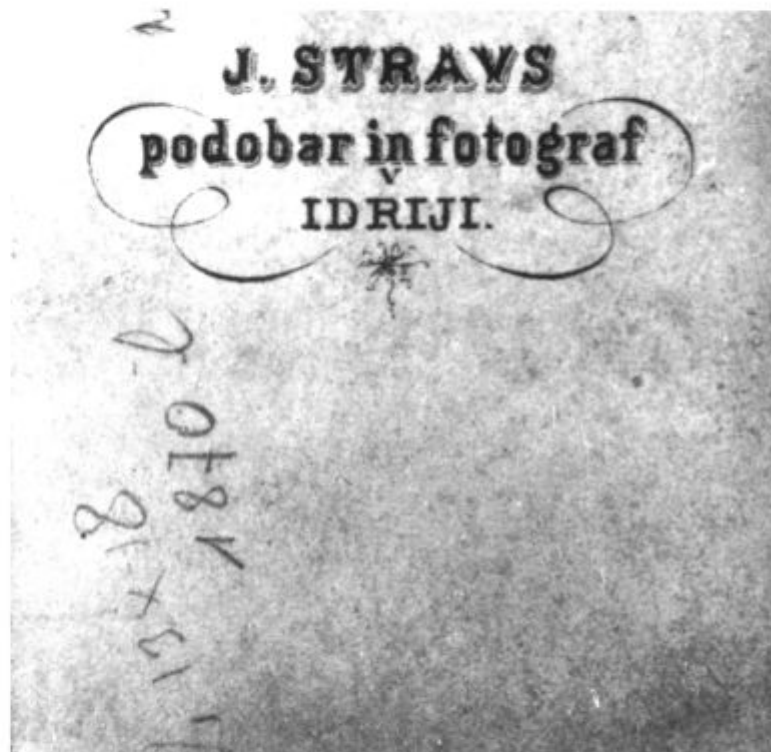
Ves čas življenja in dela v Cerknem je aktivno sodeloval v bogatem društvenem, kulturnem in prosvetnem življenju. Bil je član Slovenskega knetskega izobraževalnega društva in njegovega pevskega zbora, član Planinskega in Gasilskega društva. Vse pomembne dogodke je zabeležil s fotoaparatom. Kot fotograf ljubitelj je potoval po terenu in posnel vse, kar se mu je zdelo lepo, zanimivo ali pomembno. Kljub temu, da je v začetku imel celo svoj atelje, obrtnik ni bil nikdar.

Franc Peternelj je umrl 19. avgusta 1951. leta v Cerknem. Ohranilo se nam je preko 200 njegovih negativov na steklenih ploščah; nekaj po zaslugi njegove hčerke Vide, večidel pa po zaslugi nekdanjega Peterneljevega sodelavca in prijatelja Vinka Tavčarja – več kot 50 let aktivnega cerkljanskega fotografa. Danes so vsi v lasti muzejskega oddelka v Cerknem.

Ohranjeni posnetki pričajo o načinu življenja v tistem času. Posegajo tako rekoč na vsa področja življenja. Številne so fotografije krajev, naselij, posameznih hiš in arhitekturnih zanimivosti, pričajo o rokodelstvu in obrteh, o družini – šegah in navadah življenjskega cikla, o prostem času, društvenih dejavnostih itd.

Ohranjene fotografije so zlasti pomembne zato, ker segajo v čas, ki se ga danes spominjajo le še redki posamezniki.

Nekaj posnetkov iz Peterneljeve fotografske delavnice, ki nam jih je uspelo vsaj delno dokumentirati, tokrat objavljamo tudi v likovni prilogi.

Napis, ki je odtisnjen na zadnji strani najstarejše idrijske fotografije

VIRI IN LITERATURA:

- Arhiv fotografa Franca Peternelja. Hrani Mestni muzej Idrija, oddelek Cerkno
- Ivana Bizjak Leskovec, Iz delavnice Franca Peternelja. Glasnik SED, Ljubljana, 1988, str. 17–32
- Ivana Bizjak Leskovec, Franc Peternelj. PSBL, 11. snopič, Gorica, 1965, str. 648–649

KOLEKTOR d.o.o.

**GENERALNI POKROVITELJ
MUZEJSKIH VEČEROV**

ŽIRI SE
PREDSTAVIJO

MIHA NAGLIČ

Poskus predstavitve tistega, kar je bilo in česar (še) ni med Idrijo in Žirmi

Ko začenjam to besedovanje,¹ je prav, da najprej povem, čemu to sploh počnem. V idrijskem jubilejnim letu 1990 smo tudi Žirovci obiskali nekatere prireditve, lansko pomlad pa sta se ob 35-letnici Idrijskih razgledov srečali še uredništvi IR in ŽO (Žirovskega občasnika). V toku teh srečevanj je nastala zamisel, da bi obudili in okrepili kulturne stike in vezi med Idrijo in Žirmi. Tako smo mi priredili žirovski kulturni teden v Idriji, Idrijčani pa so se predstavili v Žireh. Pričujoči prispevek je prolog k »drami« z naslovom »Žiri se predstavijo«; dejanja, ki so mu sledila, pa so razstava, koncert in objava »žirovskega bloka« v IR.

Vso stvar lahko zastavimo tudi drugače: kako to, da je med našima dvema krajema, med katerima je le kakih 7 km po zraku in dobrih ducat po cesti, tako malo stikov in vezi? So temu krivi hribi, ki ležijo vmes in po katerih grebenu poteka razvodje med Črnim in Jadranskim morjem, med Posavjem in Posočjem, med porečjema Sore Poljanščice in Idrijce? Je kriva cesta, ki res ni najboljša? Ali politika, ki nas je skozi vso zgodovino zapirala v različna gospostva, regije in komune? Nemara je tu še razlika v nraveh... Da ne gre le za naravne in zgodovinske danosti in razlike, potrjuje dejstvo, da sta bila oba kraja svoj čas prav tesno povezana; v nadaljevanju bomo videli, da je bilo tako posebno v letih od 1812 do 1918. Gospodarske, socialne, politične in kulturne vezi bi bilo potemtakem mogoče okrepiti tudi danes, ko so možnosti komuniciranja veliko večje. Žirovski kulturni teden v Idriji naj bo zato korak v tej smeri.

Divje babe in Matjaževe kamre

Svoj sprehod skozi zgodovino začnimo v času, ko ni bilo niti Idrije niti Žirov; izpričano pa je, da so v teh krajih že živeli ljudje in verjetno so bile med njimi tudi kakšne »relacije«. Kdo ve, kaj vse se je dogajalo s tistimi, ki so prebivali v Matjaževih kamrah nad Soro in v Divjih babah nad Idrijco? So bili to eni in isti ljudje? Ali pa so se srečevali le občasno, tako kot danes mi? Na ta vprašanja arheologa, ki sta proučevala obe jami – dr. Franc Osolč² in Ivan

Turk³ resda (še) ne moreta odgovoriti, možna pa je primerjava njunih izsledkov, ki pokaže očitne podobnosti.

Obe jami sta iz pleistocena (diluvija), geološke dobe, ki se je začela pred dobrim milijonom let in končala malo pred letom 10.000 pred Kristusom in za katero je najbolj značilno stalno menjanje ledenih in medledenih dob. V zadnji ledeni dobi (Würm, 70.000–10.000) so se v obe jami zatekali ljudje in živali in v njej zapuščali svoje sledove. Posebno tajinstveno je razmerje med obema protagonistoma tega jamskega sobivanja, med jamskim medvedom (*Ursus spelaeus*) in neandertalcem (*Homo sapiens neanderthalensis*), ki ga je v IR tako fantastično opisal I. Turk. Posebno divja in pravljico očarljiva je njegova domneva, da sta bila jamski medved in neandertalec prijatelja (ali vsaj strpna soseda) in ne sovražnika. Kakorkoli že, jami sta bili, po najdbah sodeč, predvsem medvedji brlog in šele nato taborišče paleolit-skega človeka. Toda: »Divje babe so postale pomembne šele z obiski paleolitskih lovcev. Poudarjamo obiski, kajti jama ni bila nikoli prebivališče človeka, marveč samo začasno zatočišče in prenočišče različnih manjših skupin, ki so bodisi živele nekje v bližini bodisi prečkale ta košček pokrajine na svojih lovsko-nabiralniških pohodih...«⁴

Žal o nekdanjih prebivalcih Matjaževih kamr in Divjih bab verjetno ne bomo nikoli izvedeli več kot toliko. Jamski medved je v času najhujšega poledenitvenega sunka (okoli 20.000 pr. n. št.) izumrl. Neandertalci pa so se verjetno odselili proti jugu, kjer so naleteli na razvitejše kromanjonce (*Homo sapiens sapiens*), ki so jih pokončali. Domnevajo sicer, da so pobili le moške in starejše ženske, mlade ženske in otroke pa posvojili...?

Skušajmo si predstavljati še zunanji videz naših krajev v času najhujših poledenitev – npr. v obdobju poledenitvenega sunka pred 50.000 leti. »V tem času so zaradi znižane temperature nastali veliki ledeniki v naših gorah. Vso Koroško, Savsko dolino do Radovljice, Soško dolino do Mosta na Soči, Savinjsko dolino do Solčave, pobočja Pohorja in Snežnika sta prekrivala večni sneg in led. Tudi na območjih, kamor ledeniki niso segli, je bilo čutiti vpliv zmrznjenega sveta. Velika sprememba podnebnih razmer je vplivala na upad gladine morja; ob najhujših poledenitvenih sunkih je bila severna obala Jadrana pri Šibeniku. Ostrim podnebnim razme-

ram se je prilagodilo tudi rastlinstvo. Prostor pred ledeniki je bil brez drevja; v notranjosti Slovenije so po vzpetinah prevladovali lišaji in mahovi, po dolinah travnata tundra s pretežno pelinu podobnimi vrstami bilk. Šele v južni Sloveniji je poganjalo nizko boričevje in so rasle osamele breze.⁵

30.000 let kasneje, v času zadnjega poledenitvenega sunka, pa je bilo takole: »Postopno slabšanje vremena doseže vrh pred 19.000 leti. Takrat prekrivajo ledeniki znova vse gore, Celovško kotlino, Gornjesavsko dolino, Posočje, doline Kamniških in Savinjskih Alp, spuščajo se s Snežnika in Goljakov v Trnovskem gozdu. Zmrzal ni odjenjala skoraj deset tisoč let...«⁶

Si lahko predstavljate ta naš hriboviti in planotasti svet, razjeden od divjih grap in razrezan z globokimi dolinami, poraščen z gozdovi, ponekod kultiviran, drugod spet zapuščen... – si lahko predstavljate to divje lepo krajino, poraščeno le z lišaji in mahovi, travo in pelinom, namesto gozdov pa le sem ter tja kakšen borovček ali samotna, bela breza? Bele breze na vojskarskih in žirovskih obronkih, v kanjonih Trebuše, Gačnika, Belce in Idrije pa večni sneg in led? Pa medveda, ki prihlača iz Divjih bab ali iz Matjaževih kamr, se postavi na zadnje noge, tri metre v višino in zarjove? In kosmattega ter sključenega neandertalca, ki ga z nasprotni strani grape opazuje in obenem premišlja, kaj bi jedel. Res kruta slika.

V oni, skoraj 10.000 let trajajoči polarni zimi sta jamski medved in neandertalec, občasna rezidenta Divjih bab in Matjaževih kamr, preminula. Prvi po naravi, drugi zaradi drugih ljudi. Ko je po letu 12.000 nastopila odjuga, so od nekod (?) prišli bolj pokončni ljudje, katerih potomci smo mogoče tudi mi?

Doslej smo se zadrževali v paleolitiku, starejši kameni dobi, v mlajši (neolitiku) in v bronasti dobi (kultura žarnih grobišč) v naših krajih ni izpričanih najdišč. Imamo pa najdišča iz železne (halštatske) dobe, ko se v naših dolinah naselijo osvajačci s severa: Kelti. Njihovo je tudi znamenito najdišče v Idriji ob Bači. In ko gremo tako naprej, pridemo do rimske dobe. A. T. Linhart v svojem Poskusu zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije opisuje tudi vojaško cesto od Akvileje po Noriku do Virunuma (prevedeno v današnja zemljepisna imena: od Ogleja do Gosposvetskega polja): »Speljana je bila... tam, kjer se približno nehajo Karnijske Alpe in se začnejo Alpi, po dolinah Idrije, Žirov in Poljanščice, tam, kjer se ljudje še spominjajo, da je tekla cesta, po kateri so običajno uvažali italijansko vino in kjer za tiste, ki želijo presekati ovinek glavne ceste, dejansko še danes obstaja dobro prehodna pot...«⁷ – Dva tisoč let pozneje so tu, med severno Primorsko in Gorenjsko, le komaj prevozne ceste; po vino pa ni treba v Italijo, ker je dovolj briškega in vipavskega.

Meja med t. i. senatno Italijo in senatno provinco Panonijo je tekla prav po razvodnici Soče in Save, na cerkljanskem Kladju in na Hrušici (Ad Pirum) pa so odkrili ostanke kasnoantičnega zapor-nega obzidja.

Med Bavarci in Benečani

O najstarejši zgodovini naših krajev torej vedo marsikaj povedati že arheologi. Zgodovinarji pa lahko pravzaprav začno šele pri najstarejših pisnih virih. Ti so za Idrijo iz l. 1493, za Žiri iz 1291, za Ledine pa že v letu 1063. Ta dokument, ki ga navaja c. kr. prof. Franc Kos, je nastal 27. 9. 1063 ob reki Fischa blizu Dunaja. Povzetek latinske vsebine izvirnika se glasi: »Kralj Henrik IV. podeli brixenskemu škofu Altwinu zaradi njegovih zaslug nekatera svoja posestva z vsemi pritliklinami, namreč dve gori, Kamnik in Otalež, ki se nahajata med Ledinami in potokom, 'Steinbach' imenovanim, v marki mejnega grofa Udalrika, s čigar dovoljenjem in po čigar prošnji se je ta daritev napravila... Rečeni škof in njegovi nasledniki smejo omenjeno posestvo obdržati, odstopiti komu drugemu, zamenjati, dati v fevd ter sploh z njim storiti to, kar bi bilo na korist njih cerkvi.«⁸

Najstarejši nam znani žirovski pisni vir pa je Loški urbar iz leta 1291,⁹ v katerem je popisano takratno županstvo v Žireh (»Officium in Syroch«). Iz njega je razvidno, da je bilo v žirovski župi že takrat 18 naselij in v njih 71 obdelanih in 5 neobdelanih hub (danes bi rekli: gruntov). Navedene so seveda tudi dajatve, ki jih plačujejo. Med popisanimi naselji so tudi štiri, ki danes oz. že od rapalske razmejitve naprej sodijo v idrijsko občino: Dolenji in Gorenji Vrsnik, Ledine in Korita.

O stikih in vezeh med Idrijskim in Žirovskim pred in po letu 1490 ne vemo prav veliko. Izjema so »stiki«, ki so jih povzročale višje sile, vojne in potres. Rojstvu Idrije so botrovali nekateri burni in hudi dogodki: vdor Turkov (1476), katastrofalni potres z epicentrom v Idriji (1511) in beneške vojne za idrijski merkur (1508–16). Dr. Pavle Blaznik, najvidnejši zgodovinar loškega gospostva, omenja, da so 1476 Turki po hotaveljski, hlevnovrški in žirovski župi požgali kar 60 kmetij. V beneški vojni pa so sovražniki, ki se očitno niso ozirali na razvodniško razmejitve med loškim in tolminskim gospostvom, požgali vseh 7 gruntov v Leskovici in 6 domačij v Ledinah. »Tudi obe beneški vojni (1506–16, 1615–17) nista ostali brez odmeva na loškem ozemlju. Saj je bila v tistih letih izredno močno prizadeta povezava med loškim gospostvom in primorskim ozemljem. Loško prebivalstvo je trpelo veliko škodo zaradi omrtvičenja tranzitne trgovine, kakor tudi zaradi zastoja neposrednega trgovanja z zahodnim sosedom. V prvi beneški vojni je prišlo do obračunavanja celo na samih loških tleh, ko so Benečani s prodorom prek Soče zasedli Idrijo in je prišlo do borb okrog Tolmina. V drugi beneški vojni se sovražnik sicer ni pojavil na loškem ozemlju, pač pa so morali loški podložniki priskočiti na pomoč s tovorjenjem v velikem obsegu.«¹⁰

Po zadnji navedbi sodeč, se je čez našo razvodnico ves čas in vneto trgovalo. Trgovanje in obrt je še posebej spodbudil pojav idrijskega rudnika. Za žganje živega srebra in cinobra je potreboval veliko število glinastih vrčev. Lončarstvo, ki je na loški strani obstajalo že prej, je rado ugodilo idrijskim naročilom; za rudnik je izdelovalo 20 do 60 tisoč vrčev letno.

Leto 1812

Zgodovini Žirov torej lahko po listinah sledimo od 1291, Idriji pa od 1493, potekata pa precej ločeno; srečata se šele leta 1812, ko se (v našem oziru) zgodi nekaj velevažnega: Mali svet Ilirskih provinc sklene 7. januarja 1812 izločiti občino Žiri iz kantona Škofja Loka in jo pridružiti kantonu Idrija v postojnskem distriktu.¹¹ Francozi, ki so hoteli reformirati upravo naših krajev, so v začetku na veliko ustanavljali kantone, vendar se je izkazalo, da so nekateri premajhni. Idriji, ki je bila za njih izrednega pomena, a je imela premalo prebivalcev (cenzus: 10.000), so zato pridružili občino Žiri, ukinili so kanton Lož in ga priključili Cerknici – in tako obakrat dobili zajetnejša kantona z več kot 10.000 prebivalci. Tudi po obnovi avstrijske oblasti je ostala dotedanja francoska občina (arrondissement communal) Žiri oz. nekoliko spremenjena avstrijska glavna občina (Hauptgemeinde) Žiri (Sairach) v postojnskem okrožju oz. v idrijskem sodnem okraju. V poročilu vipavskega okrajnega glavarja Viktorja barona Schmidburga iz 1851 je namreč govor o načrtu, da se združita občini Ledine in Žiri in da bodo poslej v idrijskem sodnem okraju občine Idrija, Sp. Idrija, Žiri, Dole, Črni Vrh in Godovič.¹²

Žiri so torej svoj čas okrepile Idrijo. V 19. stoletju in vse do konca Avstrije smo imeli Žirovci svojo občino v sodnem okraju Idrija, ki je sodil v logaško okrajno glavarstvo, to pa v Vojvodino Kranjsko. Drugače rečeno: zgodilo se je, da smo Žirovci in Idrijci (slednji že 1783) postali Notranjci. Idrijčani so to ostali vse do 1918, Žirovci pa celo do 1941 in še v letih 1961–70. Vsaj upravno; kajti tako eni kot drugi smo se prej ko slej povečini šteli za Primorce oz. za Gorenjce. Vendar se, resnici na ljubo, pod Notranjsko nismo imeli slabo. Vse skupaj je mogoče interpretirati še bolj akrobatsko: velika francoska revolucija je povzročila, da smo prišli Žirovci pod Idrijo in za poldrugo stoletje postali Notranjci – in šele nemška okupacija nas je 1941 spet napravila za Gorenjce!?

Prekucija v letu 1848

Francozov je bilo treba tudi zato, da so ugotovili, kako nemogoča je pot iz Idrije v Žiri in naprej v Škofjo Loko. Avstrijci so njihovo ugotovitev upoštevali in tako so l. 1825 naredili vozno pot. Delali so jo s tlako; vsak grunt je moral baje narediti kakih 35 m.¹³ Če se peljete z Razpotja proti Govejku, zagledate prav kmalu ob zunanjem robu ceste veliko, »Matjaževo« skalo – tako imenovano po Matjaževem gruntu v Spodnjem Zavrtaču, ki je moral izkopati ta kamniti odsek. Po tej cesti so prišli v Idrijo tudi žirovski kmetje, ki so uprizorili pravi pogrom v revolucionarnem letu 1848. Ohranjeno je pričevanje idrijskega rudarja Martina Likarja, ki med drugim sporoča: »V Idriji o dogodkih na Dunaju niso ničesar vedeli. Nekega dne pa so prišli v Idrijo Žirovci kot puntarji in začeli po mestu razgrajati in razbijati, češ da je 'frajhajt', to se pravi, da imajo vsi ljudje pravico obračunati vsak na svojo pest v 48 urah. To pravico so si Žirovci vzeli zato, da bi obračunali z idrijsko gosposko, posebno z davkarji in rudniško upravo. Pripomniti moram, da je bila Idrija takrat upravna enota tudi za Žiri in da je bil tu sedež

sodnega okraja. Žirovski kmetje so posebno silili v grad, da bi obračunali s tlačitelji. Idrijski rudarji so se postavili proti Žirovcem, vendar so popoldne Žirovci zmagali in vrgli več rudarjev v potok Nikovo, ki teče skozi mesto. Ko je rudniška gosposka spoznala, da so rudarji na njeni strani, je popoldne poklicala iz jame vse rudarje na pomoč. Rudarji so prišli z orodjem, krampi in podobnim ter so ugnali Žirovce, ki so morali oditi kar na hitro. – Pri tem dogodku moramo upoštevati, da so bila krajevna nasprotstva med Slovenci zelo velika. Idrijski rudarji niso smeli iz mesta, ker bi bili takoj tepeni. Vsaka vas je imela sramotilno ime. Žirovce so nazivali bagáge,¹⁴ Ledince hlébčarje, Vrsničane kobílarje, Prfarcem (Spodnja Idrija) je riba pela na lipi, Črnovrščani so bili bakažafarji, Vojskarji bliskarji, Hotedrščani mački, Zadložani matučkarji, Idrijčane pa so splošno zmerjali z 'ruda'. To se je prenehalo šele tedaj, ko je rudnik začel jemati na delo tudi okoličane.«¹⁵

O istem dogodku je ohranjeno še eno pričevanje – rokopisna kronika župnika Ivana Jelenca iz Ledin: »Žirovci so zvedeli, da je baje cesar dovolil, da je 24 ur prosto, da se lahko vsakdo znesne na svojo gosposko. Okoli sto Žirovcev je porabilo to priliko, se oborožilo z motikami, kosami in vilami ter se napotilo v Idrijo. Tam so ravno vzdigovali številke za novačenje vojakov. Ta žirovska druhal je napadla idrijski grad, pobila okna in požgala vsa uradna pisma. Žirovci, ki so nosili irhavce, so napadli z vilami vsakogar, ki je nosil dolge hlače. Tedanji slikar Jurij Tavčar se je skrival v spovednici cerkve sv. Barbare od 10. do 14. ure. Tedaj je cesarski erar (rudniška uprava) na hitro oborožil z železnimi sulicami svoje rudarje, le-ti pa so napadli Žirovce, jih polovili in vtaknili v zapore. Vodja Žirovcev, po imenu Kristan, se je med napadom rudarjev skril v grajsko peč, kjer so bili prej Žirovci sežigali listine. Ko so ga rudarji zalotili, se je začel izgovarjati in psovati Žirovce, zatrjujoč, da je hotel shraniti važne listine, ki so jih bili uporniki razmetali. Toda rudarji so tudi njega vtaknili v 'špehkamro'. Vodje upornikov so bili Jurij Bogataj (Kljukar), Franc Ušeničnik in Anton Lapajne (Cajner).«¹⁶ – Po imenih glavnih puntarjev sodeč, so med njimi prednjačili tisti, ki so doma v vaseh med Idrijo in Žirmi (Kljukar je z Govejka, Cajnar izpod Cajnega vrha) in ne tisti iz Žirov samih. Ob tem si ne morem kaj, da ne bi žirovskega pogroma v Idriji 1848 primerjal s tistim, ki so ga Idrijčani uprizorili v še ne tako davnem letu 1984 in ki ga nekateri danes štejejo za eno od prvih javnih manifestacij osamosvajanja Slovencev. Baje so bili tedaj med »akterji« na naši strani posebno izpostavljeni fantje iz Ledin – tisti torej, po žilah katerih se pretaka tudi žirovska kri.

Skozi drugo polovico prejšnjega stoletja pridemo tako do prelomnih let v naše stoletje, v katerih se izvrši gospodarska, politična (narodnostna) in kulturna prebujanja Žirov – v veliki meri pod idrijskim mentorstvom! To je čas prebujanja slovenskega podeželja, ki temelji na samoorganizaciji in samopomoči, čas ustanavljanja zadrug in društev. Nekateri idrijske zadruge in društva botrujejo porajanju žirovskih (Sokoli, Orli, ...). To so leta najtesnejše povezanosti obeh krajev, ki pa jo po letu 1918 na silo pretrga italijanska zasedba in za njo še krivična rapalska meja, ki za zmeraj odreže od žirovske občine kar 13 vasi!¹⁷ Nadvse plodno sodelovanje se čez noč prekine, ostanejo le še spomini in – kontrabant.

Če bi Avstrija ostala, bi se vez med Žirmi in Idrijo gotovo še okrepila. Slej ko prej bi namreč zgradili »strategično«¹⁸ železnico iz Škofje Loke oz. Vrhniko do Sv. Lucije. Načrti¹⁹ zanjo so bili narejeni in politiki so pred vsakimi večjimi volitvami obljubljali tudi zgraditev, katero bi, zaradi idrijskega rudnika, volilci tudi dočakali. Tako pa je šel razvoj ravno v nasprotno smer – v nazadovanje tistega, kar je bilo že doseženo.

1919–1991: ponovno vsak na svoji strani

Bili so časi, ko so meje ločevale bolj kot danes. Pa so ljudje ob meji kmalu našli načine, kako jo preseči. Kontrabant je bil eden od bolj iznajdljivih in tudi zelo donosen. Z jugoslovanske strani so na italijansko tihotapili tobak, živino, konje, razna živila (meso, jajca, moko), ki so bila na tej strani pač cenejša. Z druge strani pa je prihajala kava, riž, tekstil, južno sadje, vino in še kaj. Tudi merkur!

Tihotapilo se je v letih 1919–43. Po kapitulaciji Italije, ko so tudi Primorsko zasedli Nemci, je kraje med Triglavom in Trstom povezal odpor proti njim – slovensko partizanstvo; partizani so tu ustanovili IV. operativno cono, v kateri se je neprestano gibal IX. korpus NOV in POJ. Gorenjska in Primorska se verjetno še nikoli nista tako prepletli kot v tem usodnem času. Po osvoboditvi je Primorska sicer ostala v Coni B, vendar je tedanja oblast zelo spodbujala stike z ožjo Slovenijo. Vrstile so se številne manifestacije, Žirovci pa so radi zahajali na Idrijsko tudi zato, ker je bilo to dobiti marsikaj, česar na Žirovskem ni bilo, od raznih živil do tehničnih predmetov (šivalni stroji, pohištveno okovje, ...). Jugoslavija je sistematično zalagala Cono B s potrošnim blagom, da bi se »prikupila«²⁰ ljudem. Obnovile so se tudi družabne in kulturne vezi. Mnogi starejši ljudje so se poznali še iz avstrijskih in iz tihotapskih časov, mlajše je vlekló čez grič po naravi. »Idrijskeanke niso bile kar tako,«²¹ mi je bilo povedano. Žirovski amaterji so hodili v Idrijo igrat. Dramska dejavnost je bila takrat v Žireh še zelo živahna, v Idriji pa med vojnama zatrta in zato po vojni še posebej v časteh. Kadar so nastopili v soboto zvečer, so prespali kar v Idriji. Gostitelj je po predstavi stopil na oder in gledalce pozval, naj vzamejo Žirovce k sebi na dom; v nedeljo so imeli še en nastop ali dva in ni jim kazalo hoditi domov...²¹

Gostoljubni Idrijsčani so tudi sami radi hodili na žirovsko stran. V šestdesetih letih, ko so se pojavili prvi avtomobili in je bil bencin še poceni, so bili rudarji, ki so imeli dosti boljše plače kot čevljarji, stalni in cenjeni gosti žirovskih gostiln in raznih prireditev. Kulturni stiki pa so se pretrgali 14. julija 1956, ko je bil v Žireh zlet Svoboda; tedaj si je kasnejši ugledni javni delavec, ki je povezoval program, neodgovorno in nerazumljivo »privoščil«²² številne goste iz Idrije (z oponašanjem njih govorice ipd.), tako da so ti zamerili, odšli in niso več prihajali. Tudi sicer je bilo stikov vse manj – in tako smo spet na začetku našega besedovanja, pri ugotovitvi, da jih kaže obnoviti in okrepiti.

Obnoviti in okrepiti jih kaže ne glede na to, ali bodo politične razmere temu naklonjene ali ne. Z drugimi besedami: ne glede na to, kakšne bodo poslej občinske in pokrajinske administrativne

razmejitve. Politika je namreč v tem oziru napravila Žirem in Žirovcem že dovolj hudega. Zaradi enkratnosti naše lege v slovenskem prostoru – na stičišču Gorenjske, Notranjske in Primorske – so nas kar naprej premeščali iz ene pristojnosti v drugo; enkrat smo bili Gorenjci, drugič Notranjci, v času, ko smo bili pod Idrijo, pa eni in drugi predvsem Kranjci. Ko smo 1960 izgubili svojo občino, so nam dali na izbiro: ali gremo pod Škofjo Loko, pod Logatec ali pod Idrijo. Vodstvo takratne občine se je odločilo za Logatec. Vendar so tisti, ki se s tako odločitvijo niso mogli sprijazniti, dosegli, da so se Žirovci o svoji »pripadnosti«²³ odločili na referendumu 1969. 64% se jih je odločilo za Gorenjce. Pri vsem tem pa je prihajalo do neprestanih sporov in zamer, ki so okupirali ljudi; namesto da bi si prizadevali za razvoj kraja, so se »dajali«²⁴ med seboj. Žirovci smo torej skusili, kako boleče je spreminjanje meja, četudi le administrativnih. Zato se kanimo poslej ravnati po novi, evropski »logiki«²⁵ meja; tako, da (so)omogočamo prosti pretok ljudi, blaga, kapitala, storitev, informacij in idej preko meja, katere je treba, kakršnekoli že so, pustiti pri miru. Če se Idrijsčani in Žirovci odločimo, da bomo sodelovali, moramo to odločitev uveljaviti brez ozira na to, kaj si bodo o tem mislili v Novi Gorici, Kranju ali Ljubljani. Začenjamo v kulturi, pri čemer nas podpirajo naša podjetja – in upamo, da bodo stike navezala tudi ta podjetja sama. Tu si ne morem kaj, da ne bi navedel pripombe, ki jo je na tiskovni konferenci pred žirovskim kulturnim tednom v Idriji izrekel novinar Filip Šemrl: »Idrijsčani smo z Alpino že dovolj neposredno v stiku!«²⁶ Mislim se seveda na čevlje, ki jih nosijo. Ob isti priložnosti je bilo predstavljeno tudi sodelovanje Lesne industrije Idrije in podjetja Marmor Hotavlje pri izdelavi »predsedniškega pohištva«²⁷ oblikovalca Oskarja Kogoja; poslovni interes in plemenitost materialov (orehovina in hotaveljčan) sta omogočila tvorno sodelovanje podjetij, ki se sicer nahajata vsako na svoji strani naše razvodniške ločnice in hkrati ob tisti rimski cesti, katero omenja Linhart – kljub temu, da je ta še danes bolj vzorna pot kot cesta.

»Zemljepis je močnejši od zgodovine«²⁸ (Charles de Gaulle) in malo je možnosti, da bi Idrijsčani in Žirovci s svojim sodelovanjem preseogli hribovito ločnico, ki leži med njimi. Da slednja ni kar tako, dokazujejo zgodovinska dejstva: po njej je tekla že meja med senatno Italijo in senatno provinco Panonijo, nato kar osem stoletij (1030–1812) meja med loškim in tolminskim gospostvom, v letih 1812–1918 je bila manj izrazita, ker smo bili tedaj tudi upravno povezani, v letih 1919–1991 pa spet veliko močnejša od teženj, da bi jo presegli. Pa vendar: poskusiti ni greh!

Vezne osebnosti

Prav je, da se spomnimo tudi posameznih osebnosti, ki so bile za tkanje vezi med našima krajema še posebej zaslužne. Mihael Arko, ki je bil idrijski in s tem tudi žirovski dekan, omenja v svoji Zgodovini Idrije župnika Jakoba st. Čadeža (1767–1838), po rodu Poljanca, ki je l. 1803 postal župnik in dekan v Žireh. Od tam se je septembra 1821 preselil v Idrijo, kjer je bil tudi nadzornik šol. Umril je 12. 8. 1838. Nadvse zanimiva osebnost je bil Janez Nep. Majnik (1804–1877). Rodil se je 19. 4. 1804 v Sp. Idriji. Postal je duhovnik,

ukvarjal pa se je tudi s sadjarstvom, vrtnarstvom in homeopatijo. V letih 1844–47 je služboval v Idriji, »kjer je posebno rad pripravljaval ukaželjne mladence za I. gimn. razred in jih k preskušnjam sam vodil v Ljubljano... Iz Idrije se je preselil v Žiri, kjer je zasadil krasen vrt nasproti župnišču. Tam je umrl 2. marca 1877. – Bil je zelo gostoljuben in radi tega vedno v denarnih zadregah. Zložil je znano pesem: Po polnoči odbije tri.«²² Za kaplana so bili v Žireh vsaj še trije duhovniki, rojeni v Idriji: Henrik Kahl (1806–1873, v Žireh od 1833 do 1837), Marko Strel (1784–1848, v Žireh služboval od 1819 do 1826) in Karol Žerovic (»Shirauz« 1797–1844). Tudi slednji ni bil od muh. »Mnogo tožba zoper njega glede lahkomišljenja«, je zapisano v župnijski kroniki.²³ Zato pa je prav v času svojega župnikovanja v Žireh napisal in izdal knjigo. Tukaj je najprej kaplanoval (1804–09), v letih 1821–1831 pa je bil za župnika; kot tak je nasledil prej omenjenega J. st. Čadeža. Ko smo že pri duhovnikih, omenimo še idrijskega rojaka in ljubljanskega škofa Antona Alojzija Wolfa (1782–1859). Ta je pogosto obiskoval kraje v svoji škofiji in si vtise zapisoval v svoj vizitacijski zapisnik. Vtis, ki se nanaša na Žirovce, nam žal ni v posebno čast: »Vedenje ljudstva na dan birme je moralo biti splošno dostojno, kajti sicer bi se 13. junija 1826 v Žireh ne bil mogel posebno čuditi, ko je videl, kako je proti večeru skoraj vse na pol pijano vihralo domov... V svojem rojstnem kraju Idriji, kamor je prispel 5. avg. 1826 ob pol sedmih zvečer in kjer se je nastanil pri svojem očetu, ga je na trgu in v cerkvi z veseljem sprejelo skoraj vse mesto... O Idriji pripomnija, da je tam slišal lepše cerkveno petje kakor v Ljubljani.«²⁴ Seveda med duhovniki ne smemo pozabiti Idričana dr. Franca Močnika (r. 1907), profesorja, monsignorja in stolnega vikarja v Gorici, kateremu so se po vojni godile hude krivice. Njegova mati je bila Žirovka, po domače Tušarjeva Johana.

»Vezne« osebnosti seveda niso delovale le na duhovnem, še več jih je bilo na p(r)osvetnem področju. Posebno številni so bili idrijski učitelji, ki jih je oblast nastavljal v Žireh; omenimo le nadučitelja Leopolda Božiča in Leopolda Hladnika. Med Žirovci je še vedno poznano in spoštovano ime Leopoldine Pelhanove, ki je v letih 1904 do 1941 izučila cele generacije klekljaric. Šest let je v Žireh službovala Idričanka Slavica Burnik (1882–1939), priznana narodna delavka. Že pred prvo svetovno vojno (1909) se je tu naselil nekdanji idrijski župan Dragotin Lapajne, posebno zaslužen za zgraditev realke, skušal je uvesti strojno izdelovanje čipk. Kajetan Stranetzky (1879–1918), profesor naravoslovja na idrijski realki, je raziskal in opisal nekatere jame in požiralnike v okolici Žirov. Njegov kolega in ravnatelj realke, Baltazar Baebler, je pred Italijani ušel v Jugoslavijo prav čez Žiri. Kakor sam pripoveduje, mu je kmalu, spomladi 1919, in po isti poti, sledil tudi njegov sin Aleš (1907–1981). Žirovka je bila tudi mati znanega slovenskega narodnogospodarskega strokovnjaka Ivana Mohoriča (1888–1980), po domače Jekapičkova Polona.

Najstarejši Žirovci se še spominjajo imena idrijskega zdravnika dr. Milana Papeža, ki so ga v avstrijskih časih pogosto klicali k bolnikom v Žiri.

Toliko o Idričanih, ki so posegali v žirovske zadeve. O Žirovcih, ki bi segali v idrijske, pa žal, ne moremo poročati, posebno ne o takih,

ki bi se uveljavili na duhovnem področju. Zato pa je bilo temveč Žirovcev, ki so se v Idriji izučili svojega poklica in se v svoji dejavnosti tako ali drugače ravnali po idrijskih zgledih; za primer navedimo le trgovca Antona Primožiča, ki je med drugim izvažal čipke v Ameriko, in Janeza Oblaka (1896–1965), ki je bil v svojem času eden najvidnejših žirovskih kulturnih delavcev. Omenimo ob tej priložnosti Žirovce, ki so maturirali na idrijski realki: Franjo Kavčič (maturiral 1907), kasnejši inženir in graditelj, Alojzij Poljanšek (1919), inženir in strokovni pisec, ki je projektiral in gradil železniške proge širom po Jugoslaviji, Franc Primožič (1919), med obema vojnoma dolga leta žirovski župan in Kajetan Kavčič (1921). V Žirih pa sta živela in poklicno delovala maturanta Idričana Ernest Demšar (1924) in Davorin Kogej (1926), likovni pedagog. Res pa je, da so se v novejšem času nekateri Žirovci uveljavili v idrijskem gospodarstvu: Janez Dolenc, Vera in Peter Gliha, Jože Jesenko, Jože Potočnik...

Osebnostna izkaznica Žirov

Prav je, da Žiri na kratko predstavimo tudi po glavnih družbenih dejavnostih in v številkah. Krajevna skupnost Žiri, ki sodi v občino Škofja Loka, šteje ta čas dobrih 4700 prebivalcev, ki živijo v 17 naseljih in 43 ulicah, v nič manj kot 1181 hišah in 1374 gospodinjstvih. Ob tem ne smemo zamolčati dejstva, da je skoraj 100 hiš praznih in še več takih, v katerih živita le eden ali dva. Gospodarsko so Žiri po zadnji vojni doživele izreden razvoj. Prej so bile kmečki kraj z dobro razvito obrtjo, posebno čevlarsko. Čevlarske mojstre in pomočnike so po vojni spravili pod isto streho in nastala je Alpina. Ob njej pa kasneje še Kladivar, tovarna za fluidno tehniko, Etiketa, podjetje za proizvodnjo etiket in posebne tiskarske storitve, podjetje Mercator-Sora, ki združuje kmetijstvo, pridobivanje in predelavo lesa in trgovino, ter manjša podjetja Folix, Poliks in Vibro, specializirana za proizvodnjo ventilov, copat in vibratorjev. V zadnjem času smo vrh tega priča pravemu razcvetu zasebnih delavnic, lokalov in podjetij. Od »čistega« kmetijstva živi le še kakih 20 kmetij, veliko pa je t. i. mešanih kmetij. Prej navedena podjetja niso bila nikoli »paradni konji« režima; razvila so se organsko, samoraslo, iz lastnih potreb in moči. Zato razmeroma dobro prestajajo sedanjo krizo. Pravi čudež je, denimo, Alpina: po več zaporednih zimah brez snega, precejnosti tečaja dinarja in tolarja, ustavitvi izvoza v Sovjetsko zvezo, ropu prodajaln v Srbiji in padcu domače kupne moči ji uspeva 80% proizvodnje izvoziti na konvertibilno tržišče; ob tem, da se je število zaposlenih zmanjšalo z dobrih 1900 na dobrih 1400, je njena ciljna proizvodnja še vedno dva milijona parov letno! Ob tej hvali seveda ne smemo zamolčati, da je vse to mogoče tudi zaradi nenavadne potrpežljivosti in razumevanja zaposlenih, ki delajo za sorazmerno nizke plače.

Vseh zaposlenih je bilo v Žireh že čez 2000, zdaj jih je še dobrih 1800, se pravi kar 40% aktivnega prebivalstva! Število zaposlenih se ni znižalo na račun odpuščanja, temveč predvsem zaradi upokojitve; upokojencev je že čez 800, nezaposlenih pa manj kot 100.²⁵ Tudi v navedeni socialni strukturi se izraža izreden obseg proletarizacije prebivalstva po zadnji vojni.

Kar se tiče politike, vlada v Žireh pravo mrtvilo. To je po svoje ugodno, ker ljudje ne izgubljajo energije za pretirano politizacijo; Žirovci raje delajo kot politizirajo. Po drugi strani pa se utegne takšno stanje izkazati za slabo, ker ne omogoča artikulacije interesov, tako navznoter kot navzven. Zdaj, ko se Žirem spet obeta lastna občina, v kraju ni videti ljudi, ki bi se bili pripravljali zanjo zavzeti in jo voditi.

Žirovska duša

Številni doslej navedeni podatki najbrž ustvarjajo vtis, da so Žirovci ljudje delovne in trde sorte. Znajo pa biti tudi drugačni. »Mogel bi nas primerjati orehu: zunaj trda lupina, znotraj dobro in sladko jedro. Marsikdaj smo trmasti in prepričani v svoj prav – a tudi odprti za vse dobro in lepo.« S temi besedami je značaj svojih faranov orisal njihov sedanji župnik, g. Janez Šilar.²⁶

V srednjem veku, ko smo posvetno sodili v loško gospostvo freisinsških škofov, cerkveno pa pod Oglej (iz katerega smo nekoč s posredovanjem benediktincev iz Štivanja sprejeli krščanstvo), so bile Žiri »naseljeni otok sredi gozdov« (dr. P. Blaznik), življenje ljudi pa nenehni boj z obdajajočim jih gozdom za rodovitno zemljo in za preživetje. Ta stoletni spoprijem je napravil ljudi za nekoliko robate – »hlodobučne« bi rekel naš pesnik Franc Kopač – in taki so bili tudi čevlji, katere so izdelovali in po katerih so zasloveli daleč naokoli. A trd je bil Žirovec le navzven, v duši je bil mehkejši. Ta navidez prikrita lastnost žirovske duše se je sčasoma in na posebno viden način izrazila vsaj v dveh izdelkih: v čipkah in v podobah. Tako še danes, v dobi čipa, izdelujemo čipke, ki so nam bile posredovane iz Idrije, in slikamo prav tako.

Takšni smo torej Žirovci: mehko bistvo, skrito za trdo pojavnostjo. Samo po sebi se zdaj zastavlja še vprašanje, v čem se razlikujemo od Idrijčanov? Idrijčane je za razliko od Žirovcev zaznamovalo rudarjenje. Človek, ki dobršen del vsakega dneva in življenja kot celote preživi v jami, zna drugače ceniti in tudi bolj užiti svetlobo dneva. Ta »hedonistična« črta idrijskega značaja je Žirovce vedno bodla v oči. Še po zadnji vojni, ko so sredi tedna, v delovnih dneh prihajali v Idrijo po opravkih, niso mogli doumeti, kako lahko številni Idrijčani lepo sedijo na mostni ograji pri Nanosu in ogovarjajo mimoidoče. V Žireh človek, ki v delovniku sedi v senci in pije pivo, še danes velja za bolj ali manj zgubljenega...

Prej omenjena razlika v nraveh izvira tudi iz dejstva, da je bila Idrija vseskozi mesto, Žiri pa so bile predvsem velika vas in šele pred zadnjo vojno nekakšen trg. Danes pa so tisto, kar urbanisti imenujejo »naselje mestnega značaja«, zemljemerci pa »naselje z uličnim sistemom«. Da bi postale mesto, jim manjka mestna duša, za pridobitev le-te pa bi morali storiti še marsikaj!

Sicer pa pravijo, da smo v trikotniku med Logatcem, Škofjo Loko in Tolminom vsi Rovtarji (in nemalokrat žal tudi »rovtarji«). Idrija je imela v tem oziru posebno srečo, ker so vanjo zaradi potreb rudnika zahajali prav imenitni predstavniki duha in sčasoma je tu našlo svoje mesto tudi domače izobraženstvo. Tega v Žireh manjka. Pa ne, da ne bi bilo bistrih ljudi; stvar je v tem, da se v preteklosti

tisti, ki so odhajali v šole, niso vračali. Danes je v tem oziru že nekoliko boljše, a to je počasen proces. Pameti, s katero bi bilo mogoče izboljšati naše prebivanje v teh krajih, pa najbrž ne bo nikoli preveč.

Napisano januarja 1992

Viri in opombe

- ¹ Predavanje je bilo 28. januarja 1992, v ciklu Muzejskih večerov, ki jih prireja Mestni muzej Idrija.
- ² Dr. Franc Osolc, Paleolitska kulturna zapuščina v Matjaževih kamrah, Loški razgledi XXI (1974), str. 24–40.
- ³ Ivan Turk, Arheološka izkopavanja v Divjih babah pri Šebreljah, Idrijski razgledi XXIX–XXXI (1984–86), str. 5–12; Razmišljanja o bližnjih srečanjih med neandertalcem in jamskim medvedom v Divjih babah I–II, IR XXXIII (1988, 1–2), str. 73–80 in 57–62.
- ⁴ Idrijski razgledi XXIX–XXXI, str. 10.
- ⁵ Zgodovina Slovencev, Ljubljana, 1979, str. 19.
- ⁶ Prav tam, str. 23–24.
- ⁷ Anton T. Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije, Ljubljana, 1981, str. 124.
- ⁸ Dr. Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, 3. knjiga (1001–1100), Ljubljana, 1911, str. 140–141.
- ⁹ Srednjeveški urbarji za Slovenijo, 4. zv., Urbarji freisinske škofije, objavil Pavle Blaznik, Ljubljana, 1963, str. 144–146.
- ¹⁰ Pavle Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, Škofja Loka, 1973, str. 162.
- ¹¹ Télégraphe Officiel, št. 19 z dne 4. marca 1812.
- ¹² Janko Polec, Uvedba občin na Kranjskem l. 1849/1850, Zgodovinski časopis 6–7 (1952/53), str. 725. – Na nekatera zgodovinska dejstva, ki se tičejo Idrije in Žirov pod Francozi, me je opozoril prof. Janez Šumrada, za kar se mu iskreno zahvaljujem.
- ¹³ Marija Stanonik, Promet na Žirovskem, Žiri, 1987, str. 13.
- ¹⁴ Prof. Janez Kavčič, kustos Mestnega muzeja Idrija, meni, da je »bagaga« okrajšava za »basiga-basaga«, brezpomenski besedni sklop, ki skuša oponašati melodijo žirovskega govora. Omenil mi je še vzdevek »muhe« za Godovičane.
- ¹⁵ Navedeno po: Joško Humar, Goriški Slovenci v letu 1848, Goriški zbornik 1947–1957, Nova Gorica, 1957, str. 20–21.
- ¹⁶ Prav tam, str. 21–22.
- ¹⁷ Imena odtujenih naselij: Črna Dole (del), Dolenji Vrsnik, Gorenji Vrsnik, Govejk in Šrnjak, Idršek, Korita, Krnice (včasih Žirovske, danes Ledinske), Ledine, Pečnik, Potok, Zavratec, Žirovnica. To so naselja, ki so bila od srednjega veka oz. od svojega nastanka pa vse do 1918 v žirovski občini (še prej: »uradus«, officium).
- ¹⁸ Kako čez grič? Faberki iz nekdanjih časopisov, Žirovski občasnik, št. 4 (1982), str. 187–189.
- ¹⁹ Glej op. 13, str. 20–26. Prim.: Stanko Majnik, O načrtovani idrijski železnici, Idrijski razgledi 25 (1983), str. 157–162. – Pripisimo še anekdoto: trasa načrtovane proge bi šla ravno skozi vežo neke hiše v Žireh (pri Štefanu). Ko so zemljemerci to povedali gospodarju, jim je odvrnil: Že prav, samo vedite, da pri nas vrata vsak večer zapremo!
- ²⁰ Danes nekaj podobnega počne Republika Italija, z »nesebičnim« dodeljevanjem vojaških in starostnih pokojnin ljudem v slovenskih pokrajinah, katere je zasedla po prvi svetovni vojni. Nedavno sem imel priložnost prisluhniti pogovoru dveh župnikov iz teh krajev. Bila sta si edina, da te pokojnine povzročajo med našimi ljudmi več zlega kot dobrega; koliko je samo sporov in hude krvi, do katerih prihaja znotraj posameznih družin ob delitvi tega vprašljivega denarja... Vrh tega ima Italija s svojo radodarnostjo gotovo tudi svoje račune!
- ²¹ Tega in še druge dragocene podatke mi je posredoval Alfonz Zajec, zbiralec zgodovinskega gradiva, kronist in dober poznavalec žirovske preteklosti, prvi predsednik Muzejskega društva Žiri (ust. 1970).
- ²² Mihael Arko, Zgodovina Idrije, Gorica, 1931, str. 191–192.
- ²³ Kronika župnije Žiri 1900–1941, str. 13.
- ²⁴ Josip Turk, Iz Wolfovega vizitacijskega zapisnika, Zbornik Zimske pomoči 1944, Ljubljana, 1944, str. 454–455.
- ²⁵ Številčne podatke sem posebej za to priložnost zbral sam in večinoma kar z ustrim poizvedovanjem. Zato nanje ne prisegam; služijo naj le za trenutno ilustracijo.
- ²⁶ Gorenjski glas, 22. februarja 1991, str. 9 in 21.

FRANC TEMELJ

Na sredini je bil hrib, na vsako stran pa kotlinici, posejani s peščico hiš. Hiše so se med seboj razlikovale, saj je bilo v eni kotlini mesto, v drugi pa vas. Meščani so imeli namreč to srečo, da je bila njihova zemlja bogata, obenem pa to nesrečo, da je to bogastvo ležalo globoko v zemlji in so morali pošteno garati, da so prišli do njega. Vaščanom pa zemlja ni bila naklonjena, saj jim ni dajala bogastva ne na površini ne pod njo. Toda meščani in vaščani so zaradi tega vseeno živeli v slogi in prijateljstvu ter redno hodili drug k drugemu v vas, kajti čez hrib je bila speljana lepa steza.

Nekega dne pa so ugotovili, da je steza postala premajhna in da bo potrebno nekaj storiti. Sestala sta se župana, da se dogovorita kaj.

Vaški župan je predlagal: »Z vseh strani smo obdani s hribi, zato kamorkoli gremo, se moramo vzpenjati. Kako bi bilo lepo, ko bi lahko k vam, ki ste najbližji sosedje, šli po ravnem. In ker ste vajeni riti po zemlji, je najbolje, da napravite predor.«

»Vse dneve garamo pod zemljo, zato še toliko raje pridemo k vam, ker steza vodi skozi prelep gozd. In če boste namesto steze zgradili cesto, bo naše prijateljstvo še večje,« je odgovoril mestni župan.

Ne da bi se karkoli zmenila, sta se vrnila med svoje ljudstvo in mu povedala, kaj sta predlagala.

»Hočemo predor!« so vpili vaščani.

»Hočemo cesto!« so vpili meščani.

Župana sta se zopet sestala:

»Predor!«

»Cesta!«

Ko se je vaški župan vrnil zopet med svoje ljudstvo, ga je nagovoril: »V težavah spoznaš prijatelja in sedaj so meščani pokazali, kakšni sosedje so. Dobro vedo, da se moramo vse dneve mučiti po teh naših hribih, in namesto, da bi nam olajšali pot vsaj do njih, hočejo da jim zgradimo še cesto. Zato je najbolje, da tja sploh ne hodimo več, da ne bodo mislili, da brez njih ne moremo živeti.«

V zahvalo, ker jim je odprl oči, so vaščani županu sredi vasi postavili lep spomenik.

Ko se je mestni župan vrnil zopet med svoje ljudstvo, ga je nagovoril: »V težavah spoznaš prijatelja in sedaj so vaščani pokazali, kakšni sosedje so. Dobro vedo, da se moramo vse dneve mučiti po teh črnih rovih in namesto da bi nam olepšali pot vsaj do njih, hočejo, da jim zgradimo še predor. Zato je najbolje, da tja sploh ne hodimo več, da ne bodo mislili, da brez njih ne moremo živeti.«

V zahvalo, ker jim je odprl oči, so meščani županu sredi mesta postavili lep spomenik.

Spomenika sta se ponosno bohotila, dokler jih nova župana nista dala podreti, stezo pa je prerastel gozd.

MATEVŽ PEČELIN

»V primeru, da sta se glavi moža in možica zažrla druga v drugo, so si klavžarji pomagali z zvonjenjem. Velik težak kamen, obešen na vrv pod strop komore, je klavžar nihal naprej in nazaj ter tako udarjal ob poleno. To delo je bilo zelo nevarno, saj je iztekajoča se voda, ko so se vrata odprla, povzročila močan srk zraka, ki bi utegnil s stopnic komore potegniti klavžarja v razbesnelo vodo med peno in les. Le redkokateri klavžar je preživel tako 'kopel'.«

(Odlomek je iz brošurice, katere avtor je Tadej Brate in nosi naslov »Idrijske klavže«. Ta brošurica je 136. zvezek zbirke vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Izdana je bila leta 1985 v založbi Tone Tomšič v Ljubljani in nakladi 3000 izvodov.)

Klavžarski mojster Gašper si je zadovoljno cukal svojo že osivelo, zaraščeno brado, ki mu je segala globoko na prsi. Bil je to krepak možak srednjih let in prav takšne postave. Čepel je na skali v robovju nad klavžami in se oziral v nebo, tja čez grapo, proti Trnovskemu gozdu. Seveda je moral pošteno ukriviti vrat, če je hotel s pogledom ujeti kos neba, kajti grapa je bila globoka. Zajedena je bila med mogočno skalovje, ki se je pelo od vode naravnost kvišku in se šele visoko zgoraj izgubilo v poraščenem robovju. Sem od Golakov in Mrzle Rupe so se podili razcefrani črni oblaki. V zraku je bilo čutiti topli južni veter in ta je Gašperja navdajal z močnim zadovoljstvom. Vedel je, da južne sape prinašajo deževje.

»Bo, bo, prineslo ga bo! Kar zapreti bo treba,« si je tiho mrmral v brado. Ozrl se je navzdol, kjer so na dnu grape čepele mogočne klavže. Deset metrov debelo zidovje se je, zagozdno med dve ogromni skali, pelo čez vodno zajedo. Bile so lepotica, te njegove klavže. No, saj niso bile njegove, a imel jih je za svoje. Veliko let je že upravljal z njimi, tako da so postale kar del njega samega. Brez klavž bi se počutil kakor brez brade. Poznal jih je do zadnjega kamna v vencu, do zadnjega trama v odvodnem kanalu. Še enkrat se je ozrl v temne vodonosne oblake, si zadovoljno pokimal, potem pa si je oprtal koš, napolnjen z mahom, in se spustil navzdol.

Precej nižje spodaj je v pobočju nad grapo stal gozdni upravitelj Valentin. Ta pa ni bil tako zadovoljen kakor klavžar Gašper. Tudi on je iztegoval vrat in motril težke oblake, ki so se kopičili tam nad

Trnovskim gozdom. Najkasneje jutri že lahko pričakuje dež in klavže bo treba zapreti. On pa kasni z delom. Res je večina lesa že v grapi, a ga je še mnogo v pobočjih. Treba bo pošteno pljuniti v roke in pohiteti, kar se da. Sicer so sekači zadnje dneve delali prekomerno, a ne bo jim prizanašal. Bodo že potem počivali, ko bo delo opravljeno. Že tako mu na rudniški upravi dan za dnem trobijo v ušesa, da so lesna skladišča kar naprej prazna.

Ni več gledal v nebo. Okoli njega so se širili mogočni gozdovi. Smreke in jelke, da jih je bilo veselje pogledati. Bukve ravne in v nebo segajoče. Le po kamnitih robovih se je razraščal krivenčasti črni gaber. Iz strmih drč so se slišali udarci sekir in cepinov. Tudi žage so hrustale vmes. Povsod po gozdu so se motovili sekači in se trudili, da bi spravili les v grapo. To je bilo naporno in nevarno delo. Če si še tako pazil, te je mimogrede zmečkal hlod. Zelo so hiteli. Do deževja je moral biti les v grapi.

Tistega dne so delali do trde noči. Delo je bilo v glavnem opravljeno. Že v mraku so se spuščali iz gozdov in kakor sence izginjali pod prostrano ostrejšje klavž. Po skromni večerji – bila je polenta, zabeljena z ocvrto slanino – so se moške razgubili po kotih in drug za drugim pospali na kupih stelje. Ob takih priložnostih je ponavadi stekel pogovor, toda noč so bili za pogovor preveč utrujeni.

Noč je minila mirno. Že jutraj se je pojavil Tratnik, ki je s seboj pripeljal dva para volov. Klavžar Gašper jih je naročil že prejšnji dan. Komaj si je Tratnik malo oddahnil – kajti pot je bila dolga – že je Gašper ukazal klavže zapreti. Delavci, ki še niso odšli v gozdove, so takoj zgrabili za delo. Tratnik je zagnal vole v grapo nad pregrado. Voda je bila nizka, saj že dolgo ni deževalo. Živini je segala komaj do vrh parkljev. Pripregli so obe vpregi na velikan-ska, iz močnih tramov stesana vrata, ki so zapirala odvodni kanal. Tratnik je pognal in vrata so se premaknila v mogočnih lesenih tečajih. Kričal je nad junci: »Hoj, Cik, premakni se, dajmo Lisec, si mar pognal korenine? Pokveka rjava, potegni že enkrat, ne boš se pretegnil. Sivec, ne vleci se nazaj, sicer te bom lopnil, da se boš ustavil šele na Mrzli Rupci. Ajmo!«

Med kričanjem je vihtel leskovo šibo nad volovskimi hrbtišči. Vpregi sta se uprli v jame in počasi odkorakali po strugi navzgor. Vrata so se škripaje pričela zapirati. Pri tem jih je močno oviral

potok, ki se je zaganjal vanje, ko je brzel po kanalu. Komaj so bila vrata zaprta, že je klavžar Gašper s pomočjo gozdarjev namestil vrteči se podboj – imenovan »veliki mož« – na svoje mesto. Prav tako so storili z ostalimi vzvodi odpiralne naprave. Učvrstili so še zadnji vzvod z zapiralko in vrata so bila zaprta. Gašper pa z opravljenim delom ni bil nič kaj zadovoljen. Vihal je nos kot sestrada maček, pihal kakor ujeta podgana in si mršil dolgo brado. Z vajenim očesom je namreč nezaupljivo opazoval glavi velikega in malega moža, ki sta ključnega pomena pri odpiranju vrat. Že tretjič je glavi pretipal s svojo žuljavo roko in se vedno bolj mrščil. Sam pri sebi je mrmral: »Naj me pes, če bosta glavi vzdržali. Ni čudno, če sta tako prepereli, saj sta stari kot zemlja. Vlaga in čas sta opravila svoje. Saj sem sitnaril na gozdni upravi več ko enkrat, naj mi pošljejo kolarja, a se nič ne zmenijo. Če pa zavoljo teh dveh butastih, strohnelih glav ne bodo dobili lesa, bo pa spet Gašper vsega kriv. Pri moji bradi, tole je zadnje zapiranje. Če ne bodo zamenjali glav, naj si poiščejo novega klavžarja.«

To je izmrmral in pljunil v glavi, kakor da bi bili svojega slabega stanja krivi oni sami, ter odšel po stopnicah na pregrado. Medtem so gozdarji vneto mašili špranje v vratih z gozdnim mahom, kate-rega je Gašper nabral že prejšnji dan več košev. Tratnik pa se je z vprego lotil drugih vrat, ki so jih zaprli po enakem postopku. Za pregrado se je pričela nabirati voda. Vse je bilo pripravljeno, le na deževje je bilo treba počakati.

Tisto jutro se ni zgodilo nič, čeprav se je nebo tako pooblačilo, da se je sredi dopoldneva pričel delati mrak. Ko se je dan prevesil v drugo polovico, pa se je začelo. Nekje gori nad Mrzlo Rupo je votlo zagrmelo, grom se je zamolklo prevalil tja čez Vojsko in se izgubil nekje v Jelenku. Prvemu gromu je kmalu sledil drugi in vtilo se je kot iz škafe. Nedolgo zatem je bilo nebo nad Trnovskim gozdom v ognju. Strele so švigale kot za stavo. Blisk je sledil blisku, treskalo je tako, da so se tresle gore. Čez Golake je pribučal jugovec s tako silo, da so se krivile stoletne bukve. Marsikatero je izruvalo s koreninami vred in jo treščilo čez prepade kot peresce. Deževalo pa je tako, da se skozi vodno zaveso ni videlo niti deset korakov. Z bregov so po strmih grapah pričeli curljati studenčki in se stekali v strugo. Studenčki so kmalu narasli v hudournike, ki so glasno bobneč drveli čez skalovje. Jezero za pregrado se je začelo polniti.

Že ob prvih kapljah so gozdni delavci, ki so delali v bližini, prihiteli na klavže v zavetje. Tisti pa, ki so zlagali preostali les v grapo, so imeli dokaj daljšo pot. Te je zajela nevihta med hojo vkreber. Prihajali so drug za drugim iz gozda, premočeni do kože. Nakapljali so se pod streho klavž, se razvrstili okrog ognjišča in sušili mokre suknjiče. Vmes so otepali koruzni močnik. Tudi tokrat pogovor ni stekel, le zlovollno so pogledovali ven v neurje. Le kdo bi mlatil prazno slamo, ko ga je oklestila nevihta kakor ovsen otep. Le klavžar Gašper si je zadovoljno cukal brado. Le naj dežuje, kolikor hoče in še več! Želel si je, da bi se jezero napolnilo čimprej. Potem bo odprl klavže. To opravilo je zanj pomenilo posebno srečo. Kadar je zgrabil za letev »odpiralko«, so ga prevzeli neznani občutki, da ga je spreletaval srh. In, ko je podivjana voda vdrla

skozi kanal ter se vrgla v divjo grapo, je od veselja skoraj ponorel. To je pesem za ušesa, to je paša za oči! Ob misli na odprte klavže se je ves srečen smehljal v brado. Nasmeh mu je izginil z lica le za trenutek, ko se je spomnil dotrajanega odpirala. A že v naslednjem hipu je pozabil na zanikrni glavi in ves srečen sanjaril dalje. Deževalo je tisti dan, vso noč in še naslednji dan. Resda se je nevihta unesla in je dež postal pohlevnejši, a vodovje je močno naraslo, da so se klavže polnile kot za stavo. Ko se je po drugi noči napravilo jutro, je bilo nebo nad grapo brez oblaka in umito kot ribje oko. Delavci, ki so se drug za drugim privlekli iz vseh kotov, so začudeno ostrmeli nad nenavadnim prizorom. Nad pregrado je valovilo mogočno jezero in segalo po grapi navzgor, do koder je neslo oko. Izgubljalo se je med drevjem zgoraj v grapi. Kalna voda je jezno butala ob zidove in pljuskala čez krono, prav na vrh pregrade. S skalnih bregov so se še vedno poganjali deroči hudourniki in izginjali v motni jezerski vodi. Klavže so zadrževale v grapi na tisoče in tisoče hektov razpenjene vode. In ta voda je samo čakala, kdaj ji bo klavžar odprl pot, da bo zgrmela navzdol in v svojem divjem besu odnesla vse, kar bo dosegla.

Delavci so pograbili cepine in kljuke na dolgih ročajih ter odhiteli navzdol. Razporedili so se po bregovih ob grapi. Podivjana voda je namreč metala les iz struge, kjer je obtičal med grmovjem in skalami. Ta nasledi les so gozdarji porivali nazaj v strugo, da ga je tok odnesel naprej.

Ko je s klavž odšel zadnji gozdar, je Gašper počakal še kaki dobri dve uri, da bi se delavci imeli čas razporediti. Oj, kako sta se vlekli ti dve uri! Ni in ni ju hotelo biti konec. Mencal je po zidu sem in tja, si mršil brado, pljuval v motne valove in že tretjič preverjal odpiralko, čeprav je vedel, da je na svojem mestu. Ko se je čas iztekel, je pomignil klavžarju Andreju. Postavila sta se vsak na svojo stran jezu. Gašper je dal znak in zgrabila sta za drogove. Z odpiralko in zapiralko sta odmaknila »poleno«. Andreju se je to posrečilo v prvem poskusu. Zapiralna naprava se je sprožila, velikanski pritisk vode je zavrtel težka vrata in jih treščil ob steno odvodnega kanala s tako silo, da je neznansko počilo. Pok je bil tako močan, kakor da bi streljal iz topa in ga je bilo slišati tja dol do oddaljene Idrije. Voda je vdrla skozi kanal in takoj na spodnji strani deset metrov debelega jeza bruhnila v štrimetrski prepad. Med neznanskim bobnenjem se je zrušila po strmi grapi navzdol, dvigovala skladovnice lesa in ga kakor zobotrebce odnašala s seboj. Kdor je hotel gledati ta ponoreli ples vode, kamenja, vej, hlodov, ta je moral imeti hladno glavo.

Desna vrata, katera je sprožil Andrej, so se torej odprla pri priči. Ni pa bilo tako z levimi vrati, kjer se je trudil Gašper. Ni in ni mu uspelo, da bi z drogovimi odmaknil »poleno«. Moral je hitro ukrepati. Če bi namreč njegova vrata ostala zaprta, bi voda samo skozi en kanal prepočasi otekala, premajhna količina vode pa ne bi dvignila lesa in ta bi ostal v grapi. Tako bi bilo plavljenje neuspešno in bi ga morali ponoviti. To pa bi lahko storili šele ob naslednjem močnem deževju. Treba je bilo torej čimprej odpreti tudi druga vrata.

Gašper je vedel, kaj mu je storiti. To, da ni mogel takoj odmakniti »polena«, se mu je v dolgih letih zgodilo že dvakrat. Popustil je odpiralčko in zaklical Andreju:

»Grem zvoniti, kar tu me počakaj!«

Pograbil je debelo vrv, ki je zvita visela na klinu pod ostrešjem. Potem se je kakor maček spretno spustil po zavutih stopnicah v komoro, ki se je nahajala v notranjosti zidovja, prav na dnu klavž. Mimogrede si je ogledal zapiralno napravo. Aha, saj je vedel. Prepereli glavi velikega in malega moža sta se zažrla druga v drugo, ter tako preprečevali, da bi z odpiralnim drogom odmaknil »poleno«. Sedaj je moral »poleno« izbiti s silo. Brž je razmotal vrv. En konec je privezal na zarjavel kavelj, ki je bil zabiti v steno, drugi konec pa si je privezal okoli pasu. S stropa komore je visela vrv, na kateri je visel težak kamen. To je bil »zvon«. Začel je zvoniti. Zgrabil je namreč kamen, ga močno zanihal in z njim udaril na »poleno«. Kakih petkrat je že zanihal in udaril na »poleno«, a le-to je bilo še zmeraj trdno zagazeno. S šestim udarcem pa se mu je posrečilo, da ga je izbil. Tedaj je nastal pekel. Zapiralna naprava je popustila, vrata iz debelih tramov so pod pritiskom treščila v steno in zopet je počilo, da je bilo slišati pok dol do Idrije. Skoro bi mu počili bobniči v ušesih. Voda je udrla skozi odprtino in povzročila strahoten srk zraka. Gašperja, ki je stal na stopnicah komore, je potegnilo navzdol. Vendar pa je bil privezan na vrvi, ki se je napela in ga zadržala. Ker pa je bil srk močan in Gašper težak možak, je bil sunek hud. Zarjaveli kavelj se je izpulil kakor bucika in srk je potegnil nesrečnega klavžarja v razbesnelo vodovje.

Medtem je klavžar Andrej čepel na zidu in zrl navzdol v razpenjeni tok, ki je drl iz desnega odvodnega kanala. Potem je pričel opazovati levi izpust in nestrpnost pričakoval, kdaj se bo odprl tudi ta. To se bo moralo zgoditi čimprej, sicer bo plavljenje šlo po zlu. Res ni trajalo dosti časa, ko je spodaj v notranjosti pregrade zagrmelo, da se je streslo mogočno zidovje. Voda je bruhnila iz odprtine in se vrgla čez štirimetrski slap v prvi tolmun. Tam se je združila z desnim tokom in zgrmela čez drugi slap. Med kalnim in penastim vodovjem se je valil navzdol tudi les, ki je bil zbran na vodni strani klavž. Opazoval je hlode in klade, kako se prevračajo med valovjem. Komaj je prvi val treščil v tolmun, se mu je zdelo, da je med penami opazil človeško postavo. Pomencal si je oči, a videti ni mogel ničesar več, ker se je vse skupaj premešalo v divjem vrtnčastem plesu. Sam pri sebi je pomislil:

»Ej, Andrej, star si postal in vid te zapušča. Izpreči bo treba, dokler še vidiš do konca svojega nosu. Le kako moreš zamenjati bukovo klado za človeško telo, pa čeprav je bila le-temu vražje podobna.«

Opazoval je naprej, kako se voda izteka. Tedaj pa mu je šnila v glavo grozna misel. Le kje se mudi Gašper? Že zdavnaj bi se moral vrniti na klavže! Ves v strahu se je divje pognal po stopnicah navzdol v notranjost zidovja. Komora je bila prazna. Pričel je obupno klicati Gašperja, čeprav je zdaj že vedel, da odgovora ne bo dobil. Povzpel se je na prosto. Ni vedel, kaj počne. Noge so ga same od sebe zanesle ob grapi navzdol. Neznani strah mu je preprečeval, da bi jasno mislil, in tako ni dosti manjkalo, da bi še sam zgrmel čez skale v naraslo vodovje. Kakih sto korakov nižje, kjer se grapa položi, je med grmovjem, tik nad vodnim tokom, opazil nekaj črnega. To bo gotovo kos lesa, ki ga je naplavilo na breg. Ali, ko se je prerinil skozi grmovje, je spoznal, da je v zmoti. Tamkaj je na trebuhu in z glavo navzdol nepremično ležal klavžar Gašper. Obleka je v krpah visela z njega in tudi krvavel je iz številnih ran. Okoli pasu je še vedno imel privezано vrv. Andrej se je ves v strahu sklonil k njemu in ga pretipal. Še je dihal. Kamen se mu je odvalil s srca.

»Oh, samo, da si živ! Vse bo še dobro, samo, da si živ! Samo, da si živ,« je ves srečen vzdihoval Andrej in potegnil prijatelja višje v breg, kajti voda je naraščala. Potem je oddirjal navzdol, do prvih delavcev, ki so porivali naplavljenе hlode nazaj v strugo. Komaj jim je dopovedal, kaj se je pripetilo. Delavci so pometali cepine v stran in se zapodili v breg.

Ko se je kasneje Gašper prebudil pod streho klavž na otepu slame, kamor so ga bili položili, ni vedel, kje se nahaja. Buljil je v zrak kot teliček v nova vrata. Kaj se mu je primerilo, je izvedel šele od svojih tovarišev. Primerilo pa se je tole: Ko ga je srk potegnil v vodovje, ga je naglo odneslo navzdol. Seveda ga je pri tem prekopicovalo, butalo ob skalovje in les. Na prvem ovinku se je vrv, ki se je vlekla za njim, zataknila za drevesno korenino in ga zadržala. Potem ga je zgrabil močan val in ga vrgel na obrežje. Bil je ves potolčen, opraskan, polomljen, napil se je vode, a jo je vseeno še poceni odnesel. Kasneje, ko je ozdravel, je v grmovju poiskal rešilno vrv. Obesil jo je pod ostrežje klavž, kot veliko dragocenost, in nihče se je ni smel niti dotakniti.

Na začetku sem zapisal: »... Le redkokateri klavžar je preživel tako kopel.«

Gašper je bil eden izmed takih!

JOŽE PETERNELJ

Vojni čas se je kaj čudno obračal. Da vojne še ne bo konec, je od nekod prinesel Davčanov Štefan, ki se je vedno nekje shajal z ljudmi, ki so prinašali novice o gorenjskih partizanih. Za stare prepire, ki jih je imel z bratom Jakom, so vedeli, kaj drugega pa so bolj malo vedeli. Štefan je bil veseljak, ki se ni branil deklet, čeravno je imel punco neko Idričanko, ki je menda bila noseča z njim. Njegove šale so znale spravljati v smeh in povsod je bilo veselje, kjerkoli se je pojavil s svojo rogovilasto postavo in kuštravimi lasmi. Da bi si izbral resno dekle, mu je bil potreben dom. Čeprav je bila to velika, napol razpadla hiša, ki jo je njun oče kupil na dražbi, sta si bila z Jakom prav zaradi nje vedno v laseh. Jaka je bil pravo Štefanovo nasprotje. Vedno se je držal dela na domači, obubožani kmetiji in si zaslužil kak dinar s prevozi z enim samim konjem. Štefanu pa je šlo bolj od rok tihotapstvo čez mejo, veseljačenje in lepa dekleta. Zato se tudi oče in mati nista mogla odločiti, komu naj prepiseta svojo revščino. Čakala sta, da se bo Štefan resno oprijel kakega dekleta in se priženil drugam na grunt. Štefan pa je trmoglavil po svoje. Ni se oziral, da so Nemci prepovedali vožnje s kolesi, motorji in avtomobili. Ni mu bilo mar, da so ob meji podrli hiše, mejo prepletili z bodečo žico in jo spremenili v minska polja. Vedno je našel med minami prosto pot do Idrije in vselej se je našla pri Štefanu buteljka italijanskega vina.

Na Štefanovo je bil lep, hladen dan. Dolinci so se drug za drugim zbirali pri Davčanu. Kovačev iz Dolenje vasi je že raztezal svoj meh in nežna melodija je omamljala plesa željne Dolince. Povečini so pili žganja, Štefan pa je od nekod prinesel steklenico italijanskega vina. Na ples je prišel tudi invalidni Andraž, ampak ne zaradi plesa. Prišel je, da se bo spet spravil na brezsrčne Dolince, ki se niso menili za krvavi ples vojne.

Velika prostrana Davčanova hiša se je napolnila do zadnjega kota. Štefan je bil srečen, ker se je za njegov godovni dan zbralo toliko Dolincev. Brat Jaka se je bolj kisko držal ob peči in bilo je videti, da sta se s Štefanom ta dan že ravnsnila zaradi bajte. Štefan si je vkljub bratovi pobitosti v svoji razgretosti dajal duška. Postavil se je na sredo hiše in zavpil na ves glas:

»Zdaj pa solo ples za godovnika!«

Harmonika je poskočno zapela. Štefan pa je pograbil Dolinarjevo Pavlo.

»Kdo bo nam ukazoval, da ne bomo plesali zdaj, ko smo mladi in tudi svobodni?« je pikro navezal na Andražovo pripombo. Andraž pa je molčal in čakal na pravi trenutek, da udari zaradi plesa.

Štefan pa je veseljačil naprej.

»Naj živijo naša dolinska dekleta, naj žive svobodne Poljane in njih junaki!«

Ljudje so se spogledali in utihnili. Nekateri so Štefanu pritrdjevali, nekateri pa so po kratkem razmisleku menili, da je to predrzno klicanje nesreče v Dolino. Le neki neznanec je molčal in z ostrimi pogledi sledil Štefanu.

Štefan pa je plesal naprej. Oče se je obregnil v Jaka:

»Poglej, koliko ljudi je Štefan spravil skupaj za svoj god!«

Jaka je zavihnil nos.

»Kar nergajte, oče! Dolinci niso prišli zaradi Štefana, ampak zaradi plesa. Niti kozarca vina še ni dal nikomur zastoni, zato ker ima god. Vsak ga mora sam kupiti od njega. Ga je vam že dal kak kozarec, da se boste lažje odločili, komu boste prepustili bajto? Tistemu, ki pri hiši gara, ali tistemu, ki prireja zabave za Žirovce in se jim prilizuje?«

»Že spet začenska, Jaka,« je rekel Davčan. »Mojo domačijo bom dal tistemu, ki se bo prej oženil in pripeljal k hiši dobro nevesto z doto.«

»Oče, ne bodite smešni,« se je postavil Jaka. »Kako naj dobim nevesto, če ji ne morem ničesar obljubiti? Tudi ne veste, da sem že pred Brezarjevim rad videl Dolinarjevo Pavlo. Predolgo sem odlašal in čakal na vašo odločitev. Potem je prišel Luka z gruntom in svojih občutkov Pavli nisem mogel povedati.«

»Kaj, baraba, spet tiščiš v starega? Nobenega barantanja več, drugače bo še danes počilo,« se je spet zaletavo obregnil Štefan.

»Jaz se bom prvi oženil in bajta z vso revščino bo moja! Vedita, in vsi Dolinci naj bodo priče, kdo bo zagospodaril na tem domu,« je Štefan hripavo tulil in napadalno tiščal vanju.

Andraž je prisluhnul in molčal, ker se je vsa stvar sukala v drugo smer, kot je mislil prej. Plesalci so obstali in začudeno gledali prej tako veselega fanta, saj takšnega še niso poznali.

Tudi Davčanovemu Jaki je bilo dovolj. Vstal je in preteče revsknil v brata:

»Ti nikdar! Baraba spletkarska...«

»Kdo je baraba?« je pobesnel Štefan, se pogнал v vežo in zdivil po stopnicah na podstrešje. Tam je imel še od razpada Jugoslavije skrito puško, ki je čakala, da se začne žirovski upor. Kot strela z jasnega se je znašel sredi hiše s puško v roki in zavpil:

»Kdo je tu gospodar?«

Ljudje so se večinoma že umaknili iz hiše in odšli domov, da bi jim ne bilo treba gledati obračuna Davčanovih bratov, nekateri pa so ostali in mislili, da je to le trenutna bratovska muha. Le Andraž je poskušal miriti, a je bilo vse zaman.

Štefan je še enkrat ponovil in izzivalno rinil v brata:

»Kdo je tu gospodar, vprašam?«

Jaka se ga ni ustrašil. Zagrabil je puško in Štefana hkrati in ga potisnil skozi vrata, da je telebnil po kamnitem tlaku v vežo. Tisti radovedneži, ki so še ostali, so jo od strahu pobrisali proti domu. Ostali so le še Andraž in petnajstletni Kočarjev Tonček in Hlevarjev Miklavž. Skriva je ostal tudi tisti neznanec, ki se je prikril nekaj deset metrov nad bajto in poslušal. Razjarjena brata sta se, tuleč kot dva bika, pripodila skozi vrata in se začela obdelovati do krvi. Nihče ni popustil. Nazadnje so Štefanu začele pojemati moči in Jaka ga je s puško vred treščil po snegu navzdol, da se je ta pod Štefanovo težo zlomila. Obrnil se je, skočil v vežo ter za seboj zaloputnil vrata.

Ves v krvi se je Štefan pobral in na ves glas zakričal:

»Reve Dolinske! Pobegnile ste, ne da bi izvedele, kdo je tu gospodar! Smrt barabam, ki lomijo naše puntarske puške! Živela Rusija, naši upi in bodočnost! Živela poljanska vstaja in moji tovariši!«

Jaka se je umaknil v hišo. Štefan se je počasi umirjal. Pobral je zlomljeno puško in jo skril pod kozolec med stare vozove ter prekril s praprotnjo. Za njim je prišel Andraž. Bil je slabe volje.

»Kaj tuliš brez potrebe in se izpostavljaš ljudem. Nič ne veš, na kakšna ušesa je naletel tvoj glas. Zdaj pa se spravi z menoj, da nekje skupaj prespiva in se pomeniva to in ono.« Štefan je pobito prikimal.

Naslednji dan se je Štefan sredi dopoldneva pomuljeno zavlekel domov in osramočen stopil v hišo. Začudeno je obstal med vrati. V hiši so bili nemški žandarji, ki so ga takoj obstopili in mu uklenili roke. Na mizi pa je ležala njegova prelomljena puška.

»Prasec, si me ti izdal?« je siknil v brata, ki je ves pobit gledal dogajanje izza mize, kjer so ga privijali Nemci s svojimi grožnjami. A se je mati takoj postavila v bran:

»Motiš se, Štefan. Jaka se od sinoči ni ganil iz hiše.«

»Potem sta bila ta dva mulca, ki tu sedita,« je revsknil v Kočarjevoga Tončka in v Miklavža, ki sta poklapano sedela ob peči.

»Ne vem,« je rekla mati, »ta dva so pripeljali žandarji s seboj. Pa tudi ta dva so dobili doma, sta rekla.«

»Potem nekdo izdaja, mati.«

K Štefanu je pristopil nemški žandar in mu v polomljeni slovenščini zagrozil:

»Samo še enkrat odpri gobec, pa ti še tega zamašimo. Gremo!«

Jaka je pobito gledal za bratom, ki so ga odpeljali Nemci. Začutil je, da ga le ne sovraži tako, kot je bil še prejšnji večer prepričan. Bilo mu je žal za njim. Žandarji so odpeljali s seboj tudi Tončka in Miklavža. Štefan je izkoristil trenutek pred odhodom in zavpil nazaj:

»Jaka, če si me ti prijavil, bo krvav vsak sad, ki ga boš pobral z naših bregov, kajti mene bodo pogoltnili zaradi tvoje požrešnosti!«

Jaku je ob njegovih besedah zabučalo v glavi. Ni imel moči, da bi vstal in pogledal za odhajajočim bratom, ki se je izgubljal za ovinkom.

Žandarji so bili tudi do otrok surovi. Mlada, neizkušena otroka, Tonček in Miklavž se jima nista mogla upirati. Surovost žandarjev ju je omehčala in v glavi so se začele porajati svarilne besede župnika, ki so še živo zvenele:

»Vojske, lakote in komunizma reši nas, o gospod.«

To sta že dolgo znala na pamet. Z navzkrižnimi vprašanji so Nemci iz njiju izvlekli prav tisto, kar bi ne smela povedati. Čeprav nista otroka niti slutila, da je vso njuno pripoved nekdo že pred njima povedal žandarjem.

Štefan se je tako znašel v prekleth begunjskih zaporih. Upanje na rešitev mu je kmalu zamrlo. Spomin na zasluženo Dolino je bil na silo zaduščen. Že pri prvih talcih se je s prestreljenim srcem zgrudil v mlako krvi, ki je dan za dnem pojila zasneženo Begunjsko Drago.

Brat Jaka pa je padel ob koncu vojne, v bitki za Trst.

(Odlomek iz romana KRTAR IN DOLINCI)

FRANC KOPAČ

1.

Proporcionalno parceliranje
prostora z natančnostjo
neizmerljivosti.

Ljudomilost se zaganja
v obraz,

ko išče svojo eksistenco.

Pojdi skozi srčno votlino
obelodanjat to zabeležje.

Ali me ljubiš?

Je vprašanje rojstva, življenja, smrti
in tistega, kar je bilo izrečeno,
grob je prazen.

Gre vendar za oplemenitev duha,
ki zaživi v naravnem okolju.

To je dopadljiva in vztrajna poglobitev
v bistvo prisotnosti.

2.

V svojih pismih
apostol Pavel iz Tarza
niti z eno grdo besedo
ne odgovori tistih,
katerim je prej služil.
Ljubezen kot dobrota
edina presega nadpovprečje
vseh ljubezni.

Delovni dan v pohabljeni
industriji je zelo boleč,
težak in neznosen.

Eden od smislov
je tudi adaptacija ljubezni,
če to adaptacijo razumem
kot vinsko trto.

3.

Gospod,
daj mi moč
za ljubezen v srcu,
ki naj bo brez nehanja
v mojem deležu do tebe.

4.

Avto je moje dolgotrajno
vozilo.
Vozeče se po črti besed
in neskončnega gibanja
hitrosti,
ki so bežeči kilometri
rezalnih robov prevlečenih
ploščic
severnih, južnih,
vzhodnih in zahodnih vetrov,
vzhodnega in zahodnega sonca.

5.

Nekega dne pa smo šli
dolgo brezijansko pot
s tisto močjo,
ki je dosegljiva
samo s srcem.
Tak je škrlat nad Škrlatico
in vračanje k popolni
pomiritvi.
Na vrhu so vtisi
iz skal in korenin,
ki globoko sežejo, globoko.
To je moja ljubezen.

VODNJAK NA STAREM PLACU

Na trgu pred cerkvijo sv. Ane je stal ta vodnjak nekako do srede 20. let tega stoletja. Ženske iz bližnje okolice so se tu preskrbovale z vodo. Sam trg pa je bil osrednji prostor, zbirališče, kjer so se zbirali ljudje (zlasti po nedeljski maši), si izmenjali novice in prisluhnili občinskemu slugi, ki je na tem mestu bral razglase, obvestila idr.

Franc Peternelj, Cerčno, okrog 1900

RAFKO TERPIN

O ZAVAROVANIH IN NEKATERIH DRUGIH REDKIH RASTLINAH NA IDRIJSKO-CERKLJANSKEM OZEMLJU

V uvodu le na kratko: O zavarovanju nekaterih ogroženih rastlin se na Slovenskem pogovarjamo od 1898. leta naprej. Takrat sta bila zavarovana planika in blagajev volčin. Leta 1922 smo zaščitili vsega 22 rastlinskih vrst, 1947. oziroma 1949. je spisek narastel na 57. Zadnji veljavni zakon iz leta 1976 varuje 28 rastlin. Zmanjšanje števila zavarovanih rastlin pomeni, da se je splošna kultura hoje in bivanja v naravi popravila; seveda pa takoj dodajamo, da je rastlinski svet danes ogrožen bolj kot kdajkoli prej. V tako imenovani RDEČI KNJIGI (Rdeči seznam ogroženih vrst praprotnic in semenk SR Slovenije – Wraber, Skoberne, 1989), je zabeleženih 342 ogroženih vrst, kar je približno 12% slovenske flore. Poleg njih je imenovanih še 30 izumrlih vrst, 34 prizadetih, 77 ranljivih, 189 redkih ter 12 neogroženih, pa vseeno upoštevanih.

Tudi na Idrijskem in Cerkljanskem smo dolžni prisluhniti v Rdeči knjigi zapisanemu strokovnemu mnenju. Navidezna nedotaknjenost še marsikje čedne krajine nas ne sme zasanjati. Dolžni smo se ovedeti rastlinskega bogastva našega sveta, ga ovrednotiti in vse redke ter ogrožene vrste primerno zavarovati.

V naslednjem sestavku si bom kot ljubitelj naše pokrajine dovolil povedati svoje mnenje.

Od danes zavarovanih rastlin jih na ozemlju idrijsko-cerkljanske regije živi 16 vrst: lepi čeveljc, alpska možina, clusijev svišč, košutnik, kochov svišč, panonski svišč, bodika, brstična lilija, kranjska lilija, ključavnica, črna murka, rdeča murka, avrikelj, kranjski jeglič, širokolistna lobodika in tisa.

1. Za **LEPI ČEVELJC** (*CYPRIPEDIUM CALCEOLUS*) je več ali manj znano, da živi pri nas le na dveh rastiščih. V Strugu cveti po grobi oceni vsako pomlad okrog 100 rastlin (v sušni pomladi 1993 le 25), vendar obseg rastišča še ni dovolj raziskan. Drugo,

v Novakih, premore do 20 cvetočih rastlin (leta 1993–42). V Strugu so ga pred leti precej trgali, lahko rečem, da se mu je slabo pisalo. Nezanosljiva poročila o njem so prihajala tudi s Črnega vrha nad Cerknim, kar bi bilo mogoče, saj je prelepa kukavica celo med cvetenjem le težko opazna.

2. **ALPSKI MOŽINI** (*ERYNGIUM ALPINUM*) pri nas raje rečemo **KRALJICA GORA**. Najlepše slovensko rastišče pod Poreznim vrhom so grdo obžrle ovce in pobočja nekoč do vrha ostrganega Porezna se z bobovšem in smreko vse bolj zaraščajo. Predvsem zaradi ovčje paše je možina danes na Poreznu kar se da ogrožena.
3. **CLUSIJEV SVIŠČ** (*GENTIANA CLUSII*) je v našem svetu precej domač. Nekatera rastišča na Vojskarski planoti, Jelenku, Davči in na Cimprovki so precej izpostavljena (v mislih imam nečimrno človeško vrsto). Docela varen je »ta velik encijan« v prepadnih tisovskih stenah.
4. **KOŠUTNIK** ali **RUMENI SVIŠČ** (*GENTIANA LUTEA*) prelepo uspeva v Kanjem Dolu, Mrzlem Logu in po Križni Gori. Škodo mu delajo predvsem nabiralci korenin in zeliščarji, košutnik namreč potrebuje za razvoj od semena do cvetenja dolgo vrsto let. Na drugem koncu naše rovtarije, na Poreznu, je rastlina skoraj iztrebljena. Svočas je nekaj veljala kot kmečko zdravilo pri govedi.
5. **KOCHOV SVIŠČ** (*GENTIANA ACAULIS*), prebivalec kislih tal, je pri nas znan le s Cimprovke v Poreznovem pogorju, kjer ga je našel v bližnjih Labinjah rojeni botanik Gabrijel Seljak. Vreden je torej izredne pozornosti.
6. **PANONSKI SVIŠČ** (*GENTIANA PANONICA*) ima po Scopoli-jevi zaslugi na Poreznu klasično nahajališče (1772. leta). Na pašniku mu gre slabo, izgublja pa svoj prostor tudi zaradi zaraščanja (Durnik, Hoč, Kup) in tudi pred kosilnico je nebogljen (Medrce). Poreznova rastišča so nasploh močno osiromašena.
7. **BODIKA** ali **BOŽJE DREVCE** (*ILEX AQUIFOLIUM*), zimzeleni grm ali manjše drevo je raztreseno doma v Trnovskem gozdu (Mrzla Rupa, gornja Idrijca, Tisovec, Krekovše, Osredok). Naj-

bližjo Idriji najdemo že pod Lešnikom. Mnogo pogostejša, a že izven naše občine, je v Gorenji Trebuši. Ker je bodika precej priljubljeno parkovno drevo (grm), marsikdo niti ne ve, da raste pri nas tudi divje v naravi. Najbolj ogrožena je v zimskem času, ker se k nam iz zahodne Evrope vse bolj širijo nekoliko drugačni božični in novoletni običaji, povezani z božjim drevcem in belo omelo.

8. **BRSTIČNA LILIJA** (*LILIUM BULBIFERUM*) je pri nas precej razširjena, kar povsod – bi rekli, od doline do grebenov in visokih košenic (Vojsko, Škofje, Lajše, Gore, Dole, Kanji Dol...). Ljudje jo ponekod veliko nabirajo (tudi danes), češ, teh lilij pa res ne manjka. Očitno so naše negnojene senožeti res obdarjene z njeno oranžno lepoto, a to ne pomeni, da se tega ne bi smeli zavedati! Je mar tako hudo biti nekaj posebnega?
9. **KRANJSKA LILIJA** ali **ZLATO JABOLKO** (bolj domače ime) – *LILIUM CARNIOLICUM*, gosto poseljena v Alpah, ima mnogo raztresenih domovanj tudi v naši občini. Vsaj na Marofu pride prav do Idrijce. Drugod (Porezen, Kojca, okolica sv. Ivana, Hudournik, Vojskarsko, gornja Bedrova grapa, Kramaršča, Strug...) rada zažiga naše poglede s svojim živim oranžem, a se hkrati zna braniti z neprijetnim vonjem. Reči smemo, da jo neugleden vonj rešuje. Njena rastišča so v pretežno gospodarsko nekoristnem svetu, torej varna.

Ozkolistna ključavnica (20–30 cm)

10. **KLJUČAVNICA** ali **OZKOLISTNA NARCISA** (*NARCISSUS STELLARIS*) je z naših košenic tako rekoč že izrinjena. Posamične cvetoče rastline na Cerkljanskem (Škofje, Lajše) so bile že pred leti velika redkost. V zadnjem času ji gnojenje višinskih travnikov in melioracijska prizadevanja nikakor niso koristili. Verjetno smemo nekoč povsem našo cvetico odpisati. Domnevam, da se ključavnici nekaj bolje godi po zanemarjenih senožetih in pašnikih okrog Javornika. Na desetine snežnobelih cvetov že več pomladi občudujem na starih senožetih med Vodiškim vrhom in Podkrajem.
11. **ČRNA MURKA** (*NIGRITELLA NIGRA*) cveti raztreseno v Poreznovem pogorju in zanjo kajpak ne bi mogli reči, da je posebno pogosta. Resno je bila ogrožena v letih, ko se na Poreznu ni paslo in so se pašniki bolj in bolj zaraščali. V primeru drobne, čokoladno dišeče kukavice je torej znova obujeno pašništvo koristilo.
12. Okrog 1960. leta sem prav tako na Poreznu naletel na mnogo redkejšo **RDEČO MURKO** (*NIGRITELLA MINIATA*). Srečanje se na žalost ni ponovilo, vendar sem pozneje zvedel, da jo s Porezna poznajo tudi naši botaniki Seljak, Bavcon in Wraber. Njeno današnje bivanje na Poreznu je uganka.
13. **AVRIKELJ** (*PRIMULA AURICULA*) je v vseh Julijskih Alpah močno razširjen in tudi na našem koncu ima nekaj razkošnih domovanj. Naseljuje k soncu odprte in bolj suhe skalnate predele. Ker je proti pomanjkanju vlage dobro zavarovan, se s kranjskim jegličem pri nas zgledno dopolnjujeta. Poleg Porezna in Cimplovke ga poznajo: soteska Pasice, čeri pod Jelenkom, oba bregova gornje Idrijce, Kramaršča, tisovške stene, vrh Bedrove grape, Sončni rob nad Hudim poljem... Že zunaj naše občine, a vendar blizu, omenim južni rob Gorske planote, to je prevetren svet Predmeje, Otlice in Kovka; avrikelj cvete tod bolj pritlehno. Večji del naštetih rastišč je nedostopnih, torej varnih.
14. **KRANJSKI JEGLIČ** (*PRIMULA CARNIOLICA*). O splošno znanim slovenskem endemitu smo v Idrijskih razgledih pred kratkim obširneje pisali. Tu dodajam, da smo veseli na novo spoznanih rastišč na desnem bregu Idrijce: Rodne, Poličnica, Orehek, Zakojska grapa. Kranjski jeglič na Idrijskem nikakor ni ogrožen, se pa grdo godi nekaterim travnatim rastiščem. Že zdaj lahko rečemo, da nekdanjega Jelenka ni več. Zaraščajo se mnoge košenice po Vojskarski planoti, na Rodnah svoje pripeva paša. Bomo kranjskega res stisnili zgolj v grape in soteske?
15. **ŠIROKOLISTNA LOBODIKA** (*RUSCUS HYPOGLOSSUM*) je prastara zimzelena rastlina, precej neopazno živi na redko posejana po naših bukovih in mešanih gozdovih. O njej je v Idrijskih razgledih obširneje pisal J. Bavcon. Menim, da večine njenih rastišč sploh ne poznamo, saj jo je čez poletje skoraj nemogoče odkriti. Zaradi svoje redkosti je vredna vse naše pozornosti.

16. Tudi TISA (*TAXUS BACCATA*) je stara prebivalka naših gozdov. S svojimi bleščeče zelenimi in sploščenimi iglicami, živordečimi plodovi in sijajnim dvobarvnim lesom čudovito bogati naše hoste. Se tega zavedamo? Njena rastišča v Beli, ob gornji Idrijci, v Tisovcu, Slanica, Idrijskih Krnicah, v Pasicah in drugod sploh niso tako bogata, da bi si smel vsak naš lovec vzeti svojo (za podstavke trofej)!

Poleg šestnajstih v Sloveniji zavarovanih in pri nas rastočih rastlin želim naštet še druge redke in žlahtne prebivalke naše rovtarske krajine. Njihovo poznavanje bo morda le omogočilo, da bomo v bližnji prihodnosti nekatere od njih z občinskim odlokom posebej zavarovali. Ne čakajmo predolgo!

1. Prijetno dišeči ALPSKI VOLČIN (*DAPHNE ALPINA*), ki je sicer pogost grm na kraškem robu nad Trstom, v Alpah pa ne, je pri nas skrajno redek. Vsega skupaj nekaj grmičkov je najti na Malem in Velikem Njivcu, na Hudourniku in na Jelenku nad Sp. Idrijo, vedno v skalnatih, težko dostopnih krajih. Cveti snežnobelo in precej pozneje kot vsem znani NAVADNI VOLČIN (*DAPHNE MEZEREUM*), zato ga le redkokdo pozna. BLAGAJEV VOLČIN (*DAPHNE BLAGAYANA*) je za Idrijčane sladka mora, nekako nas tišči pod rob zavesti, podobno kot je Kugyja njegova *SCABIOSA TRENTA*. Najbolj zahodno rastišče tiči v Gorenji Trebuši, kar nas že leta in leta bega. Vmes, v smeri Polhograjskih Dolomitov, leži naše ozemlje, ki bi to

Meček (20–50 cm)

žlahtnico moralo poznati, pravimo, a zmagovalnega krika ni in ni. Ta grozni in dolgotrajni molk nedvomno govori v prid domnevi prof. Ivana Hlače, da je bil imenovani volčin v Trebušo prinešen.

2. MEČKE (*GLADIOLUS SP.*) je na oko težko določati, treba jih je izkopati, kar človek le stežka postori. Čiste škrlatnordeče barve po lojtrci odpirajočih se cvetov so neverjeten okras poletnih travnikov. Naša rastišča – Trebenče, Škofje, Utre, Zakojca, Križ, Dolenji Novaki, Križna Gora – so razen prvega vsa bolj suha in celo peščena. Najbrž tudi nam ne bi bilo potrebno določati vrste, pač pa bi podobno kot v Sežani (1969) in v Novi Gorici (1976) morali zavarovati vse pri nas rastoče mečke. Zaradi svoje močne barvitosti, izsuševanja zamočvirjenih travnikov in skromno poseljenih rastišč našo skrb zares zaslužijo.

Jesenček (40–100 cm)

3. NAVADNI JESENČEK (*DICTAMNUS ALBUS*) je po Krasu (že na Colu) široko razširjen. Do 1 m visoka rastlina nosi jesenovim podobne pernato pecljate liste in kar velika lilasta socvetja. Vsa rastlina je polna eteričnih olj, če jo utržeš, se njenega vsiljivega vonja le težko rešiš. Bitje se torej brani in prav ima. Vsakogar zamika le enkrat (vsaj one z občutljivim nosom). Prav imenitno je, da ga najdemo tudi tostran Trnovskega gozda v Strugu ob Idrijci. Polne so ga večinoma prepadne stene od Prižnice pod Zagrebencem do jame Kevderc ob Idrijci. Več sto cvetočih rastlin je gotovo zavidanja vredna kolonija in

visoko pomladni izlet v siceršnje modrasovše veliko odtehta. Edino naše znano rastišče je zajeto v Krajinskem parku Zgornja Idrijca. V Sežani so ga zavarovali 1969. leta, v Novi Gorici 1981.

4. O BODEČI LOBODIKI (*RUSCUS ACULEATUS*) je v Idrijskih razgledih že pisal J. Bavcon. O našem edinem rastišču v Stopniku je vredno premisliti, kajti Stopnik je le skrajna meja njene naselitve ob Idrijci. Mnogo več jo je ob spodnjem toku reke, ob Bači in seveda ob Soči. V Novi Gorici so jo 1981. zavarovali verjetno tudi zato, ker so jo na veliko uporabljali za krašenje grobov.

Navadna mastnica (5–18 cm)

5. Modrocvetoča NAVADNA MASTNICA (*PINGUICULA VULGARIS*) je ena od naših treh mesojedk. Redka je. Njena sestra ALPSKA MASTNICA (*PINGUICULA ALPINA*) je, nasprotno, ena najbolj razširjenih belocvetočih rastlin pri nas. Vse vlažne grape, skale, celo pašniki so je polni. Navadno mastnico pa sem doslej opazil le na več krajih v Poreznu, na robu Davče, ob potoku Gačnik in v Žejnih dolinah pri Hotedršici. Na Poreznu ji škodi predvsem zaraščanje starih pašnikov, ob studenčkih ter potokih se bolj drži.

6. OKROGLolistna ROSIKA (*DROSERA ROTUNDIFOLIA*) je poleg obeh mastnic naša tretja mesojeda rastlina, na dlakave in lepljive liste si lovi drobne insekte. Najbolj je vezana na vodo, na stalno močvirnat napit svet in največkrat tudi na šotni mah. Izsuševanje redkih nahajališč ji grozi povsod po Slovenskem. Pri nas jo najdemo ob Gačniku, na Logu ob gornji Idrijci, vrh Slugove doline, v Gorenjih Novakih (?). Rastišče na Logu pod Mrzlo Rupo je bilo krepko poškodovano ob ponesrečenem poskusu gradnje gozdne ceste k Črnemu potoku. Bo odslej tam

Okroglostna rosika (5–20 cm)

varnejše? Na vlažnem travniku nad kmetijo v Gačniku pa izjemno posrečeno živijo vse tri mesojedke v neposredni bližini druga drugi. Tam so še druge krasotice: močvirska kukavica, navadna močvirnica, dva munca, travnolistna perunika, vimenjak... So rastišča v Gorenjih Novakih sploh še živa? Naj dodam, da naša rastišča v Rdeči knjigi niso zabeležena.

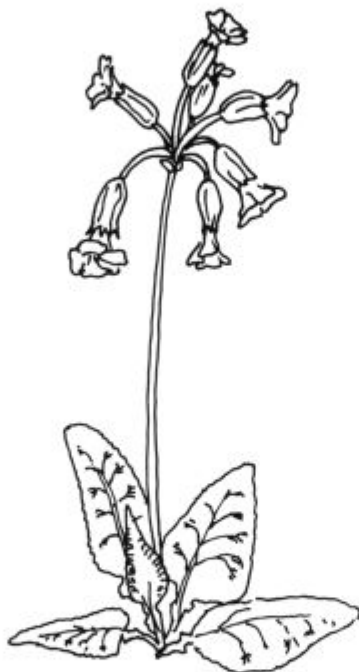
7. MOČVIRSKI SVIŠČ (*GENTIANA PNEVMONANTHE*) poznam iz dolin za Kladnikom, s Sivke in Mrzlega Vrha, iz Žejnih dolin in nekaj dlje s senožeti nad Podkrajem. Do pol metra visoka rastlina cveti na začetku poletja in jo je temnovijoličasto v raz-

Močvirski svišč (do 50 cm)

bohotenem travniku (rožniku!) težko opaziti. Močvirski svišč se mi zdi izreden, pri nas je redek in vreden pozornosti. Strojno zravnvanje travniških grbin in gozdnih obronkov mu je za Kladnikom in Fajdo pri Ledinah že vzelo nekaj življenjskega prostora.

8. POMLADANSKI JEGLIČ (*PRIMULA VERIS*) izstopa v zgodnje pomladanskih travnikih z močno rumenimi venci in mehasto napihnjenimi čašami. Občudoval sem ga večkrat na Lokvah, v Lazni in po Gorenjem Lokovcu. Sorazmerno pozno sem ga zagledal na Vojskem, letos (1993) pa še nekaj rastlin na Reki. Naj je vojskarsko rastišče še tako bogato, bi ga bilo treba

Pomladanski jeglič (do 20 cm)

očuvati. Na travnikih, ki jih redno kosijo, obstaja nevarnost, da ga preženejo z napačnim gnojenjem. Ali veste, kako zgleda obdelan svet na Kalu v Idrijskih Krnicah takole konec maja? Ne? Zgolj regrat in spominčice! Strašen je kajpak estetski vtis, a bogastvo planinskih travnikov je mimo. Vprašam se še: Ali se res pogovarjamo le o nekem botaničnem bogastvu ali pa gre tudi za osirotelo krmo?! Pustimo pri tem ob strani pomladanski jeglič, ki se po cvetenju vsako leto dodobra potuhne v zemljo.

Omenjam še VISOKI JEGLIČ (*PRIMULA ELATIOR*), na Slovenskem precej razširjeno vrsto trobentice. Tudi na Cerkljanskem ga je precej: Travniki, Čelo, Kladje, Podlanišče. Na Idrijskem ga ni. Mestu najbližje in edino rastišče je leta 1959 pokopal Bernikov plaz. Tudi na prej navedenem Travniku ob Idriji so mu ob urejevanju plazine na Logu zasuli dobro polovico nase-

ljenega domovanja (Podobno škodo smo ljudje povzročili pri Gorenjcu pred Cerknim).

9. IDRIJSKI JEGLIČ (*PRIMULA X VENUSTA*), sijajni križanec (neplodni?) med kranjskim jegličem in avrikljem, se pojavlja zelo redko v različnih oblikah z različno obarvanimi venci, v različnih merah je vedno znova podoben staršem. Rastišča (Jelenk, Tisovec, Bedrova grapa, gornja Idrija in še kakšno) so edina na našem božjem svetu. Idrijski jeglič moramo kratkoma zavarovati pred dobronamerneži, ki bi ga radi ohranjali na okenski polici, pred botaniki, ki hodijo v hosto kot v zelnik, in pred seboj. Da je na Jelenku znanih več oblik križanca, je najbrž posledica preprostega dejstva, da smo bili v drugih rastiščih doslej prepovršni opazovalci.

Sibirsko perunika (do 80 cm)

10. Za SIBIRSKO PERUNIKO (*IRIS SIBIRICA*) piše v Mali flori, da raste po močvirnih travnikih vse Slovenije. Ha, z našo ni tako. Kadar ob Idriji cveti robinija, se na Kojci odpira na stotine modrih perunovih cvetov do meter visoke rastline, ki povrh še redno poganja v širokih šopih! Nekam na smeh nam vleče, Kojca v zgornjem delu res ni pretirano vodnata! Je vmes kakšna botanična, neraziskana skrivnost?

Sibirsko peruniko najdemo do znanih rastišč na Nanosu še trikrat: zelo skromno, a toliko vredneje na Vojskem, v bližini Predgriz in na Križni Gori nad Colom (tam še znameniti ZLATI

KOREN – ASPHODELUS ALBUS). Kojca (1303 m n.m.), vedimo, se zarašča. Nekoč košene južne bregove od 1150 m do vrha, ki jih danes poseljuje sibirski perunika, bo nekoč pokrila strnjena gozd, perunika se bo umaknila, kamor se bo mogla. Živimo v dobi njenega razcveta na Kojci, a zenit je že mimo.

V Strugu živi v skali še ena perunika (IRIS ILLYRICA?), zaenkrat nedoločena. Na svojem res ozkem prostoru buri našo domišljijo. Je to prav tista perunika, ki krasi rob planote za Sinjim vrhom, na drugi strani Trnovskega gozda?

11. TURŠKA LILIJA (LILIUM MARTAGON) ali po naše ZLATI KLOBUK je v Sloveniji bila zavarovana, a ni več. Videti je, da s svojimi temnopikastimi lilastimi cvetovi ne vzbuja preveč uničujočih nagonov. Kot gozdni prebivalci (razen npr. na Poreznu) se ji življenjski prostor ne zmanjšuje.

12. RUMENA MASLENICA (HEMEROCALLIS FLAVA) naseljuje ozka področja (tudi poplavna) ob vodah in grapah. Znana nahajališča zlatorumene lilije so v Strugu, ob Belci in gornji Idrijci, v Gačniku, pod severnim robom Šebreljske planote, na Reki in v Stopniku. Ker raste na gospodarsko nezanemljivih prostorih, ji škodita zgolj človeška nečimrnost in visoka voda. Cveti na začetku kopalne sezone, pa je mogoče večkrat videti nestreznjene kopalce, ki se s celimi šopi vračajo v Idrijo. Na ožjem Cerkljanskem maslenice ni.

Rumena maslenica (do 100 cm)

13. Iz družine kukavičevk se v naših govcih marsikaj najde. Poleg že omenjenih – lepega čveljca, črne in rdeče murke – se spomnimo še nekaterih naših orhidej, katerih slikovitih lepote in izvirnosti marsikje po svetu ne morejo več občudovati. Naš svet jih še premore, a do kdaj?

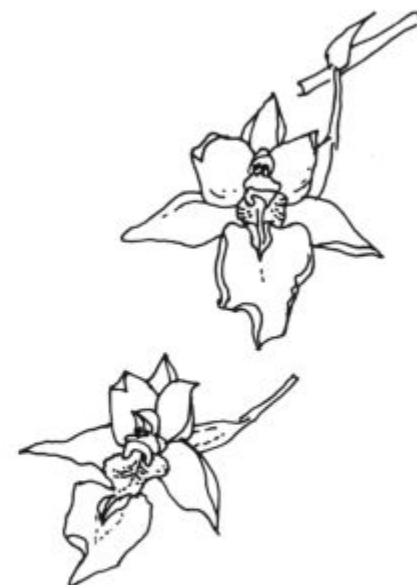
Čmrljeliko mačje uho (15–30 cm)

ČMRLJELIKO MAČJE UHO (OPHRYS FUCIFLORA) ima svojemu opraševalcu podoben cvet; z barvo, cvetno obliko in vonjem se je spremenil v eno samo prevaro čmrljevemu samcu. Težko ga je opaziti. Vseh rastišč zanesljivo ne poznamo, le nekatera (Češnjice, Sr. Kanomlja, Rodne, Straža, Ralne).

14. Podobno redko in izjemno je OSJELIKO MAČJE UHO (OPHRYS SPHEGODES), doslej najdeno na Rodnah in v Dolenjih Novakih. Rastlina se uspeva ohranjati s prevaro. Ob neminljivi naivnosti živega sveta ji je obstoj najbrž zagotovljen.
15. Med naglavkami je pri nas najredkejša RDEČA NAGLAVKA (CEPHALANTHERA RUBRA). Njene hladnordeče cvetove je le v nekaj primerkih mogoče videti na Lebanovšah, nad prehodom Vrh Bele, v Kramaršci, v Grohovtu nad Ljubevčem. Nekaj več rastlin premorejo Idrijske Krnice, Drnovo, Cimprovka in gozdno obrobje nad Počami.
16. NAVADNA MOČVIRNICA (EPIPACTIS PALUSTRIS) se je močno razplodila v močvarah ob Gačniku in v Žejnih dolinah.

Osjeliko mačje uho (12–20 cm)

Cvetova navadne močvirnice
(10–50 cm)

Rdeča naglavka (15–80 cm)

Drugod (Češnjice, Log pod Mrzlo Rupo...) velja za redko ali skoraj izjemno; mislim na neverjetno izoblikovanost kimastih cvetov. Edina od močvirnic je do skrajnosti odvisna od stalnega dotoka vode, zato je seveda občutljiva.

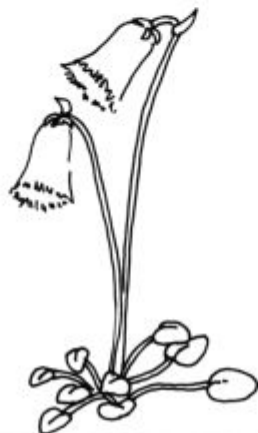
17. BLEDO KUKAVICO (ORCHIS PALLENS) mi je v Beli pokazal dr. Wraber. Edino njeno rastišče znotraj naše občine leži torej v Krajinskem parku Zgornje Idrije. Bo zato v bližini poletnega živžava lahko obstala?

Naštejmo še nekatere vrste, ki bogate naše travnike, senožeti in gozdove: DVOLISTNI VIMENJAK – PLATANThERA BIFOLIA (na Rodnah ali Sivki), ZELENi VOLČJI JEZIK – COELOGLOSSUM VIRIDE (na Hudourniku ali Javorniku), BELKASTE ROČICE – PSEUDORCHIS ALBIDA (s Kojce, Porezna ali Javornika), PIRAMIDASTI PILOVEC – ANACAMPTIS PYRAMIDALIS (Straža, Zagrebenc, Češnjice...), TRIZOBA KUKAVICA – ORCHIS TRIDENTATA (rojstni kraj – okolica Idrije, Scopoli 1772), ČELADASTA KUKAVICA – ORCHIS MILITARIS (s Pirhovega klanca, Reke ali Pustega rovta), STASITA KUKAVICA – ORCHIS MASCULA (od vsepovsod), MOČVIRSKA KUKAVICA – ORCHIS PALUSTRIS (z bregov Gačnika ali iznad Jesenice), BEZGOVA PRSTASTA KUKAVICA – DACTYLORHIZA SAMBUCINA (po vojskarskih travnikih, Gorah, Dolah ali v Kanjem Dolu), PEGASTA KUKAVICA – DACTYLORHIZA MACULATA (po Vojskarskem ali v dolini gornje Idrije), zajedalski KORALASTI KOREN – CORALLORHIZA TRIFIDA (na Jelenku ali Hudourniku)...

Nisem naštel ne vseh naših vrst ne vseh znanih rastišč. Hotel sem le namigniti, da je svet kukavičevk (orhidej) na Idrijskem

in Cerkljanskem prebogat, da bi ga smeli gladko preskočiti. Največ jih prebiva na travnikih in košenicah, torej v delu presenetljivega rovtarskega sveta, ki je vse bolj podvržen zaraščanju in preraščanju v nekaj drugega. Z umiranjem kulturne kmečke krajine siromaši tudi rastlinstvo.

18. Na policah tisovških in sosednjih sten je prof. Hlača že pred tridesetimi leti opazil nežno pritlehno cvetko **NAJMANJŠI ALPSKI ZVONČEK** (*SOLDANELLA MINIMA*). Naj vzdihnem: Kako čudežno obdarjen je tudi zaradi njega najbolj zahodni del krajinskega parka, visoko pod nebo obešen, nad Belco in Črno drago.

Najmanjši alpski zvonček (4–9 cm)

19. Po Krasu ves domač **GORSKI KOSMATINEC** (*PULSATILLA MONTANA*), v grobem podoben zasavski velikonočnici, se iz Vipavske doline zaganja v hrib proti Cencu. Njegovi naporu so vredni spoštovanja. Aprila je v okolici Cola mogoče občudovati na stotine temnovijoličastih kimastih cvetov, srebrno okosmate-nih. A nekaj se jih je trdim zimam navkljub povzpelo v Strmec, zato se (ne prebahavo) smemo pohvaliti, da ta kraški imenitnež živi tudi pri nas.

20. **DVOLISTNA MORSKA ČEBULICA** (*SCILLA BIFOLIA*) nebesno modro cvete zelo zgodaj, skupaj z žafranom in zvončki. Močno se je namnožila v kolonijah, med katerimi zijajo ogromna prazna področja. Skoraj vsa njena rastišča so po številu osebkov kar neverjetna: Mala Gora, Vrh gore, Kanji Dol, Špičasti vrh, Strug, Gornje Jazne, Bevkov vrh, Laznice, Strmec. Omenjam jo predvsem zaradi njene nenavadne razširjenosti. Podobno se vedejo zvončki in pasji rob. **MALEGA ZVONČKA** (*GALANTHUS NIVALIS*) je po Cerkljanskem veliko predvsem v dolinskih predelih, **POMLADANSKI VELIKI ZVONČEK** (*LEUCOJUM VERNUM*) pa je bolj redek. V bližini Idrije skoraj ni ne enega ne drugega, a po hribih nad Zadlogom in Črnim Vrhom sta oba močno razširjena, včasih živita celo družno. Ali **PASJI ZOB** (*ERYTHRONIUM DENS CANIS*), ki ga je dovolj

Gorski kosmatinec (do 30 cm)

v neposredni idrijski okolici, na Rodnah, v Laharni, v Masorah, med Laznicami in Želinom, v Šebreljskem Vrh, na Hlevišah in Kodrovem rovtu, pri tem pa ga mnoge naše vasi sploh ne poznajo. Ne glede na to, da mu sicer ustrezajo kislila, hočem povedati, da nas tu in tam množično razrasle vrste ne smejo pognati v brezskrbnost. Tako preprosto le ni. Spomnimo se

Dvolistna morska čebulica (10–20 cm)

ŠMARNICE (CONVALLARIA MAJALIS), v Sežani zavarovane že 1969. leta. S propadanjem rovtarskega kmetovanja izgublja bitko tudi ona; marsikje po Cerkljanskem in Vojskarskem ji je konec napovedan z dejstvom, da ji bolje v starih košenicah ne more več iti. V trdem gozdu je reva ob vsej trdoživosti izgubljena.

21. ALPSKA VELESA (DRYAS OCTOPETALA) je v Alpah za Poreznom ena najbolj vsakdanjih belocvetočih rastlin. Planinci dobesedno coklamno po njej. A na našem ozemlju jo premore za manjšo kmečko mizo le vojskarski Hudournik.
22. KRATKODLAKAVA POPKORESA (MOEHRINGIA VILLOSA) je droben slovenski endemit belih zvezdastih cvetov, skromnega videza in varnega domovanja. V južnih robih pod vrhom Porezna ji lahko škodi le zastrupljen zrak cerkljanske industrije. Cvetka je velika Poreznova posebnost, res bolj botanična. Ostala njena rastišča so, kolikor vem, vsa za Poreznom nad Baško grapo.
V Rdečem seznamu... stoji, da žive na Poreznu štiri ogrožene vrste: PRILEGLI GRAHOVEC (ASTRAGALUS DEPRESSUS L.), ZOISOVA ZVONČICA (CAMPANULA ZOYSII), ALPSKA MOŽINA (ERYNGIUM ALPINUM) in KRATKODLAKAVA POPKORESA (MOEHRINGIA VILLOSA). Za Zoisovo zvončico je dodano, da podatek po letu 1900 ni bil več potrjen.
23. VRETNČASTI UŠIVEC (PEDICULARIS VERTICILLATA) je postaven rdeče cvetoči alpski prebivalec. Le koliko ga je na Krnu ali čez Krnčico! Mi ga imamo na Poreznu (1000 do 1630 m n. m.) in v Zakojci (Gorenja vas, 800 m n. m.). Le nekam manj čokat je od onega s Krna.
Nekatere ljubitelje močno vznemirja BREZSTEBELNI UŠIVEC (PEDICULARIS ACAULIS), ki ga je slavní Scopoli okrog leta 1772 prvi odkril v okolici Otaleža. Pomladi 1992 in 1993 sem na žalost neuspešno večkrat stikal za njim. Krasno bi bilo ponovno odkriti klasično Scopolijevo pa sicer izgubljeno rastišče.
24. ROŽNATI GADNJAK (SCORZONERA ROSEA) s Porezna je ena tistih alpskih rastlin, ki jih ima tudi sosednja Črna prst. Porezen je res zanimiv botanični vrt: nima samosevne planike (po Cerknem se govori, da jo je naflancal le Monov Janko) ne rušja in ne velese, a premore kraljico gora, panonski svišč, popkoreso, kamnokreče in klinčke, avrikelj in murke, vretenčastega ušivca in rožnatega gadnjaka. Zadnji spada med radičevke. Na Labinjskih lehah je mogoče videti tudi sorodno vrsto: rumeni NIZKI GADNJAK (SCORZONERA HUMILIS).
25. Na Poreznu, ob stari vojaški prečni poti nad Zapoško, se drži nenavadna kobulnica SKALNA PRERAST (BUPLEURUM PETRAEUM). Zdi se mi izjemno zanimiva in na našem koncu z edinim rastiščem tudi redka.
26. PIRAMIDASTA ZVONČICA (CAMPANULA PYRAMIDALIS) je med svojimi najvišja, preko metra visoko seže. Cveti poleti

s plitvorazprostrtimi svetlomodrimi cvetovi. Skrajno preprosto jo je občudovati na začetku ceste s Cola proti Podkrajju. Pri nas ima edino znano rastišče (le nekaj osebkov) sredi jesenčkove kolonije nad Strugom. Pripomnil bi, da poleti sinjecvetoča sredi znanega modrasovša nima kaj prida občudovalcev. Škoda, da se drži le na tistem skalnatem in škrapljastem svetu. V družbo so ji mali jesen, črni gaber, jesenček in sonce.

27. Izmed možin, ki sodijo h kobulnicam, raste nad Orehkorn sonca vajena, modroglavičasta AMETISTASTA MOŽINA (ERYNGIUM AMETHYSTINUM). V naših pretežno vlažnih hribih jo je nenavadno srečati.
28. Na koncu še o neznanem NETRESKU (najbrž NAVADNI NETRESK – SEMPERVIVUM TECTORUM), ki raste v Kojčinih robih. Gre za edino znano rastišče na območju idrijsko-cerkljanske regije.

Po vsem napisanem sklenem: Dodatnega zavarovanja v idrijski občini bi bile potrebne naslednje rastlinske vrste:

1. ALPSKI VOLČIN – DAPHNE ALPINA
2. MEČEK – GLADIOLUS SP.
3. NAVADNI JESENČEK – DICTAMNUS ALBUS
4. NAVADNA MASTNICA – PINGUICULA VULGARIS
5. OKROGLOLISTNA ROSIKA – DROSEROTA ROTUNDIFOLIA
6. MOČVIRSKI SVIŠČ – GENTIANA PNEVMONANTHE
7. POMLADANSKI JEGLIČ – PRIMULA VERIS
8. IDRIJSKI JEGLIČ – PRIMULA X VENUSTA
9. SIBIRSKA PERUNIKA – IRIS SIBIRICA
10. RUMENA MASLENICA – HEMEROCALLIS FLAVA
11. RDEČA NAGLAVKA – CEPHALANTHERA RUBRA
12. GORSKI KOSMATINEC – PULSATILLA MONTANA
13. KRATKO DLAKAVA POPKORESA – MOEHRINGIA VILLOSA
14. BLEDA KUKAVICA – ORCHIS PALLENS
15. PIRAMIDASTA ZVONČICA – CAMPANULA PYRAMIDALIS
16. SKALNA PRERAST – BUPLEURUM PETRAEUM
17. NETRESK – SEMPERVIVUM
18. AMETISTASTA MOŽINA – ERYNGIUM AMETHYSTINUM

OPOMBE:

1. Podatke za sestavek sem v veliki meri pobral iz likovno botanične raziskave NAŠA FLORA (na idrijskocerkljanskem ozemlju), ki smo jo leta 1985 in 1986 izdelali pri likovnem krožku v Osnovni šoli Cerkno.
2. Mnoga rastišča sem iz varstvenih razlogov nalašč navedel le približno.
3. Našteta so seveda le znana rastišča.
4. Za pomoč se zahvaljujem prijatelju Jožetu Bavconu.

VIRI:

Rdeči seznam ogroženih praprotnic in semenk Slovenije (T. Wraber, P. Skoberne, 1989)
Zavarovane rastline (P. Skoberne, 1983)
Mala flora Slovenije (A. Martinčič, F. Sušnik, 1984)
Sto znanih rastlin na Slovenskem (T. Wraber, 1990).

DRUŽINSKA IDILA

Domačija Pod bregom. Družina je zbrana okrog peči, kjer je bilo predvsem v zimskem času osrednje mesto hišnega življenja. Ta fotografija spada med kompozicijsko lepša in zelo skladna Peterneljeva dela. Z družino, kamor je hodil v vas k eni od hčera, se je fotografiral tudi sam (leži na peči).

Franc Peternelj, Cerkno, okrog 1905

LITERATURA

ALEŠ ČAR

SKICE

0.
sto ljudi nemih vrst.
bog po galerijah.
beg.

stopava;
različna v utripu po hrustljavem nebu
hrepeneča po koži prostitutke, zaprto v oblake.
zagledan vase, dvigajoč se; lahek.

* * *

prisotnost živi, ker prehiteva
lasten gib in molk.
tudi če se dotikam te sledi,
obstane dotik, viseč v zraku,
le kot lasten krik –
iz dneva v dan,
ki se ti daje globoko v mesu ali snovi brez besed.

prepozno za začetek,
ki objema in razda tokove med kožami,
da ne obstane.
prepozno; pesem se sesuva vase.

1.
samota. prašne stepe in asfaltna prikovanost.
ne vem, zakaj čas nenadoma obstane in te duši s svojo
neizmerno težo in praznino.
dih se steka v prazno.
papir ne odgovarja.
tir njenega telesa obstaja le, če sam vleče črto bivanju.
figure pod svodom nujnosti na znani poti.
lastnost razpada v nebesnem svodu.
nebo je brez teže. brez spola; tudi ko ga ni. le nebo.

2.

vstajaš sesut in se dvigaš v dan, blodiš po tem prekletem breznu v sebi, se počasi stapljaš z obliko nastajajoče floskule, padaš mrtev, ko priplavajo misli izza sten, brez oblik, robov, ko polnijo trenutke. toneš v posteljno globel, mimo gladkih ploskev, zleknjen z mlahavimi udi počasi toneš. prijetno ščegetanje se širi iz nog skozi vse telo. počasi, počasi doumeš; koža postaja bleda, pepelnato siva, tanka, skorajda prozorna, nato brezbarvna, ko ugledaš mišice, žile in kite, nenavaden splet krvavih cest, labirint telesa; ti pa padaš skozi mehko praznino in puščaš za seboj sled stopljene kože in odpadajočega mesa; padaš okostnjak, nedokončana zgodba, druga stran, padaš gol, brez kosti v praznini, toneš mimo zadnjih mask, nad teboj šepet vlog, padaš nem, toneš, ko ne puščaš več sledi, da bi našel pot nazaj, padaš.

3.

življenje, ki spi, zavito v meglo, izrisano v dveh potezah, življenje, ki pada v moraste sanje, zaobjeto v dveh mrtvih znakih, strnjeno v slikah, življenje, ko se pogovarjaš sam s seboj in ostajaš nem, kot objem praznine, zlomljen žarek, življenje, krila. ob večerih blazne ženske režejo tišino.

luči v nebu iščejo pot. prerokba se skriva v naslednji vlogi.

pomisliš: dan se daje v naslednjo noč, noč v naslednji dan.

pomisliš: to je le privid. pomisliš: obstajam v tem prividu časa.

slika ugasne. roka pade. praznina napolni prostor.

daljava obleži negibna.

4.

rekla je: ,svoje svinjske čeljusti mi je zasadil v stegno.‘

rekel je: ,moral sem jo ... njena sluzasta belina je tako sladka.‘

rekla je: ,prerezala mu bom goltanec, pa mi bog pomagaj!‘

*rekel je: ,odkar ji je umrla mama, je postala nemogoča. umiri se
še, ko mi nariše na hrbet njen obraz.*

*zakričim v steno, naj stišajo ali pa bodo iskali gobce po
naslednjih reinkarnacijah.*

iz teme se izvijajo besede.

za trenutek podvomim v lastne oči.

ne vedo, kaj pomeni vsako noč ob mrliču čakati jutra.

*ob ritmu, ki je druga stran tišine, povzetek neke zgodbe. trajanje in
mirovanje.*

ob slačenju pogledov. ždenje ob sebi. počasi lezem v kristal soli.

5.
*razprostrta daljava leži po kritini obrazov.
ležeč v mavričnih očeh,
pozdravljam dišečo samoto.
zadnje dejanje odigraš sam.
ko nihalo obstane med vdihom in izdihom,
v tej bežeči sredini, zablodeli molitvi.
besedilo, zakopano v telesu, obnemi v zadnjem zlogu,
sanje obvisijo brez lastnika, telo brez sanj.
z odra stopajo le sence brez teže.*

GORAZD TRUŠNOVEC

Pravijo mi Gorazd Trušnovec. Rojen sem bil baje 1. 3. 1973, god pa praznujem 1. novembra; tako piše v starih pratikah. Nekje v osnovni šoli sem potem, ko sem prebral nekaj srednješolskih glasil, prisegel, da ne bom v gimnaziji napisal nobene pesmi. Nisem je, kar si štejem v čast. Prozo pišem zaradi honorarjev; trg je s (slabimi) pesniki zasičen. Povedati nimam ničesar. Ne gre mi preveč dobro. Drugače pa bi rad bil robot.

OBISK

Ker sem čez dan urejal posle, ki sem jih dolgoval preteklosti, je trajalo malo dlje, da sem zaspal. Pri tem me je ovirala še cestna svetilka, ki je slepila ozek pas obraza, del čela in oči. Zapah na oknu je bil pokvarjen in kakorkoli sem se obrnil, svetilo mi je ravno na veke. Neprijetna zadeva, sem si mislil. Začela me je boleti glava, a je tema kmalu prekrila vse bolečine.

Nekdo me je tresel za rame in videti je bilo, da sem se prebudil. Človek se je sklanjal nadme in mi nekje iz čela, pred katerim je nihal s karbidovko, svetil v obraz. Kolikor sem videl, je bil zapacan po obrazu in ves prašen po debeli delavski obleki.

»Si ti tisti?« me je vprašal in srepel vame. Zavohal sem njegovo gnilo sapo. Vonja nisem prepoznal, čutil pa sem ga v grlu; odbijal me je.

»Kdo?« sem hotel reči, a še preden bi lahko to izgovoril, mi je že ušlo: »Jaz.« Jezil sem se nase, v resnici pa sem bil bolj žalosten kot jezen, saj sem vedel, da je moje možnosti pokopal plaz naključja, kar pa je bila hkrati tudi tolažba.

»Pokaži se, nima smisla. Videl te je.« Spet sem se čudil, komu to govori, a prižgala se je še ena luč. Soba je postala jantarno prosojna. Luči sta imela zdaj obešene za pasom. Dvignil sem se na komolce in pogledal drugega možaka. Glava mu je omahovala levo in desno in brezzoba usta so režala proti meni. Najbrž se mi je smehljaj. Bil je v podobni opravi in ta jima je dajala značaj, kot da prihajata nekje iz globin.

»Kdo ste?« sem vprašal v sobo. Slišati je bilo grobo in neumno. Osramotil sem se, to je bilo več kot očitno. »Pridi z nami,« je rekel prvi. Je bil to odgovor? Drugi se je slaboumno in neslišno krohotal.

Nato sta se obrnila proč. Prvi je odprl vrata in komediantsko zamahnil z roko. Še zmeraj sem bil naslonjen na komolce in napenjal oči, da bi kaj videl. Prvi je rahlo zmignil z glavo: »Pridi.«

Bil sem v pižami in bos, a sem stopil s postelje. Hladna tla so me pomirjujoče pobožala. Nekaj mi je začelo premikati noge in najmanj tegob so mi povzročale, če sem poskušal iti za njima.

Njuni blatni škornji so puščali packe po snažnem stanovanju. To me je razžalostilo. Prej jih ni bilo. Kako sta prišla gor? »Kje so vsi?« sem se vprašal, takoj zatem pa: »Ne smem jih buditi.« V takem položaju ne bi smel prositi za razumevanje, duh bi se le stežka opotekel v nižja področja dogodkov.

Malce sem zaprl oči, da bi se zbral in poskušal doumeti, kaj se dogaja, pa sem udaril v vrata. Slišal sem možaka, kako mrmrata zunaj. Odklenil sem vrata (čudno, čudno), stopil ven in jih zaprl za sabo. Bila je trda noč, nisem vedel, koliko je ura, a najbrž je mestece še spalo.

Ko so moje trudne oči zažmerikale v noč, sem ugotovil, da naše ulice sploh ne spoznam. Precej hiš je manjkalo. Tiste, ki so ostale, so se povišale, okna so postala manjša, prave line, in streha grozljivo strma in krita s skodlami, koničasti zatrepi so se krivili in tudi streha se je krivila; hiše kot da bi se sklanjale nad cesto.

Hotel sem nazaj v hišo, pa cilindrični kjuč ni šel v kovano ključavnico in tudi vrata, ki so se zadrlesknila za mano, so mi bila nepoznana. »Lepo,« sem pomislil. »Zdaj sem ostal še brez hiše.«

Celotne koče pogled ni zaobjel, bila je preveč dograjevana in prizidki so z vseh strani štrleli iz tesne osnove. Opazil sem le malenkosti. Od ometa se je širil zatohel vonj. Na nekaterih mestih je bil sicer še gladek kot koža majhnih deklic, so pa bile zaplate, ko je že odpadel in so se kazale rebraste letvice. Med dve taki sem potisnil ključ in tanek curek prahu se je vsul po steni.

»Gremo,« sem rekel; ne da bi to kaj pomagalo, ampak sem hotel slišati svoj glas. Prvi je to sprejel z razumevanjem in je pokimal, drugi pa je predse prhnil zvok – khhehh – in še naprej krivil usta, zdaj že povsem posmehljivo.

Po stopnicah iz vlažnih kamnitih blokov smo prišli na slabo makadamsko cesto, ki se je strmo spuščala proti mestu. V hipu se je tisoče ostrih kamnov zarilo v moje podplate, da so mi od bolečine klecala kolena, ko smo stopali po klancu. Trudil sem se, da bi zaznal kak znak življenja v hišah, mimo katerih smo šli, a sem kmalu opustil ta up. Sicer pa, up je bil prazen; kdo bi mi lahko pomagal? Sicer pa, up je bil prazen; kdo bi mi hotel pomagati?

Ko smo prišli do navideznega dna klanca, podplatov že nisem več čutil. Najbrž sem krvavel. »Staknil bom prisad,« sem vdano pomislil. Bi lahko komu kaj očital? Tega ne bi niti mogel, kajti prestrašeno sovraštvo, ki me je pestilo v mladosti, me je že zdavnaj zavrglo.

Prečkali smo razmajan lesen most, pod katerim je tekel napol usahel potok, ki ga pravzaprav ni bilo videti; cele poljane gostih alg so ga popolnoma zadušile. Nad strugo se je dvigala lahna soparica, ki je ovijala naše glave še potem, ko smo zavili proti središču mesta. Tod so bile vse hišice obdane z visokim plotom in pogreznjene v temo. Edino nekaj oken mestne hiše, ki je bila hkrati sodnijska palača, je bilo osvetljenih; zlobna očesca bolne podgane so sevala motno rumeno svetlobo na pročelje. Roji muh so se igrali okoli luči in se zaletavali v stekla, ki so se nemo upirala. Možaka sta kazala navzgor ter si polagala kazalce na ustnice ter mi tako zapovedovala, naj bom tiho, kar pa je bilo brez pravega pomena, saj nisem hotel zgubljati moči, ki so me zapuščale, z govorjenjem.

Obšla me je slabost, da sem se moral nasloniti na steno sodnijske palače, a se mi je spodmikala pod rokami, majala se je naprej in nazaj in zdelo se je, da je brez pravih temeljev. Zaradi omedlevice nisem mogel zaupati lastnim občutkom, pa tudi sicer so zelo varljive te sence, ki se hulijo vame skozi ti dve duplini – tako si pogosto pravim; zato celotnemu dogodku nisem pripisoval posebne teže, mislil pa sem si: »Čim dalje od tod...« Huje je bilo, da mi je zmanjkovalo zraka, ki se je zgostil in kar ni hotel v pljuča. Vodnika sta postopala okoli mene in gledala v prazno; hotel sem jima reči, naj me pustita samo za hipec, da počijem, pa se je iz grla izvil samo stok. Videl sem, da si drug drugemu s pošastno naglico nekaj dopovedujeta. Krilila sta z rokami in pri tem neslišno raztegovala ustnice na vse strani, brez prave povezave z besedami, katerih smisla nisem uspel jasno razbrati, kar me je potrla, saj je bil to dokaz, da očitno nisem zaupanja vreden človek.

Čez čas je slabost minila tako, kot je prišla; izvil sem se iz omedlevice, le roke, s katerimi sem se naslanjal na steno, so bile umazane. Poskušal sem jih obrisati ob progasto pižamo, pa se je umazanija samo širila. Po teh neuspešnih poskusih sta se spremljevalca vsak s svoje

strani dotaknila mojih reber, tako kot spodbodeš lenega konja, in šli smo dalje.

Glavna cesta se je nekoliko razširila v manjši trg, konec katerega je gospodarila cerkev, nenavadno široka in vsa širikotna. Na levi strani, tik ob cesti, je stala sloka stavba. Pogledal sem navzgor in videl črno obrobljen grb. »Zum schwarzen Adler,« je pisalo zraven. In res je pred gostilno na tleh čemela zgrbljena postava. Ko smo prišli bliže, je podoba dobila obliko pijanca, ki je dvignil roko in majavo uperil prst vame. »Ha ha,« je zahropel, »ha ha ha«. Pomočnika sta stopila k njemu in ga naslonila na kamnit okvir vrat, a se je sesedel po stopnicah takoj, ko sta ga spustila. Ponovno sta ga dvignila in eden ga je držal, drugi pa je plesal okoli njega in boksarsko zamahoval. Pijanec se je kmalu zložil po tleh; znova sta ga dvignila in še enkrat in še enkrat, nato pa sta se te zabave naveličala.

Tudi cerkev smo pustili za sabo, a malo prej, ko smo šli mimo nje, je ravno odbilo v zvoniku. Zvok se je še nekaj časa odbijal od stavb, nato pa od hribov, ki so z vseh strani tiščali na mesto, in pogledal sem navzgor, v majhen košček težkega neba, tako da sem komajda utegnil videti temno postavo v podboju vrat stranskega vhoda cerkve, kako nas motri izpod čela, z rokami, sklenjenimi pod rokavi, in se blago duhovniško smehlja.

V spodnjem delu mesta smo že srečali posamezne ljudi. Niso se menili za nas; globoko so se sklanjali predse, glave so imeli skrite v raševinaste kapuce in slabotna luč jim je bingljala ob boku naprej in nazaj in žalobno trkala ob menažko.

Potok, ob katerem smo hodili, se je v sredi kotline zvil v večjo reko in tu je cesta ostro zavila. Zašiljeni koli so kot nesrečni zobje pradačne živali sršeli iz razširjene struge, katere bregovi so bili obloženi z blatom, ki so ga nanesle umetne poplave, in iz blata se je dvigal strupen miazem. Prizor je bil presunljivo privlačen. Stal sem tam in zrl predse, dokler me nista spremljevalca prijela za komolce, me vzdignila in ponesla kos poti, da so mi noge opletale po zraku. Da jima ne bi kratil veselja, sem se posmejal skupaj z njima; navsezadnje bi jima moral biti hvaležen, da sta me spravila iz zamaknjene potrtosti.

Zopet smo začeli srečevati ljudi in nekateri se sploh niso več gibali, samo postopali so ob robu ceste in nas spremljali z očmi, pihali so sapo v prezeble roke, na katerih so nemara viseli raztrgani palčniki, in cepetali z nogami.

Ko smo zavili, sem v daljavi zagledal stavbo, ki je bila komajda večja od ostalih, a je s svojim stolpom zahtevala ponižnost sosednjih zgradb. Vedel sem, da gremo tja in začutil sem olajšanje. Kakšno boleče veselje bi bilo šele ne vedeti! »Poslušajta,« sem rekel rabljema. Glas se mi je zatikal v suhem grlu. »Poslušajta, vidva...« Naenkrat se nisem spomnil ničesar, kar bi jima lahko povedal. Ne bi ju smel žaliti, bila sta moža na mestu, potrpežljiva in uvidevna z mano. Moral bi ju vzeti vsaj za dobra znanca, če že ne za prijatelja, saj sta mi vso dolgo pot stala ob strani. »Da, prijatelja...« sem zašepetal v noč. Vodnika se nista zmenila za moje marnje, kar je samo potrjevalo njuno dobroto.

Več in več ljudi smo srečavali ob cesti in na mestih, kjer se je stiskalo več oseb, se je našla bakla, ki je osvetljevala okolico. Da so med množico tudi ženske, sem uvidel, ko je na skladovnico drv naslonjeno dekletce hitelo skrivat svoje kodre pod kapuco iz grobega platna. Za hip sem pogledal proti črnim hribom in vedel sem, da sonce še dolgo ne bo odvrгло svetlobe v ta kot, kljub temu pa je bila množica vse večja, moške so postajali v skupinah in uživali ob tobaku, ženske pa so pazile na fine kretnje in drobne stvari in mirile vreščec naraščaj, ki se je igral skrivalnice ali pa noro divjal naokoli. Na marsikateri ženski je visel otroček in srkal bolno mleko iz posušenih, zgaranih prsi. Predrznost tega opravila me je vznemirila, postal sem zbežan in imelo me je, da bi jim zavpil: »Kaj vendar počnete?« a se nisem spozabil, ne tako globoko. Moja dva rablja, na katera sem se v tej množici kar navezal, sta tu pa tam koga pozdravila in marsikatera dojilja jima je radostno odmahala. »Ljudje so si tukaj tako blizu,« sem pomislil.

Počasi smo se bližali cilju. Moji čuti so bili zaradi vse večje in celo že neprijetne množice napeti in razdraženi. Ljudje imajo svoje potrebe, to je menda jasno, zato se je ob poti znašla prenekatera stojnica; zaradi teme pa se izdelki rokodelske umetnosti niso dovolj ponujali, branjevke so kričale druga čez drugo in pravi val nez-

nosnega tuljenja je zajel vse, ko sta me rablja pripeljala mimo njih in smo se prebijali skozi razpuščen špalir. »Jajčka, gospod, jajčka,« se je drla najbližja. »Solata, solata, soolaataaaa...« je kričala že naslednja in mahala s šopi zelenja pred mano, da so kapljice hladne rose pršele po meni in se na licu mešale s koščki zemlje.

Na stotine rok je valovalo pred nami, ko smo se trdoma premikali naprej. Vsakdo se nas je poskušal dotakniti; pravzaprav le mene, kajti znano je, da obstaja starodavna vraža, nenavadna in verjetno celo smešna, o kateri pa na tem mestu ne bi hotel govoriti, saj so to nemara stvari, ki mečejo čudno luč na marsikoga.

Množica je bolj in bolj pritiskala na nas; rablja sta le stežka ohranjala dostojanstvo, ko sta utirala pot skozi razbrzdano maso, kljub temu pa sem bil na nek način pozoren na dogajanje okoli sebe. Stolp, ki ni bil od daleč videti nobena posebna reč – spet in spet, kako varljive so te podobe! – ko smo prišli bliže, je šinil kvišku in daleč na vrhu sem opazil dve kolesi, ki sta se na isti osi vrteli eno sem, drugo tja, popolnoma brez ritma, načrta in premisleka, kar je bilo na najnižji stopnji neodgovorno; kdo bi si potem drznil razmišljati o višjih stopnjah!

Branjevke so mi še naprej ponujale razne prodajne stvari, a sem jih zanemaril. Zamahnil sem z roko, češ, kaj mi bo v tem položaju vse to, pa je ena izmed njih to potezo napak razumela – drugače si razumen človek ne more razložiti tega neljubega dogodka. Skočila je namreč predme – nekako je morala zamotiti spremljevalca – in rekla: »Prejšnji teden sem bila bolna, ni bilo mogoče...« »Ne poznam vas,« sem odvrnil. »Sploh pa, ljudje so tu.« Ni se dala odgnati. »Drugače bi prispevala dobro besedo za vas,« je vztrajala. »Pustite to, kar je, je,« sem rekel, že naveličan pogovora. Planila je na tla in se mi ovila okoli nog. »Poljubljam vam koleno, gospod,« je tarnala, »usmilite se me!« Z obema rokama je objemala moje golen. Nisem vedel, kaj naj storim, a poskušal sem se gibati naprej, kar pa je šlo zelo počasi. Šepal sem, saj sem moral z eno nogo za sabo vleči vso težo – k sreči žive mase. Kajti teža mrtve mase... huh! Med potjo sem ji prigovarjal: »Zavedajte se resnosti položaja!« in »Pazite vendar na ugled!« ali

preprosto: »Sramota, sramota!«, pa vse skupaj ni zaleglo prav nič, prav nič. Nismo še prišli daleč – le par metrov pravzaprav –, ko je zavreščala: »Jakob! Matevž!« Tedaj sem ugledal otroka, ki sta se ves čas kot psička stiskala pod stojnico in sta na ukaz po vseh štirih priskakala do nas. Manjši je razklenil drobna usta in me ugriznil v ogoled gleženj, da sem od bolečine skoraj kriknil.

Zadeva je očitno šla čez vse meje, kajti vmešala sta se stražnika in zaploskala, da so jo vsi trije ucvrli med množico; smeh matere je sicer še nekaj časa odmeval, a to je bilo postranskega pomena, in vodnika sta se od zadovoljstva nad rešeno zadevo praskala pod pazduhi. Lahko bi rekel, da sem zdaj počasi dojemal, koliko jima dolgujem.

Ljudje so se začeli redčiti, čimbolj smo se bližali stavbi. Bili pa so na nek način bolj posebni in tudi ohranjali so spoštljivo razdaljo do nas. Vse skupaj me je spominjalo na tiste davne dni, ko smo se zbrali z družino ob nedeljah in šli na sprehod in v cirkus v bližnje mesto in se tam zelo zabavali in smo prišli utrujeni domov in smo pekli tople sendviče.

»Beremo misli,« se je slišalo z leve. »Beremo misli!« Pogledal sem tja in videl moškega srednjih let v večerni obleki, ki je metal v zrak kristalno kroglo in jo spet lovil. Tik ob njem je ždelo še več podobno opravljenih ljudi in se držalo karseda modro. »Norci,« sem hotel reči, »vi boste komu brali misli!« »Nismo norci, gospod,« je dejal najbližji in se z roko lahko dotaknil roba klobuka.

Pot nam je nenadoma prekrizala skupina pritlikavcev, ki je bila videti razigrana in vesela – spački so se med sabo pretepali s položčenimi buzdovani, da je marsikaterega krasil navidezen curek krvi.

Zaprli sem oči in si zaželel, da bi jih nikoli ne bil odprl. Preostanek poti sem prehodil miže, nato pa nas je pogoltnila stavba. Videl sem, da je stolp samo nekakšen podaljšek rova, jaška, in da je bilo tudi znotraj stavbe precej ljudi; več, kot bi bilo slutiti zunaj. Ostalih dogodkov se ne spominjam natančno. Vem, da mi je eden izmed spremljevalcev blago položil roko na ramo in skupini ljudi, ki me je nekaj spraševala, odgovoril

namesto mene. Vem, da sem začel čutiti svoje otopelo telo, od nog navzgor, vsak delček telesa in tudi tiste, za katere sploh nisem vedel, da obstajajo. Ostalo je izgubljeno v prostoru med deli trenutkov.

Ljudje so se razmaknili in začel sem stopati – sam, čisto sam – skozi prehod. Skromen, skoraj vljuden nemir, ki se je prej širil v valovih, je počasi ponehaval. Videl sem, da me je prišlo bodrit tudi nekaj znancev, kar je bila sicer lepa in družabna gesta, pa po svoje vendarle nesmiselna. Rob jaška me je pričakal z domačnostjo.

Razen pritajenega dihanja otrok je množica popolnoma utihnila. Prijatelja sta me gledala z razumevanjem; nič ni skalilo naših odnosov in vedel sem, da moram storiti razumno stvar, nikar se upirati in početi neprijetnosti. Pogledal sem navzgor, mimo koles, a je hipna tišina zavladala tudi vesolju. Luna in zvezde so poniknile, kot da bi se zavedle, da še psov ne privlačijo več. Trenutek je bil sestavljen.

In medtem, ko je morbidni angel brlizgal sline iz frenetične trobente, sem na vsakem obzorju pustil kak svoj kos, dokler nisem začutil praznine, ki me je vzela v naročje, in poslednji del utrujenega telesa se je zaril v blatno dno.

ZID

Vstal sem in zaprl okno, ker sem se bal, da bi se na kadavru naselile muhe. Okno je bilo obrnjeno v hrib, v gozdove. Če bi moral gledati mesto, bi dal okno zazidati.

Sobo sem imel na podstrešju, vse ostalo je bilo spodaj. Zavzdihnil sem in se odpravil po stopnicah. Prava avantura. Noge so me strašno bolele, saj bo jutri najbrž deževalo. Previdno sem se prestopal in zaradi občutka varnosti drsal z roko po steni. Bila je hladna, cela hiša je bila zelo hladna, in tudi spomladi je še zelo mrzlo v tej kotlini, v katero se pogreza mesto. Mi živimo bolj na robu in se pogrezamo počasneje.

Na stranišču sem nekaj časa samo stal in zrl v steno. Svetlorožnat oplesk je bil ves mehurjast, na nekaterih mestih je že odstopil od stene in odpadel, in spodaj se je pokazal črnkast omet. Kar je pritegnilo mojo pozor-

nost pa ni bil omet, ampak nenavadna zaplata med splakovalnikom in školjko. Ko sem se nagnil bliže in napel oči, sem videl majhna temnozelenkasta stebelca, plesen, in na vrhu teh miniaturnih steblik črnomodro kroglasto glavico, manjšo od makovega zrnca in s prečko po sredi.

Prepričan sem, da s tem, ko sem napisal te besede tu, ravno te, ki jih vi berete, da se pri tem nekaj v vaših možganih dogaja. Ne vem, lahko da je moje prepričanje zmotno. Verjamem pa, da je to moj skromen prispevek k splošnemu kaosu. In to je tisto, kar šteje.

Med to plesnijo so se na steno lepile še neke druge glivice, samo po barvi ločljive. V gozdu steblik prve plesni je druga barvala steno vijoličnomodro in ji dajala masten lesk. Pihnil sem proti zidu, in stebelca so se nagnila vsako v svojo smer, in tedaj sem med njimi zagledal majcene živalice, drobne črne pajkce; pravzaprav sem videl samo črne odebeljene točke, kako brzijo na vse strani, in drobcene rdeče pršice, kako se zaletavajo v njih ali pa se vrtijo v krogu, vse se je gibalo brez vsake logike in svetu je zavladala strastna blaznost.

Za hipec sem zaprl oči, ker se je vame naselil tak stud, da mi je grlo kar ožemalo, in v školjko sem pljunil gost izcedek sline, ki se mi je valjala po ustih ves ta čas.

Spet sem se zazrl v steno, kjer pa je bilo stanje še slabše: vsa bitja so se med sabo zlepila v nekakšno sluzasto plast in videti je bilo, kot da vse vlaga najhujše napore v bedne poskuse, da bi se gibalo, da bi se premaknilo z mrtve točke.

Ta nemoč me je tako razdražila, da sem pozabil, zakaj sploh sem v kopalnici. Odbrzal sem ven.

MRAVLJE

Pred spanjem sem radio naravnal med dve postaji. Tiho brnenje je napolnjevalo sobo in vibracije so me pomirjale. Cloveškega glasu ni bilo iz škatlice, če pa že, je bil spačen in poln šumov. Le tu pa tam je kaka zablodela frekvenca tiho – in zdelo se mi je, žalostno – zabrlizgala in poniknila. Ob takih primerih sem se v že tako rahlem spanju vznemiril, zbudil sem se in zrl v strop. Strah mi

ni dal spati. »Zakaj jaz? Zakaj jaz?« sem se spraševal. »Zakaj jaz?«

Sčasoma sem se navadil. Sprijaznil sem se s tem, da me sestavljajo zamujene priložnosti. Ure in ure sem se prepuščal brezupu, da me je na svoji blaženi spirali odnašal s sabo. Skozi trohnbne plasti sveta, daleč od ritualov življenja.

Zazdelo se mi je, da sem lačen, a sem moral ugotoviti, da to ne drži. Samo bolečina mi je zveržila želodec. Bolečine nisem maral, spreminja ti osebnost. Ne maram sprememb. Ne maram osebnosti. Že nekaj časa sem jedel le toliko, da sem ohranjal telo pri življenju. Drugače pa sem ga sovražil.

Mesar je vrgel dve kepi na pult. »Takole,« je rekel. »Malo možganov in malo srčka.« Bil je masten in mozoljast, prava reklama za svoje artikule. Gledal sem ga. »Vzemi ali pusti,« je rekel. Povedal sem mu, da ne vem, kaj s tem misli. Jaz sem bolj počasne pameti, veste. Razjezil se je. »Bo tole dovolj?« sem ga vprašal, ko sem vlekel pomečkane bankovce iz žepov. Malo je pobrskal. Videti je bil zadovoljen. Naslednji, prosim.

Doma sem meso tlačil v usta in ga žvečil. Hitro ga je zmanjkalo. Bil sem vesel, da je konec obeda. Preden me je zajel slaboumen val toplote, sem si prižgal cigareto.

Šel sem na pokopališče, kjer sem nekaj časa taval med grobovi in tu in tam pogladil kak nagrobnik in tiho recitiral vgravirana, izklesana, pobarvana imena. To me je utrudilo in otopilo in do mraka sem posedal okoli cerkve. Prestavljal sem si, kako lepo bo, ko preprosto ne bom ničesar več čutil, lebdel bom v večni praznini in se ne bom zmenil za nič več. Po krajšem premisleku sem ugotovil, da sem večino tega že dosegel. Vstal sem in odšel.

Med potjo sem se spraševal, kdaj sem zamudil prvo priložnost. Ali takrat, ko sem, namesto da bi se odplačnil v straniščno školjko, kar bebasto čakal, ali nemara še prej, ko sem se prav preklensko trudil, da bi bil prvi med milijoni? Ampak za to res nisem mogel prevzemati krivde. Lastna nesposobnost me je prerasila.

Na mravljišče ob poti sem odvrigel ogorek, potem, ko sem vase pohlastal še nekaj smradu. V hipu ga je zajel ogenj. Nisem se ozrl. Noč je bila temna.

Obiskal sem prijateljico, s katero sem si bil zadnje čase bližje, kot sem se predstavljal, da si želim – želja že zdavnaj nisem imel več nobenih. Pravila je, da me ima rada. Tega nisem razumel, vse skupaj sem sprejemal z blagim začudenjem.

Usedel sem se na kavč in izmenjavala sva besede. Nato sem zlezel nanjo in začel izvajati groteskne gibe. Šlo mi je na smeh. Ves ta človeški trud, vse te skrivnosti, čemu?

Potem so se v moje kosti zalezle mravlje in se zasesale v mozeg. Tam ni bilo ničesar več in nikoli ni bilo.

GASILSKA

Člani Gasilskega društva Cerkno preizkušajo novo bencinsko motorno
brizgalno. V ta namen so v »ta glavni ulici« v Cerknem pripravili gasilsko
vajo z demonstracijo nove pridobitve.

V ozadju je »ta glavna ulica«, kjer so bile v času pod Avstrijo in tudi še
pod Italijo številne trgovine in gostilne.

Franc Peternelj, Cerkno, 1913

FRANC PAVŠIČ

IDRIJA PRED
DRUGO SVETOVNO VOJNOSpomini iz družinskega albuma:
Moje Idrije ni več

Če bi si človek vzel čas in si iz časovne perspektive nekoliko поблиže ogledal tedanje mesto in življenje v njem, bi hitro opazil velikansko razliko med tedaj in danes. Prvo, česar si danes ne bi mogli predstavljati, je bil povsem italijanski videz mesta. Vsi javni napisi, naslovi inštitucij – rudniške uprave, občinski in drugi uradi, imena ulic, plakati na zidovih hiš, naslovne table nad vrati trgovin, gostiln, obrtnikov, vse je dajalo videz italijanskega mesta. Temu so prispevale še tu in tam izvešene italijanske zastave. Da živijo v mestu Slovenci, je bilo razvidno kvečjemu iz kakšnega priimka lastnika trgovine, gostilne ali obrti, toda obvezno brez strešic na šumevcih. Te so šle tujim gospodarjem strašno na živce. Čisto slovensko je povsod glasno zvenela le krepka in sočna idrijsčina. Te Italijani niso mogli nikdar prav razumeti.

Naslednja zunanja posebnost Idrije je bila njena knapovska arhitektura. Rudarski domovi, pritisnjeni v breg, so se vidno ločili od ostalih meščanskih hiš v središču mesta. Reprezentativne rudniške in druge starejše, zgodovinsko pomembne stavbe, tiste s kamnitim obokanim vhodom, temno in hladno vežo so bile že tedaj redke (Švica, Stara Zadruha, Kliklšula in še katera). Imele so velike, nekatere kar prostrane sobane in že tudi velika okna. Moj oče se je rodil v znameniti Kuttlerjevi hiši, v kateri je nekoč stanoval rudniški oskrbnik, tisti, kateremu se je bila na dan sv. Ahacija leta 1508 nasmehnila sreča, ko se mu je v sivem kamnu zalesketala živosrebrna žila.

Leta 1889 je torej najstarejša hiša v Idriji še stala, a se je že nekaj let pozneje morala umakniti novi poštni stavbi.

Hiše meščansko trgovskega središča so bile že prave palače in tudi sodobno grajene (Golijeva, Tinčetova, Šparkasa, Lapajnetova,

Lipuškova in še nekaj drugih). Bile so lepe, modernega videza, z do neke mere funkcionalnejšo razporeditvijo v notranjosti. Krite z imenitno trdo kritino, so kar nekam bahaško zakrivalle skromne knapovske domove z značilno strmo in s šinklni krito streho, majhnimi okni in obvezno drvarnico nekje ob strani. Garaž še niso potrebovali. Zaradi njihove častitljive starosti so mnoge dobile po vojni bolj sodobno in urejeno notranjost, zunanja pročelja pa novo, belo prevleko, kot nevestina obleka na dan poroke. Mnoge so se morale žal umakniti idejam povojnih arhitektov, ki so stare puste prhavze nadomestili s čebeljim panjem podobnimi stanovanjskimi bloki. Kakšen čudovit slogovni nered!

Nekaj svojstvenega so bili (in so še danes) dolgi, hladni, kasarnam podobni prhavzi. Velikim oknom navkljub in z enotno, tipizirano notranjostjo so bili za knapovske družine mali privilegiji: bili so poceni bivališča, nad stanovalci ni bilo gospodarja, ki bi mu kot gostači morali pomagati pri bajtarskih sezonskih opravilih, ne skrbeti, da bi z novo pomladjo morali zaradi odpovedi iskati novo najemno stanovanje. Notranjost je (bila) skromna: velika bivalna kuhinja z veliko spalnico in včasih še posebno kamro zraven za stare starše ali za otroke. Skupno stranišče na štrbunk za dve ali štiri družine, kjer so njih člani na dolgem hodniku potrpežljivo stali in čakali zjutraj v vrsti, je bilo posebnost teh domovanj. Ko je »naredilo štrbunk«, je bil čas, da je tisti znotraj odstopil tronski sedež drugemu, ki je stal in čakal na hodniku. Kar se pa tiče »skupne proizvodnje«, so si jo stanovalci pošteno razdelili, ko so jo spomlad v »fajmoštih« znosili na lehe in jo zakopali, da je na njih zrasla solata. Pa še kakšna!

Tekoča voda za izplakovanje stranišč ali za potrebe gospodinjstva je bila v tem času le v redko kateri hiši. Po vodo so meščani še večinoma hodili na ulice. Tu so bile razmeščene »štirne«, pipe mestnega vodovoda, kjer se je popotnik v vsakem trenutku lahko odžejal. Prhavzi in nekatere hiše so že imele vodo v pritličju ali celo v »žehtnici«, kjer so gospodinjke prale umazano perilo in črne delovne »šprihte« njihovih mož.

Knapovske hiše in bajte, zgrajene dolgo pred prvo svetovno vojno, so bile mnogo skromnejše. Nekatere so dobesedno odraščale iz malih bajt. Lastnik je bajto dograjeval v višino ali »prištukoval« ob bok, tako kot so mu to omogočale gospodarske razmere in družin-

ske potrebe, včasih pa tudi najemniški profit. Okna teh so bila mnogo manjša od tistih, ki sem jih omenil zgoraj. Te hiše so bile največkrat le delno zidane, predvsem v pritličnem delu, naprej pa so bile iz ometanega lesa, sicer pa kar po vrsti krite s »šinklji«, prbitimi na strmih ostrešju, le redke so se ponašale s cementnimi

Vsaka hiša je imela ob sebi še nekaj vrta, celo tista v ožjem središču mesta, da je imela gospodinja kam po peteršilj in drugo zelenjavo, saj te v trgovinah tedaj še niso prodajali. Sadje pa si dobil tudi v pokriti stojnici, nekakšnem kiosku Micke Rupnikove ob izhodu iz »Lejštata« (t. j. približno tam, kjer je danes vhod v Mer-

Središče Idrije s cerkvijo sv. Barbare

ali opečnatimi »planetami«. Iz male veže si na eni strani vstopil v »hišo« (nekak dnevni prostor) in »kamro«, naravnost pa si prišel v kuhinjo z izhodom tudi na zadnjo stran ter straniščem ob zunanji steni. V mnogih primerih je hiša služila kot spalnica. Ob steni, ki je bila prislunjena »v grič«, so bile shrambe ali celo hlev, če ni bilo zanj prostora »pod hišo«, kjer je sicer bil običajno »kivdr« (klet).

katorjevo trgovino) ali pa pri Kržički nekoliko naprej. Občasno pa so prodajale sadje, posebno grozdje in fige, tudi Vipavke na »ta starem placu.« Prinašale so ga peš v jerbasih na glavi čez Goro in Koševnik v Idrijo.

Pločnikov je v mestu bilo nekaj, le da si niso sledili strnjeno. Idrijčani niso bili preveč navajeni nanje. Hodili so raje po sredi

ceste, v gručah ali v širokih vrstah skoraj od enega do drugega roba ceste, saj avtomobilskega prometa skorajda ni bilo. Če pa je kak voznik nenadoma le zahupal svoj poo... poop, se je vrsta razbežala na obe strani kot kokošja jata. Ker so bile ceste zelo prašne, se je izpod peta kar pokadilo. Še huje je bilo, ko je avto že zapeljal mimo. Ulico je zajel en sam strnjen oblak prahu in pustil za seboj sled, ki bi jo danes lahko primerjali s sledjo vozila skozi Saharo tekmovalcev rallyja od Pariza do Dakarja. Da so Idrijsčani res imeli navado hoditi kar po sredini ceste, so že davno tega vedeli tudi v Ljubljani. Če si se tam znašel sredi ulice v tistih časih, si menda kar lahko pričakoval, da te je kdo vljudno nagovoril: »Oprostite, gospod, ali ste vi iz Idrije?«

Številne rudarske hiše so se zajedale v strme bregove idrijskega kotla

Kaj pa če je bil dež? Ojoj, luže in še luže! Same luže. Prah, droban kot pšenična moka, se je spremenil v fino malto, da si jo imel za spomin vse do gležnjev. Poraba loščila, »globina«, je bila kar nekajkrat večja kot danes. Čiščenje čevljev je bilo tedaj v družinah vsakdanje opravilo. Še sreča da je globin zamenjal nekdanji »biks«, ki so se ga starejši od nas še spominjali. Zahteval je veliko več »glancajna«, poleg tega pa je bilo treba menda še nekajkrat krepko pljuniti na čevelj, pa dobro skrtačiti, da je bil dostojno »zbiksán«.

In kam s tolikim blatom? Nekdanji komunalci, občinski cestarji, so ga »požajbrali« s grebljami in nato odpeljali nekam pod tedanjo bolnišnico na Luži, kamor so tedaj odlagali redke smeti in odpadke, ali kar čez rob ceste stresli v Nikovo oz. pod most v Idrijo.

Rekel sem redke smeti in odpadki, saj ni bilo samopostrežnih trgovin s pločevinkami, steklenicami in plastenkami, škatlami, zavoji, lepenkastimi zaboji, kjer dobiš vsak artikel še enkrat zavit v poseben papir. Trgovci so vse razsipno blago stresali v papirnate

vrečke in sproti tehtali, kosovne artikle pa zavijali v lesni ali oljni papir. Vse to je doma zgorelo v kuhinjskem »špargetu«, če pa je le bilo kaj negorljivega, je gospodinja spravila v cekar in odnesla s seboj, ko je šla po opravkih »v Idrijo« ter mimogrede vrgla čez mostno ograjo v vodo. Ta je ob povodnji odnesla vse proti sinjemu Jadranskemu morju in očistila mesto nekulturne navlake. Sicer je včasih še vedno kaj ostalo. Kaj vse so poleti dvignili radovedni otroci iz rečnega korita, pa je vse ostalo spet na bregu. Le ranjkemu Poljanski »Škricu«, ki je bos stal v vodi in kar z rokami lovil ribe, ni uspelo dvigniti, kar je iskal. Ko ga je bil zasačil policaj in ga vprašal, kaj da išče tam doli v vodi, je le-ta zajeceljal: »P... p... pleh za b... b... bobn.« Seveda mu policaj ni nasedel in mu je s prstom pomignil, naj se skobaca iz vode in mu sledi. Take in podobne so se dogajale ljudem že pod ranjko Avstrijo, da o laških časih ne govorimo.

»Gasa« za Didičevim hotelom, z jaškom Frančiške v ozadju

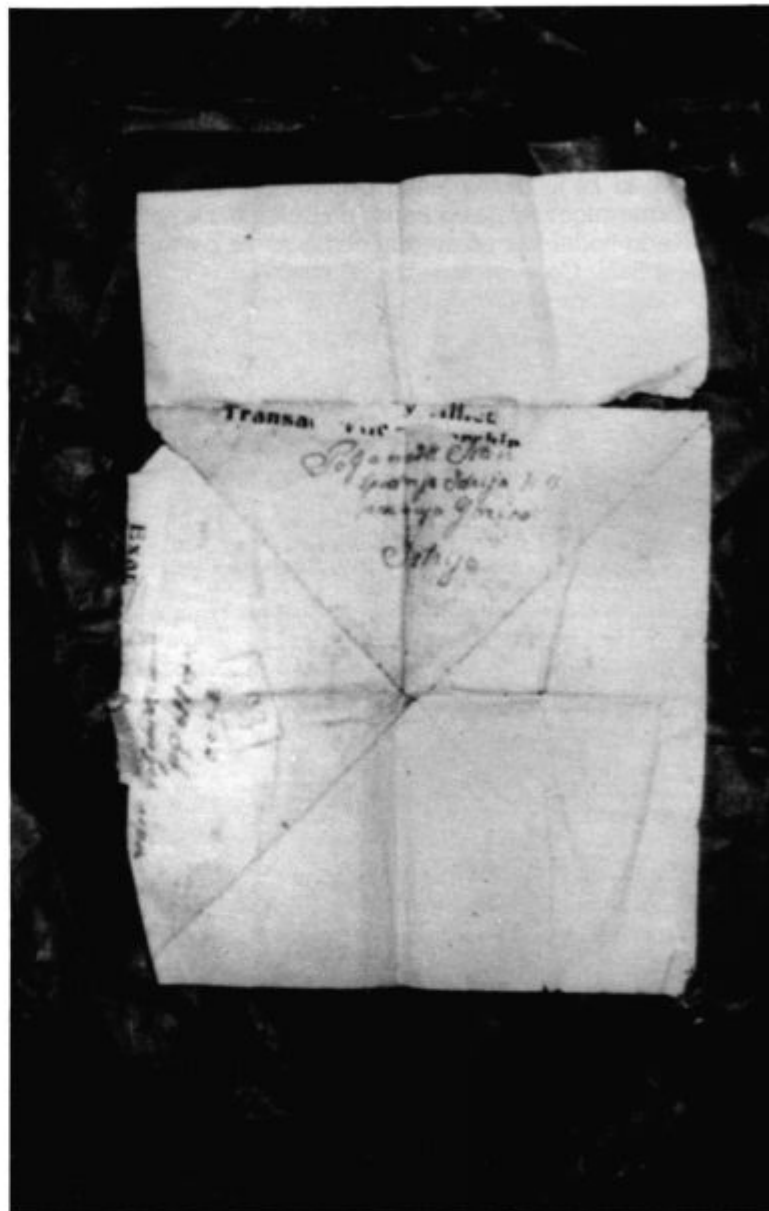
Prahu na mestnih cestah je bilo torej v tistih časih v Idriji na pretek, saj so z železnimi ogroči nabita kolesa vozov neprestano drobila in mlela idrijsko »šuto« (gramoz). Da bi vsaj delno omilili onesnaženje zraka, ki ga je posebno poleti povzročal dvigajoči se prah, in zaščitili zdravje ljudi, so ceste škropili s posebno napravo, nameščeno na prednjem delu tovarnjaka, na katerem je bil velik »tank« vode. Cesta se je v trenutku spremenila v sled debele blatne brozge s številnimi lužami. Tedaj so se tudi Idrijsčani zanesljivo vsi znašli na pločnikih.

VOJAK TREH VOJN

Svet je danes veliko manjši kot je bil v daljni preteklosti. Razdalje so se namreč skrajšale z vse hitrejšimi prometnimi sredstvi. Danes se lahko pride v oddaljene kraje v nekaj urah, v daljni preteklosti pa so bili potrebni meseci in leta. Spremembe so nastale prav v tem stoletju. Že v prvi svetovni vojni so vojaki spoznali kraje,

Milan Poljanšek iz Spodnje Idrije

Pismo očetu

o katerih so vedeli malo ali nič. Vendar se je še potem zdelo staršem silno daleč, ko je sin šel služiti italijansko vojsko v južno Italijo. Ko pa se je začela druga svetovna vojna in še prej v Abesiniji-Etiopiji, so slovenski fantje in moške odhajali tudi v Afriko, v kraje, o katerih so do takrat komajda slišali. Med drugo svetovno vojno so se slovenski vojaki v italijanski vojski znašli domala na vseh kontinentih. Borili so se v Afriki in potem v Rusiji, se kot ujetniki znašli tudi v Aziji, Avstraliji in Ameriki in seveda tudi v Sibiriji, kjer so bili ujetniki v prvi svetovni vojni že njihovi očetje.

V Afriki so se najprej borili proti Etiopcem, potem proti Angloameričanom, v Sovjetski zvezi proti Rdeči armadi in končno na domačih tleh proti Nemcem.

Eden od takih »junakov« je bil tudi Milan Poljanšek iz Spodnje Idrije. Letnik 1919 je bil še redno vpoklican v italijansko vojsko 1939 leta. Služil je pri 16. polku Divisione Savona najprej v Cosenzi, nato so polk premestili v južno Italijo, v Brindisi. Od tu čez morje v Libijo–Tripoli–Bengasi, kjer so se pripravljali na spopad. Bil je udeležen v hudih bitkah pri Tobruku, skupaj z nemškimi enotami. Obkolili so Angloameričane, ki so se jim izmuznili na morje in potem na druge položaje. Od tam so potem izgnali italijanske in nemške čete iz Afrike. Po dveh letih bojev je odšel na dopust v domovino in domov v Spodnjo Idrijo. Toda, prišel je z dežja pod kap.

Vrnil se je v Cosenzo in zopet na Sicilijo. Od tu v Rim in potem maja 1942 z Divizijo Torino na rusko fronto. Z vlakom so potovali skozi Postojno. Tu so mnogi zadnjič videli domačo Primorsko, večina se ni nikdar več vrnila. Vozili so se čez Madžarsko in prišli do Dona, kjer je fronta mirovala do pozne jeseni, da je zamrznil Don. Od tu so se umaknili do Čerkova, kjer so jih vojaki Rdeče armade obkolili. Kot ujetnike so jih odpeljali v Taškent. Upoštevali so, da Italijani niso vajeni sibirskega mraza. Kljub temu pa jih je večina umrla zaradi lakote in izčrpanosti.

Milan se je bil dobro naučil rusko govorico, zato so ga sprejeli kot tolmača. To mu je olajšalo življenje, saj je lažje prišel do hrane. Sovjetska vojska ni bila surova z italijanskimi vojaki-ujetniki.

Nekje pri Moskvi so kasneje pričeli ustanavljati jugoslovanske brigade, v katere so pristopali prostovoljci. Javil se je tudi Milan in bil sprejet. Bil je v radiotelegrafski enoti. Iz Kijeva so jih z avioni odpeljali v Italijo, v Bari.

Iz Barija je junija 1944 odšel skozi Črno goro v Beograd, bil je v sestavu 22. srbske divizije. Udeležil se je vojne v Šidu. Po končani vojni je bila divizija premeščena v Makedonijo, kjer so Milana 25. 11. 1945 demobilizirali.

Boril se je torej proti trem sovražnikom, čeprav osebno ni nikogar sovražil. Najprej proti Angloameričanom, potem proti Rdeči armadi in končno proti Nemcem. O tem, ali je nasprotnik res sovražnik, ni mogel razmišljati, zanj so mislili drugi, ki so mu tudi ukazovali.

Ko danes pripoveduje o tej svoji vojni epopeji, se mu samemu zazdi vse, kar je doživel, komaj mogoče.

Za zaključek pa še zanimivost. Ko je bil v ruskem ujetništvu v Taškentu, je dobil polo papirja, da je pisal domov. Njegovo pismo je romalo v Murmansk, kjer so pristajale ameriške ladje, ki so pripeljale pomoč Sovjetski zvezi.

Pismo je nato potovalo v Ameriko in potem v Italijo, od koder so ga zavezniški avioni prenesli oz. spustili v Cerkno, skupaj s pomočjo partizanski vojski. Iz Cerknega je partizanski kurir odnesel pismo Milanovemu očetu v Spodnjo Idrijo, seveda ponoči, saj je oče stanoval v bližini nemške postojanke.

PREDSTAVLJAJO SE –
GIMNAZIJA JURIJA
VEGE IDRIJA

ANEKDOTE PRIPOVEDANE V IDRIJSKEM GOVORU

KSENIJA ŠABEC

KAJ JE TRAVNA BILKA NASPROTI MOGOČNEMU DREVESU – A PREDSTAVLJAJTE SI REVŠČINO ASFALTA NASPROTI PISANIM TRAVNIŠKIM PREPROGAM. V PRIMERI Z DREVESOM IMA BILKA SVOJO CENO PRAV ZATO, KER NI NE DREVO NE GRM, AMPAK BILKA, BILČICA.

(Marija Stanonik)

Povod za raziskovalno nalogo, ki sem se je lotila in je izključno vezana na mesto v katerem živim, je proslava 500-letnice Idrije. Pa ni bilo le jubilejno leto edini razlog, zakaj sem se odločila za delo, ki je pred vami, kajti moje mesto skriva v sebi veliko več, skriva tisto nedoumljivo, težko dostopno, Neidrijčanu pa povsem skrivnostno in nerazumljivo. Želja, da bi se vsaj košček tega nezapisa-nega in neodkrita zaklada ovekovečil z zapisom na papir, in možnost, da bi se končno tudi mladi srečali z izvirnostjo idrijskega človeka, sta me napeljali k ideji, da sem začela zbirati anekdote in šale, pripovedovane v kar se da originalnem idrijskem govoru. Pri tem sem se omejila zgolj na osrednji del idrijske občine oziroma na samo mesto Idrija.

Idrijski govor mi je bil vir raziskovanja izvirnosti besedišča, proučevanja jezikovne analize besedil, ugotavljanja medčloveških odnosov, kar me je nujno napeljalo k temu, da sem se dotaknila tudi načina življenja idrijskega človeka in njegove psihologije. Ne gre le za kopičenje gradiva zaradi njega samega ali zgolj za zbirko starih anekdot in pričevanj o nekdanji duhovni in družbeni kulturi. Smisel je tudi in predvsem v tem, da se vsi skupaj ne le ob tem delu zavemo vrednosti svojega okolja, ga začnemo opazovati, mu prisluškovati, čutiti z njim.

UVOD

V raziskovalni nalogi je izčrpno predstavljeno življenje idrijskega rudarja, njegovo delo in zaslužek, bivalna kultura, društveno življenje in glavne značilnosti idrijskega govora. Pri tem sem si pomagala z že obstoječo literaturo.

Pristop k problematiki je izrazito interdisciplinaren, saj vključuje jezikoslovje, slovstveno folkloristiko, literarno zgodovino, etnologijo, sociologijo, zgodovino in geografijo.

Metodološki pristop

Raziskovalna naloga je zasnovana na osnovi živega pričevanja Idrijčanov, torej na osnovi terenskega dela z magnetofonskimi zapisi in literaturo v zvezi z dialektologijo.

O nekaterih odprtih vprašanjih, ki so se mi porajala ob prebiranju že objavljenih študij o idrijskem govoru, sem se posvetovala z mgr. Francko Benedik s SAZU.

KRATKA PREDSTAVITEV ANEKDOT

Osrednji del raziskovalne naloge predstavljajo anekdote, ki sem jih tematsko razdelila na več sklopov:

- ženska v šali
- izobraženec v šali (dr. Hribernik, A. Vončina, B. Jakac)
- anekdote o delu in življenju rudarja
- idrijski posebnosti (Žepk, Pavel Reparjev, Mici Mikševa)
- razne anekdote
- tipični idrijski stavek

Bernik je 'biju 'tut da'ma: zani'mij. 'Ana 'xu:da 'zima se je s'ni:u s'ni:x 'djo:l s s'tri:xe in mu je 'žje:na 'čist za'su:lu. Se'wide je pa le 'tulk ska'pa:la, de je 'di:la r'la:wa 'wan m pa ra za'či:la k'licat. Pa p'ride pa'ča:s 'akul a'wi:uŋka, pa za'rli:da de 'ima 'ruo:ka 'wan, pa r'la:wa: »Nu, 'ja:« je 'ri:ku »Fra'nca, 'zej ka 'imaš 'ruo:ka 'wan, se baš pa ži ska'pa:la!« pa je 'šau na'za:ɿ.

(pripovedovalec: Marjan Beričič, Idrija)

Bernik je bil tudi doma zanimiv. Bila je huda zima in sneg, ki se je usul s strehe, je pod seboj pokopal Bernikovo ženo. Ženi je uspelo, da se je za silo rešila izpod snežne odeje. Začela je klicati na pomoč. Pa pride Bernik počasi okrog ovinka in ko zagleda, da si je že rešila glavo in roko, mirno reče: »No, Franca, sedaj, ko imaš roko zunaj, se boš pa že izkopala.« in gre nazaj.

Jakac je 'par Wa'nči:natu 'widu s'lika 'Nikawe, 'Tut sam si je 'žie:lu 'tu: nas'likat. 'Epkat se 'tak atp'ra:u s p'luo:xam m pa s pa'pi:rjem, se u'si:de, pa 'začne 'ma:lat. Is sa'si:dne fri'ze:rjce p'ride Ko'la:ković m pa p'ra:u: »A niste 'wi ras'put Jakac? A 'na 'wi:ste, de je 'tu: 'risau 'ži Wan'či:na p'řed 'wami, 'sam yon 'ni 'ta se'deju.«

»Wa'ri:tnu 'ri:s,« p'ra:u Jakac »yon je 'pa:metn 'mu:š. 'Ži 'wi, kams e u'sist m pa 'ri:št 'fi:rpcau!«

(pripovedovalec: Rafko Terpin, Idrija)

B. Jakac je pri slikarju Vončini videl motiv Nikove. Tudi sam je želel to naslikati. S slikarsko paletu in s papirjem se odpravi tja, se usede in začne slikati. Iz sosednje frizernice pa pride lastnik Kolaković, pa pravi: »Ali niste vi gospod Jakac? Ali ne veste, da je to risal pred vami že Vončina? Vendar on ni sedel tu.« »Verjetno res,« pravi Jakac, »on je pameten mož. Že ve, kje se uvesti in se rešiti radovednežev!«

* * *

U 'Idari je 'blu šispt'ri:deset ašta'ri. 'Ze: si pa 'kar za'misjte, 'kulk se ra je žlam'pa:lu. Ma'ža:kar je 'biu ži s'kuo:rej k'ro:nik. 'Žie:na mu je 'rje:kla: »Ze:je, če 'naš 'ba:ixnu 'pit,« je 'rje:kla: »bawa mid'wa 'ni:kej 'moj:ra uk'rent!« Je 'ri:ku: »Žie:na,« je 'ri:ku »'dans 'bam pa 'pa:ršu,« je 'ri:ku »čist t'ri:zj,« je 'ri:ku. In 'ri:s. 'Mim u'sa:ke ašta'ri:je ka je 'šau, je 'biu s'ku:s 'bel 'mu:kar 'at 'si:l, pa je z'da:ržeju. Ži ra'wa:n je 'šau, 'mim Ne'bi:s, pa je le še z'da:ržeju, 'mim 'ta 'za:dne ašta'ri:je, pa je le še z'da:ržeju, ka je 'pa:ršu 'pret 'bajta, se je pa ad'da:xnu. Je 'ri:ku: »Pu:lde!« je 'ri:ku »z'da:ržeju si. Ta 'bjo:t s ra pa zas'lu:žu dwa 'de:ci. 'Xajt na'za:ji!«

(pripovedovalec: Marjan Beričić, Idrija)

V Idriji je bilo 36 gostiln. Lahko si zamislite, koliko se je popilo. Mož je bil že skoraj kronični pijanec, zato mu je žena zagrozila. »Žena, obljubim, da pridem danes domov povsem trezen,« ji je obljubil. In res, šel je mimo gostiln, ne da bi stopil vanje. Skušnjava je bila velika, a je zdržal. Bil je ves prepoten, ko je šel mimo zadnje gostilne, a je vzdržal. Ko je prišel pred domačo hišo, se je oddahnil in si rekel: »Tokrat si si ga pa zaslužil!« dva deci! Hajd, nazaj!«

* * *

U Ka'nunu sa 'bli k'na:pi, pa je 'paršla 'Mi:ci pana'wa:t na dwa 'de:ci, pa 'kejšna cira're:ta je x'pila. Pa se je 'adp 'teu 'ma:l 'wa:žit, pa 'i je pak'lica:u: »Mi:či,« je 'ri:ku: »ku:lk s pa 'kej n'cu:ji zaslu'žila?« »Ah,« je 'rje:kla 'Mi:či: »s'la:bu, s'la:bu. 'Sam 'tistix 'tuo:ix 'pi:t 'stu di'na:rjeu!«

(pripovedovalec: Marjan Beričić, Idrija)

V gostilni Kanon so se zbirali rudarji in tja je ponavadi zahajala tudi Mici. Prišla je na »dva deci« ali pa po kakšno cigareto. Pa se je eden od prisotnih želel postaviti in zakliče: »Micči, koliko si pa nocoj kaj zaslužila?« »Ah, slabo, slabo. Samo tistih tvojih petsto dinarjev!«

Tipični idrijski stavek:

'Je:menes, 'ba:ixn 'lub'mu:ji, pa 'na 'tre:nej 'nje:, 'de s se 'bu:tnu u re'ža:nc, 'ka ti je r'wi:šnu, 'a:dp zafr'te:leu 'ana ba'lu:ta 'ki u k'sixt, 'ka 'imaš 'ta:ka 'bu:ŋka na frisu.

(pripovedovalec: Stanko Majnik, Idrija)

Joj, ne govori, da si se udaril ob podboj, ko ti je verjetno nekdo vrgel kamen v obraz, ker imaš tako oteklino na licu.

Jezikovna analiza

Idrijski govor spada po delitvi dr. Tineta Logarja v cerkljansko narečje, to pa v rovtarsko narečno skupino. Zemljepisne razmere (težka prehodnost) in upravna organizacija (Idrija je imela zaradi rudnika živega srebra veliko priseljencev – Benečanov, Čehov, Francozov, Italijanov, predvsem pa Nemcev) so povzročile, da je idrijski govor precej svojevrsten. Pod vplivom množičnih občil, šole, vedno novih in novih priseljencev idrijski govor izgublja nekatere posebnosti, značilne še za polpreteklo obdobje. V jezikovni analizi sem poskušala predstaviti nekatere tipične značilnosti idrijsčine, ki se kažejo v zapisanih anekdotah.¹

GLASOSLOVJE

– Vokalizem:

i:	u:
ie:	uo:
a:	
i	u
e	a

– dolgi, ozki e prehaja v dolgi i – é > í
primeri: pétek > 'pi:tk
pléšem > p'li:šem
zébe > 'zi:be
méšati > 'mi:šet

– dolgi, široki e prehaja v dolgi ie – ê > ie:
primeri: žêna > 'žie:na
rêkla > 'rje:kla
sestra > 'sje:stra

– dolgi o prehaja v dolgi u – ô > ú
primeri: nós > 'nu:s
móst > 'mu:st
pót > 'pu:t
móz > 'mu:š

– dolgi, široki o prehaja v dolgi uo – ô > ou:
primeri: rôka > 'rjo:ka
nôga > 'njo:ra
grób > r'ro:p
kôtel > 'kjo:tu

– prednaglasni e ostane e
primeri: prepozno > pre'ka:snu
sedi > se'di:

– polglasnik prehaja v a – æ > a
primeri: pæs > 'pas
mægla > 'ma:la
stæza > s'taza
vetær > 'wi:tar

– prednaglasni o in kratki o prehajata v a – o, ò > a
primeri: otrôka > a'trô:ka
nòv > 'na:
bòm > 'bam

– kratki i prehaja v kratki e – i > 'e
primeri: miš > 'meš
nit > 'net

– kratki u prehaja včasih v kratki a – ù > 'a
primeri: krùh > k'rax
kùp > 'kap

– velarni² zapornik g se je spirantiziral³ v r – g > r
primer: gledati > r'li:dat

– Praslovanski n' prehaja v in – n' > in
primeri: konj > 'kojn ; k'ua:in (še starejše)
sanje > 'sa:ne

– labiodentalni⁴ v se izgovarja kot w, u ali u
primeri: vse > 'use
tovariš > ta'wa:rš

– posebej je treba poudariti, da je v nekaterih besedah kvaliteta dolgega a (a:) enako kot pri kratkem a
primer: tovariš > ta'wa:rš

– kadar je i v izglasju ali če je poudarjen, se lahko govori tudi podaljšano
primeri: tiste > 'tiste
čisto > 'čist (prislov)

– končni deli: -ča, -ša, -ža prehajajo v -če, -še, -že
primeri: koča > 'ku:če
hiša > 'hiše
koža > 'ku:že

OBLIKOSLOVJE

– dvojina v ženskem in srednjem spolu se je tako kot v večini narečij pluralizirala
primeri: dve ženi > d'wi 'žie:ne
dve drevesi > d'wa dre'wi:sa

– idrijski govor pozna le kratki nedoločnik
primeri: noreti > na'ri:t
smejati se > s'mejet se

– Veliko zanimivosti sem opazila tudi v zvezi s sklanjatvijo samostalnikov, vendar je za mojo nalogo proučevanje le-te preobširno.

BESEDIŠČE

Sestav besedišča je verjetno ena najzanimivejših značilnosti idrijskega govora.

Ena najbolj opaznih sestavin so podomačene nemške besede – germanizmi, ki pa jih današnji Idrijčani opuščajo ('ta:ler – krožnik, špan'ci:r – sprehod, ...).

Ne samo v anekdotah, tudi v vsakdanjem življenju je bila v zgodovini idrijskega govora močno opazna želja po izbiri čimbolj slikovite, izvirne, če ne že presenetljive besede. Zato ta govor v marsičem spominja na značilnosti slenga. S posamezno besedo so namreč želeli podati posebne pomenske odtenke:

priiti > 'paru'lečt se	'parwi:ntat	'parsma'di:t
'par'se:inet	'par'ciyat se	'par'ar'mi:t

biti pijan > na'du:zlennas'ta:rlen	'fa:jxtɔ	naž'ra:n
na'bi:t	nacebed'ra:n	na'ži:xtan
na-	na'čikan	na'ka:len
s'mukan		nab'ra:n
na'fi:len		

Kljub temu, da prihajajo v idrijski govor nove besede, ki so bližje slovenskemu knjižnemu jeziku, pa so današnje razlike v besednem zakladu še vedno tolikšne, da govora Neidričanu ni lahko razumeti.

Idrijsko besedišče bogatijo številne originalne besede, ki jih v drugih govorih ni moč tako hitro opaziti. Ena izmed njih in hkrati tudi najdaljša idrijska beseda ali kot temu s tujko rečemo idrijski non plus ultra⁵ je:

'naj'ta'ram'tu'bel'ta'bu:li.

ZAKLJUČEK

Idrija kot mesto »rudarjev in klekljaric« je skrivala v tem svojem kotlu v tistih časih, ko so te anekdote nastajale, še mnogo, mnogo več kot zgolj živo srebro in čipke. Ne le, da je bilo to pomembno šolsko središče, tudi kultura in šport sta imela svoje mesto.

In ker Idričan ne bi bil pristen Idričan, če se ne bi skoraj iz vsake stvari pošalil, so že od vsega nastanka Idrije začele med domačini krožiti take in drugačne šale, vse pa povezane z življenjem in delom idrijskega rudarja, njegove družine in njegovega kraja. To ne pomeni, da se ni zavedal, kako surovo in težko je njegovo življenje. Nasprotno, bil je vesten in spreten delavec, ko je

v temačnih in zahrbtnih globinah moral predvidevati in preprečevati številne nevarnosti, ki so mu grozile. A znal je živeti v pravem pomenu besede. Na delu in tudi po opravljeni obveznosti je vedno znal pokazati svojo šegavost, dobrosrčnost in dovtipnost, včasih hudomušnost.

Doma je bil seveda on glava knapovske družine. Kako tudi ne, ko pa je bila v večji meri od njegovih pridnih rok odvisna »usoda« žene in otrok. To pa še ne pomeni, da je imel vedno zadnjo besedo. Tudi žena rudarja, ki je prav tako trdo garala za obstanek preštevila družine, se je izkazala po svoji iznajdljivosti in izvirnosti.

Tako je navidez grob in surov, včasih majčkeno zafrkljiv odnos med možem in ženo danes za nas vendarle nepredstavljivo ljubeč in spoštljiv. Veliko več je bilo v družinskih pogovorih, kljub grobim, včasih nekoliko neotesanim besedam, čutiti pristnost in smiselnost zakona in družine.

Vsak rudar je bil po svoje učenjak zase. Vedno si je našel čas za izpopolnjevanje in splošno razgledanost. Pa kljub temu je znal poiskati šaljivo, včasih majčkeno zbudljivo besedo tudi za izobražence v pravem pomenu besede. Tako rudar kot tudi zdravnik, umetnik ali učitelj sta znala najti skupen jezik, velikokrat resen, ničkolikokrat šaljiv in sproščen.

Večina anekdot (kar je razvidno tudi iz moje naloge) pa je seveda nastajala v »jami«. Znano je, da Idrija slovi po predruženih, izvernih priimkih in vzdevkih. Rudarju ni bilo treba veliko, da si je pridobil kak »laskav« nadimek; zadostovala je že napačno izgovorjena beseda, večkratna ponovitev le-te ali pa povsem nedolžna, a nepremišljena kretnja.

(Primeri: Vončina – Činči, Žepk, Tudica, Adagio, Štefuc, Telebur, Futuc, Terezinc, Tenta tenta, Mazu fazu, ...)

Zgodovina mesta priča tudi o številnih idrijskih posebnostih. Ciril Kosmač je svoje junake vzel iz domačega kraja ob Idrijci in jih označil in ovekovečil v svojih povestih. Idrijčani pa so svoje mestne posebnosti predstavljali in opisovali v šaljivih zgodbah in smešnicah. Mnogo jih je, le delček teh junakov je obujen tudi v moji nalogi. Vsi so si pridobili naziv »posebnež« prav zaradi svoje neizmerne izvirnosti in originalnosti, a vsak je podoba zase.

Kakor je bil tudi sleherni idrijski človek svet zase – edinstven in enkratni, pa vendarle poenoten z dihom kraja.

Če boste pozorno prisluhnili življenju mesta toliko in toliko let nazaj, boste še danes zaslišali pritajen in navihan smeh, ki veje iz tega našega kotla. Danes ga skorajda ni več; bodimo srečni in ponosni, da je sploh kdaj bil!

Jaz ga slišim, kaj pa vi?

OPOMBE:

¹ Iz zapisov vidimo, da gre v idrijskem humorju v največ primerih za anekdote, ki se ohranjajo kot posebna, kratka literarna forma, ki brez stranskega okrasja poroča o dogodku, pripetljaju, značilnem za kako osebo.

- ² velar – slovenski mehkonebni glas
- ³ spirant – slovenski priporok
- ⁴ labiodental – slovenski ustnično-zobni glas
- ⁵ idrijski non plus ultra – po Stanku Majniku

VIRI IN LITERATURA:

- Marija Stanonik, SLOVSTVENA FOLKLORA V DOMAČEM OKOLJU, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana, 1990
- dr. Tine Logar, SLOVENSKA NAREČJA, Mladinska knjiga, Knjižnica Kondor – 154, Ljubljana, 1975
- IDRIJSKI RUDNIK SKOZI STOLETJA, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni muzej Idrija, 1990
- Tomaž Pavšič, O IDRIJSKEM GOVORU, Mohorjevo koledar 1990, Mohorjeva družba, Celje, 1989

Pripovedovalci:

- Rafael Terpin, roj. 1944, Idrija, akademski slikar
- Marjan Benčič, roj. 1934, Idrija, upokojenec
- Stanko Majnik, roj. 1923, Idrija, rudniški uslužbenec v pokoj

OPOMBA:

V pričujočem prispevku sem priredila raziskovalno nalogo, ki sem jo kot dijakinja idrijske gimnazije izdelala v šolskem letu 1991/92 pod mentorstvom prof. Lidije Kleindienst in strokovni pomoči mag. Francke Benedik s SAZU. Naloga je na državnem tekmovanju mladih raziskovalcev (Gibanje znanost mladini) v Ljubljani 5. junija 1992 prejela prvo nagrado. Objavljamo tudi strokovno mnenje, ki priča o kvaliteti izdelane naloge.

Raziskovalka načena važno vprašanje slovenske dialektologije, ki je z raziskavami govorov v industrijskih in mestnih središčih v zamudi. Ob idrijskem govoru, ki ga sama govori, torej dobro pozna, ob njegovih značilnostih, zlasti večplastnih v območju besedišča, naglašajo potrebo po sistematičnem raziskovanju sociolektov, obdanih z vaškimi (starimi) narečji rovtarske skupine.

V danem okolju (Idrija) jo zanima predvsem upovedovalnost, način upovedovanja določenih vsebin. Osredinja se na posebno, literarizirano vrsto pripovedovanja, na šaljive anekdote, polne iskrive, nezavedne jezikovne domiselnosti, ki se sprošča v različnih življenjskih (govornih) položajih različnih slojev prebivalstva v kraju (npr. mešanje idrijskih knjižnih in izvorno tujih stavčnih vzorcev oziroma besedja).

Psiholingvistično in socialno-zemljepisno pogojena jezikovna tvornost izstopa predvsem na skladenjski ravni, kjer se prepletajo nezaznamovane in zaznamovane skladenjske in besedne enote (ekspresivna raba, pomenski prenos besed, frazeologemi in frazeološke zveze, vzdevki, rudarska terminologija, itd.).

Izjemno sproščena lahkotnost, izoblikovanost skladenjskega izražanja kaže na dolgotrajnost družabne tradicije v kraju, ki je prispevala k sedanjim govorni kultiviranosti skladnje mimo slovenskega knjižnega jezika. To se pokaže ob soočanju odlomkov govora s knjižnimi prevodi.

Zbrano gradivo je zelo primerno za raziskovanje govorne skladnje socialno-geografsko opredeljivega govora.

Anekdote so posnete na magnetofonski trak; prepisane, to je, transkribirane so brezhibno, na podlagi strokovne literature (T. Logar) pa podan izčrpen glasovni opis vokalizma (obrazloženo kontrastivno in razvojno) z nekaterimi opozorili z oblikoslovja in besedišča (besedje tujega izvora v starem rudarskem središču, mestu priseljencev).

Obsežen kulturološki uvod kot tudi zaključek z vsebinsko razčlenbo anekdot, služita kot ustrezen »globinski« komentar, vsebinsko, ne pa izrazno zvesti prevodi anekdot v slovenski knjižni jezik, potrebni za razumevanje Neidrijčanu, pa nas prepričujejo o izvernih rešitvah idrijske pogovorne skladnje. Kar težko je za določena mesta najti enakovredne knjižne ustreznike. Prevedeno besedilo ostaja »bledo«. Nekaj mu manjka.

Naloga je dragocen in zaželen prispevek za poznavanje govornih značilnosti mestnih oziroma industrijskih središč v našem jezikovnem prostoru.

Ljubljana, 4. 6. 1992

Prof. dr. Martina Orožen

MATEJA PERPAR

KUPIVA PSA.
POTEM BO PES TEKAL OD
ENEGA DO DRUGEGA
IN VSAK GA BO POLJUBIL:
TI, JAZ, TI, JAZ, TI, JAZ, ...
IN PES BO UMRL OD LJUBEZNI.
MIDVA PA NE.
IN KUPILA BOVA NOVEGA PSA.

* * *

O, KAKO MAJHNA JE MOJA SREČA,
A JE MOGOČE PRI DRUGIH SPLOH NI,
SAJ NIHČE ŠE NIKDAR NI OKUSIL,
KAKO JE, ČE ZANJ TI SRCE DRHTI.

O, KAKO NORE SO MOJE SANJE,
IZPILE VSO KRI SO MI ŽE IZ SRCA,
A JAZ ŠE KAR SANJAM, JAZ ŠE KAR UPAM,
BREZ SANJ BI NESKONČNO REVNA BILA.

O, KAKO MALO IMAM NA TEM SVETU,
A VENDAR IMAJO DRUGI ŠE MANJ,
SAJ NIHČE ŠE NI SANJAL MOJIH
OBUPNIH, BREZKONČNIH, NORIH SANJ.

VČASIH VIDIM SKOZTE
IN NIČESAR NI NE ZA NE PRED TEBOJ
NITI SREČE
NITI TRPLJENJA
OD VSEGA VIDIM LE NESKONČNO VRSTO BELIH ZOB
TVOJ NASMEH

* * *

TI
TEBE
TEBI
TEBE
PRI TEBI
S TEBOJ

* * *

MOGOČE SI TI TISTI MOJ KONJ,
KI ŽE LETA VLEČE MOJ VOZ.
IN ČEPRAV GA VODIM JAZ, MU VIDIM LE MED UŠESA
IN NATIHEM VEM, DA MU SPLOH NISEM KOS.

MOGOČE SI VRABEC, KI KLJUJE SKORJO KRUHA
IN SE RAZBOJNIŠKO POTIKA NAOKROG.
MOGOČE MAČEK, KI SE, KO ME POTREBUJE,
HINAVSKO SMUKA OKROG MOJIH NOG.

MOGOČE SI EDINI Z ISKRO V OČEH,
A JAZ SEM VNELA SE KOT SUH PAPIR
IN ZDAJ ME NEPRENEHNO MUČIŠ S TEM,
DA SI DO MENE STOPROCENTEN KAVALIR.

ZORAN BAJC

Otvoritev planinske koče vrh Porezna (1632 m) 11.8.1907.

OTVORITEV PLANINSKE KOČE NA VRHU POREZNA

Franc Peternelj, Porezen, 11. avgust 1907

RAZMIŠLJANJA
RAZISKAVE
PREDSTAVITVE
BIBLIOGRAFIJA
ZAPISI
ŠPORT
INFORMACIJE

JOŽE FELC

MOJA PREDPOLETNA VROČICA 1993

(dnevniški utrinki)

Reportaža o srečanju tridesetih še živečih bolnikov in zdravstvenih delavcev Partizanske bolnišnice Franje me je vzpodbudila k temu dnevniškemu zapisku. Sprva ga nisem nameraval objaviti, saj so vendar te čase občila napolnjena z grozljivimi zapisi o tragičnem sestopanju človeka na raven zveri, kar se dogaja nekaj sto kilometrov od mojega doma. In dnevniki ter vsi drugi mediji so polni zgražanja vrednih podatkov o aferah, o ideološkem rivalstvu in o hiranju vrednot. To pa so bolj vznemirljive snovi za pisanje esejev, razmišljanj in celo literature.

Vendar nisem mogel spraviti tega pisanja v predal, saj se mi je v njem zapisalo nekaj več od tistega, kar človek v kakšnem intimnem nesoglasju sam s sabo zaupa dnevniku.

V mislih imam sotesko Pasice, kjer so pred petdesetimi leti ljudje plemenitega duha, človekoljubi, ustanovili varno bolnišnico, v kateri se je zdravilo od osemsto do devetsto ranjencev in ni bila s strani okupatorske vojske nikoli odkrita, čeprav menda izdana – o tem ne vem veliko.

V dolgočasen predpoleten nedeljski dan, junija 1993, je novinar lokalne radijske postaje Cerkno Božan Verbič položil pomenljiv radijski zapis o tem, kako so se ob jubileju ustanovitve bolnišnice Franje zbrali preživeli, nekaj nad trideset da jih je še, kako toplo jim je spregovoril župan in kako ganljivo je bilo spominjanje preživelih na čase, ko so bili mladi in so napravili več, kot so mogli, ker so verjeli. Župan je nekoliko starčevsko vzneseni trideseterici povedal tudi, da se za ohranjenje in negovanje spomenika v soteski Pasice ni bati, saj je objekt vključen v zakladnico svetovne kulturne dediščine in zanj odgovorno in zgledno skrbi Mestni muzej v Idriji.

Do tu vse lepo in prav, čeprav ganljivo.

Če tisti dan ne bi bila dolgočasna nedelja, kakršna me vzpodbudi v preverljivost svoje duhovne in telesne obstojnosti. Z drugimi besedami: je osebna, splošno nepomembna in nevažna zadeva

mojega dvobojevanja z Bogom ali satanom – stvar torej, ki je res samo toliko vredna, kolikor se pač preko nje preverjam. Očiščujem, da bi bil bolj človek, kakor sem bil še včeraj. Priložnost za duhovno preživetje torej, za kljubovanje zverinskim strastem, o katerih poročajo mediji. Ti atavistični in ksenofobični rituali, že vtirjen vzorec vedenja nekaj kilometrov od mojega doma, so za nekatere, tudi zame, mentalna preokupacija, za druge, bolj vajene življenja, pa samoumevnost – toliko važna kot poletna nevihta, vznemirljiva že zdavnaj ne več.

In vendar, sem vsebolj preplašen, kajti izvajalci grozljive liturgije so živa bitja istega imena in rase, kakor ji pripadam sam.

Bolj ko je soparno, večja je stiska, kaj spustiti in kaj zapisati. Kaj je navsezadnje zadeva zgodovine in kaj moje intime, namenjene dnevniškemu zapisku. In nič več.

Pred petdesetimi leti je šlo za več stvari, naj zgodovinarji in politiki priznajo ali ne. Vojne, kot take, so bile zmeraj vznemirljive – tragične in veličastne hkrati. Tista, pred petdesetimi leti še prav posebej.

Povojni čas, doba mojega otroštva, mladosti in moškosti, je razkril čiste in umazane utvare ter nakane teh in onih ideoloških nasprotnikov. Da, čas mojega življenja je zaznamovan z ideološkim posiljevanjem, ko je od vsega najbolj neperspektivna mlačnost. Ideološka mlačnost. Skriti dvom. Koliko jih poznam, ki so kot jaz begali iz kota v kot, da bi vendarle zvesto sledili prerokom in lahki, srečni dospeli do praga večnosti, do čisto prepričljivega konca zgodovine. O njej so ideološki veljaki vedeli več, kot je bilo nam, objektom totalne resnice, dano videti, čutiti, živeti.

Potem, ko se je berlinski zid podrl, ko skrušen nad hinavščino tako imenovanega postkomunističnega časa in prostora ugotavljam, kako so človek in njegove ideologije nepopolni v svoji domišljiji vnm, danes torej ugotavljam, kako nisem bil še nikoli svoboden in kako najbrž tudi nikdar ne bom. Še več: ta pretresljiv domislek predpoletne soparne nedelje, ne vem čisto dobro, ali je to vsiljivka časa, nedelje torej, ali je moj, saj je vseeno. Drznem se ga generalizirati na stotine milijard ljudi, živečih pred mano in onih, ki se bodo še narodili, z zaključkom, da večina svobodna nikoli ni bila in nikdar ne bo.

Žalostno!

In sem drzen: človek samo zato ni bil in ne bo osvobojen vsakovrstnih bioloških pez in strasti, ker je od zmeraj in bo za vedno, tako kaže, posiljevan s kakšno ideologijo. Še več – s politiko v službi ideologije.

Ta usojenost je po mojem vendarle povzročena z njegovo božjo in satansko naturo hkrati. V dialektičnem protislovju seveda.

Takšno razglabljanje odmika od svojega temeljnega življenjskega poslanstva, ki je v službi bližnjega. Enkrat tako, da sprejemam njegovo duhovno bolečino nase, drugič da mu pripovedujem zgodbo o lastni nepotešenosti, da bi na ta način odrešil njega in sebe.

Kaj naj bi imel ta premislek o sebi in bližnjem s tistim, kar je o trideseterici preživelih »franjenčev«¹ pripovedoval v reportaži novinar Božan Verbič. Navidez malo, po globljem premisleku pa čisto vse. In kaj je vse, tisti vse, ki ga novinar ni niti omenil, meni pa je razburkal domišljijo do tistega roba možnosti in zmožnosti, ko človek komaj še zmore obvladovati treznost, da se ta ne razblini v duhovno anarhijo, ki ji psihiatri rečemo tudi osebnostna dezintegracija.

Ta vse je zgodba o ljubezni. Samo o njej, o ničemer drugem. O ljubezni, kakor so jo utemeljevali Hipokrat, Maimonides, Jezus, Aurobinda, mati Terezija in kar jih je še, ki niso gledali z očmi.

Zaradi trmoglave načelnosti naj zapišem, kako sem prepričan, da svetost ni in ne sme biti ideološka. Že zato ne, ker je in mora biti svetost svoboda in ljubezen hkrati. Te mentalne premete, ki niso brez čustvenega naboja, izvajam samo zato, ker bi rad bralce tega spisa osvobodil vsega ideološkega balasta. Tistega, ki se predstavlja kot edino veljaven projekt človekove osvoboditve, in onega, ki je na videz širši, tolerantnejši, prijaznejši, pa zato s svojo razpuščenostjo za vzdrževanja in ohranjanje večnega v človeku še bolj nevaren. (Gornje je lahko razumljivo samo v osebnem spoznanju, da vera ni ideologija. Da med tema dvema elementoma duše ni enačajeve).

Na koncu drugega tisočletja človek po vsem povedanem razpolaga s tako malo oprimkov, da bi se suvereno obvladoval v previsni steni. Previsni pravim – naj bo to metafora za ksenofobije vseh vrst, za pretečo ekološko katastrofo, za popoln razpad vrednot, za samovšečno nabuhlost...

Prav v tej previsni steni s tako malo oprimkov je bila reportaža o proslavljanju petdesetletnice bolnišnice Franje zame tisti soparni predpoletni dan 1993 toliko vreden rešilni klin, da ga moram z občutki potešenosti in ponižanja hkrati posebej opisati.

Potešenosti...

Kaj me briga, če je v tisti grapi rovaril ideološki ekskluzivizem. Vseeno mi je, če je kdo od ranjenecv tedaj zaradi neznanjskih bolečin preklinjal Boga, h kateremu se jaz v stiskah zatekam. Važno je samo to, da so bili – 900 jih je bilo – vsi deležni ljubezni bližnjega.

Bližnjega! Prav nič me ne zanima, katere grehe je tisti bližnji imel na vesti, kakšna je bila njegova vizija. Ponavljam za Nazarečanom... »Marta, Marta, skrbna si in veliko si prizadevaš, a le eno je potrebno...«² Ljubezen. Drzen sem, ko Nazarečana citiram tudi glede zgoraj navedenih svetnikov, kajti mislim, da tudi za njih velja isto, kar je v zvezi z Marijo Magdaleno rekel farizejem: »Kdor je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo.«³ Ljubezen do bližnjega, ki se je izrazila v soteski Pasice v letih 1943, 44, 45, ne izključuje pomot, celo poniglavosti ne. Nasprotno, mislim celo, da je najvrednejša tista, ki jo je sposoben izraziti človek, ki se tudi moti in mu je svetost kot taka deveta briga. V tem smislu razumem biblijsko sporočilo in v prav enakem tudi nadčloveški napor zdravstvenih delavcev v bolnišnici Franja. Rešilni oprimek torej za moj današnji s črnogledostjo nabiti občutek potlačenosti, ko mi je dano videti eksplozijo granate in sedmerico ubitih nedolžnih otrok, nad katerimi se vali kot v posmeh sivkast dim sovraštva. Bosna 1993.

Ponižanje...

Vajen sem ga od nekdaj. Brsti iz razočaranja. To, razočaranje namreč, izhaja iz tistih plasti moje osebnosti, ki jih ne opredeljuje noben interes, ampak so domišljena in posvečena intima mojega življenja. Zakaj! Ali je iz duše mojega naroda spuhela vest, ki nič ne predpisuje, ampak je, kot je. Ali se je ta narod spozabil, kako se delitev po barvah, kadar gre za pomoč bližnjemu, spremeni v sata-nizem.

Tisti ljudje v soteski Pasice, ki so eni pronikali v smrt, drugi vstajali v življenje, od katerih se najbrž mnogi ne bi mogli pridružiti mojim transcendenčnim vizijam, mogoče bi prenekateri od njih mene kot gorečega nasprotnika ideološke izključevalnosti prezirali, me nemara v kakšnih mirnejših časih preganjali, tisti ljudje so bili moji bratje. Ukazano mi je, da jih v imenu življenja, ne le upoštevam, ampak celo ljubim.

In moja zaveza življenju velja prav tako za tiste, ki so se projekt v soteski izmislili, pri čemer ni prav nič važno, če so jih morda pri tem vodili meni tako odvrtni ideološki nagibi.

Kot otrok verjamem, da sta se v apokaliptičnem plesu tam med stenami Pasice zavrteli v dramatičnem plesu smrt in ljubezen. Pred kuliso večnosti se je dogodil čudež. In ker v čudeže verjamem, rad sem otrok, sem ponižan, ker tisti trideseterici preživelih »franjenčev«⁴ ob petdesetletnici ustanovitve njihove bolnišnice ni zaigrala godba na pihala, ker ni z njimi častil obletnice nihče od najvišjih veljakov demokracije – katerekoli barve bi že bil. Saj tudi ljubezen do bližnjega, kakor smrt, nimata barve. Sta sveti, kot je sveta edina stvar na svetu, življenje.

Ponižan sem, ker me razmišljanje o nekem dogodku sili v ponovno preverjanje o razmerju med Svetim (z veliko začetnico) in svetim (z malo prvo črko). Kaj je več, kaj je manj, kaj nemara sploh ne obstaja, ali je mogoče uglašeno sobivanje Svetega in svetega.

Bolnišnica Franja bo ostala kulturni spomenik svetovne veljave. Mestni muzej v Idriji bo bdel nad podobo spomenika. Lepo in prav.

Prav nič pa vse to ne pomeni, če naš narod ne bo tega svetišča humanizma sprejel za čisto svojega. Tako za svojega, da bo duh soteske Pasice del, pomemben in važen del slovenske narodne zavesti in perspektive.

Snov zgodovine in sanje ter uganke o smrti poplesavajo kot pisane sence v neznatnosti mojega današnjega dne. Neznatnosti zato, ker me zgodovinski čas že nekoliko upehane evforije speljuje prav v nostalgичno zagledanost v dobo svojega otroštva in po iracionalnih poteh še dalje do arhetipskih zasnov, ki so najbrž pognale misel v prav takšno razpoloženijsko poanto predpoletnega dne v letu Gospodovem 1993.

Ko sem še enkrat prebral svoj spis in ga nameraval položiti v predal, me je pretreslo doživljanje zadnjih mesecev.

Kakšno?!

Tisto, čisto osebno, ki je navidez refleks primitivne poniglavosti, po temeljitem razmisleku pa pretresljiva duhovna vsebina časa, ki ga želim in hočem živeti.

Ko se noč za nočjo zapro spodnjeidrijske gostilne in beznice, se večja skupina mladine, nekoliko vinjena, obložena s pirovskimi flašami, z nerazumljivo radoživostjo odpravi na britof. Da, na pokopališče, do mrliške vežice, do grobov. Tam se potem velikokrat do zgodnjih jutranjih ur odvija nedoumljivo družabno življenje. Spraznijo se pirovske flaše, pokadi se to in ono (?!), tudi ljubi se tam kje v bližini. Predvsem pa se mladina, menda zbrana kar iz cele občine, mirno, nekam zbrano, pritajeno pogovarja o zadevah življenja, o preživetem dnevu, o jutrišnjem dnevu, o sebi in času – o vsem. Noč za nočjo.

Ta nekrofilni ritual mi da misliti. Ne manj kot vsebinsko bledenje zgodovinskega spomina v zvezi z nekim veličastnim humanističnim, etičnim, medicinskim in kulturnim dejanjem.

Hitim iz kota v kot svoje jetniške celice, saj moj prostor ni nič drugega kot to, da bi vsaj za rep ulovil resnico. Ne posreči se mi. Bliže ko sem ji, bolj je oddaljena. Kameleonsko spreminja barvo. Še več, tudi vsebino. Iz te pa vznika vprašanje. Ali se bo tragična zgodba o očetih in sinovih še kar ponavljala in ali je spor med brati res človekova usoda. Slovenija 1993.

V PASICE

Podružnica Slovenskega planinskega društva v Cerknem je bila ustanovljena leta 1904. Njeni člani so bili zelo pridni in delovni. Nadelali so tudi pot v sotesko Pasice, kjer je potem med drugo vojno delovala partizanska bolnišnica Franja, takrat pa je bila to izredno priljubljena izletniška točka.

Franc Peternelj, soteska Pasice, 23. avgust 1908

TOMAŽ PAVŠIČ

ZGODBA OD ŠKAFARJA DO PETSTOLETNICE JE ZGODBA O DELU IN HREPENENJU IDRIJSKIH LJUDI

Idrijska obzorja. Pet stoletij rudnika in mesta. Mestni muzej Idrija 1993, 241 str.

Knjiga je posvečena petstoletnici prvih dokumentov o Idriji in štiridesetletnici Mestnega muzeja Idrija.

Z Idrijskimi obzorji se Idrija obrača sama vase, skuša dognati svoje bistvo. Želi se soočiti s seboj pa tudi s svetom – s pogledom nazaj, s pogledom čez domača obzorja. Ob knjigah Mihaela Arka in Ivana Mohoriča je to najnovejšo skupno delo več strokovnjakov (21 prispevkov, 17 različnih avtorjev), prikaz življenja skozi dolga stoletja enega najpomembnejših rudnikov tega planeta. V knjigi se odraža uspešnost skupinskega dela oz. razdelitve nalog, kar je seveda možno le ob številnejših strokovnih potencialih vsestransko razvitega naroda.

Po občutenem posvetilu nekdanjim rodovom idrijskih knapov uvaja bralca muzejski ravnatelj Samo Bevk.

Govori nam o oživiljenem gradu Gerwerkenegg, o veliki, še ne dokončani stalni razstavi Pet stoletij rudnika in mesta Idrije, o nastajanju te knjige, ki je pravzaprav del in ne le sopotnik omenjene razstave.

Po Bevkovem uvodu se po Troštovi, sedaj že legendarni sliki Škafarja, in odlomku iz Jakličeve povesti Ob srebrnem studencu, ki je izšla pri Goriški Mohorjevi družbi leta 1929, začne pravo branje knjige. Omenjeni začetek je namreč le nujno potrebna intonacija. Kljub temu pa si ne morem kaj, da ne bi še enkrat podal tistega tako preprostega, a lepega opisa, kaj je ta čudežna snov, namreč živo srebro: Živa tekočina, težja kakor studenčnica, ki se lesketa kakor srebrnjaki, in se kaplja razleti v nešteto kapljic, kadar zdrkne na tla.

Zgodovinar in kustos Janez Kavčič, pisec knjige o prvi slovenski realki, začne svojo zgodovinsko pripoved z naslovom Pet stoletij rudnika živega srebra in mesta Idrije. To je hkrati tudi naslov celotne, še ne zaključene razstave. V klenem jeziku nas avtor vodi skozi stoletja, polna svojevrstne dinamike. Ob vseh vzponih in padcih trgovine z živim srebrom, rudniških nesrečah, vojnah in drugih dogodkih do današnjih dni, ki jih našteva in razlaga, na koncu tudi on izrazi posvetilo nekdanjim idrijskim knapom (tudi sam je sin rudarja), ki ga tako zaključuje: »Cenili so izobrazbo in omogočali šolanje svojim otrokom. Njihove matere, žene in hčere pa so nad temino rovov klekljale snežno bele čipke. Tudi zanje.«

Dr. Marija Verbič je že pred tridesetimi leti doktorirala iz zgodovine idrijskega rudnika. Njen prispevek v pričujoči knjigi pa je izhajal tudi v ljubljanskem Dnevniku. Znova je preverila vse pisanje in dokumente o najstarejši idrijski zgodovini in marsikaj novega odkrila in razjasnila. V njenem članku pa poleg zgodovinskih dejstev, do katerih se je dokopala z dolgoletnim študijem, zvedo na primer tudi, kako se je jedlo, spalo in sploh živelo po najstarejših hišah v Idriji.

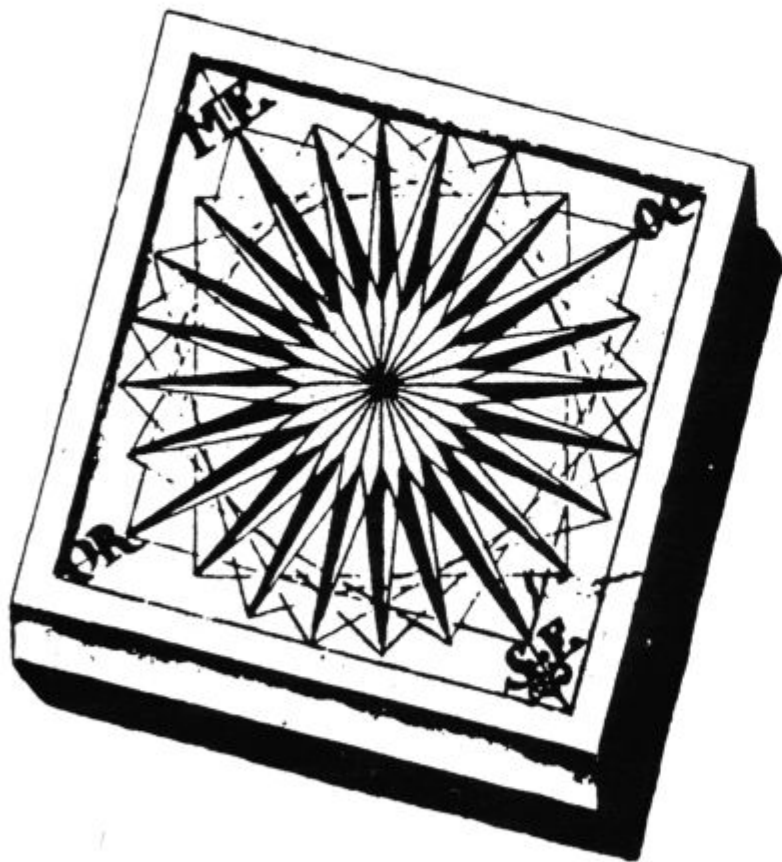
Dr. Jože Čar, naš znani sodelavec, univerzitetni učitelj, geolog, ki je ustvarjalno tvoril skupino tako imenovane idrijske geološke šole, nas vodi v, za laike nepredstavljive pretekle čase, ko so burni dogodki pod našo zemeljsko skorjo ustvarjali oziroma bruhali raznovrstne prvine, oblikovali pozneje odkrita rudišča. Ena ključnih ugotovitev njegove razprave je tale: dogodki, povezani z nastankom idrijskega rudišča so potekali pred približno 235 milijoni let!!

Njegova mlajša kolegica, geologinja Martina Pišlar predstavlja muzejsko Geološko zbirko, ki obsega Kamnine in fosile idrijskega in cerkljanskega ozemlja, Rude in minerale idrijskega rudišča in še nekaj zanimivih razstavnih predmetov. Geološka razstava v muzeju je namreč nastala pod njenim vodstvom.

Drugi prispevek dr. Čarja se tiče tehniške zgodovine rudnika. Ta je izjemno zanimiva, tako zaradi precejšnje zapletenosti samega rudišča kot zaradi domiselnosti strokovnjakov, ki so tu živeli in ustvarjali. Da omenimo samo Steinberga in Špirek-Čermakovo peč, inovacijo, ki je bila spočeta v Idriji.

Pred leti je v Idriji izšla knjiga o idrijskih gozdovih. Njen avtor, dr. Franjo Kordiš je za pričujočo knjigo, za Idrijska obzorja, napisal študijo o gozdovih, kot viru lesa za rudnik in prebivalstvo. Les in lesno gospodarstvo se je življenjsko tikalo rudnika in njegovega uspešnega delovanja. Ing. Kordiš tudi nazorno opiše splavljanje lesa in se pomudi ob naših velikih tehniških spomenikih – Klavžah.

Nekdanja županja Ivica Kavčič, ki je pred tem dolgo vodila topilnico kot kemijski strokovnjak, nam nazorno poroča o pridobivanju in uporabi živega srebra. Iz prispevka med drugim zveemo, da se je pred 25 leti, ko je bila proizvodnja na višku, največ živega srebra, dobre tri četrtine, porabilo v štiri glavne namene: za proizvodnjo klora in kaustične sode, za električne aparate (baterije, žarnice), za industrijske in laboratorijske kontrolne instrumente, za dodatke k barvam, za tem pa pride zobna tehnika, kmetijstvo, katalizatorji itn.

Pokojni dr. Jože Pfeifer, pisec knjige o zgodovini idrijskega zdravstva, nam to pot podaja razvoj medicine dela pri idrijskem rudniku. Vestno sledeč arhivskim virom, ki jih je poznal tako kot skoraj nihče drug, nam v sočnem jeziku prikaže pregled težav in dosežkov na tem področju, vse od slavnega Paracelsusa do konca 19. stoletja. Žal nam je, da dr. Pfeiferja ni več med nami.

Nekdanja profesorica na idrijski gimnaziji Slavica Pavlič, direktorica Slovenskega šolskega muzeja, je svojo raziskovalno zavzetost usmerila v zgodovino idrijskega šolstva, ki ima v nacionalnem okviru izreden pomen. Prva šola v Idriji, protestantska, je bila 1581, neke vrste tehniška šola je bila Steinbergova pred 250 leti, izjemno dolgotrajen, trd, a tudi uspešen je bil boj za srednjo šolo...

Slovenski kartografski raziskovalec Branko Korošec, tudi naš sodelavec, je svoj znanstveni žar namenil predvsem že omenjeni Jamomerski, zemljemerski in kartografski šoli, ki sta jo v glavnem predstavljala znameniti Steinberg, znan tudi po opisih Cerkljanskega jezera, in naš domači večvrstni strokovnjak in graditelj Jožef Mrak.

Mladi idrijski arhitekt Rafael Bizjak se je potrudil in domiselno uživel v rast prvotne rudarske naselbine in njeno postopno preraščanje v stavbarsko in urbanistično zanimivo mesto med gorami.

Diffinitiones magnificae communitatis civitatis Fori Julii, 1493.

Zapisniki sej čedajškega občinskega sveta. Najstarejši vir za idrijsko zgodovino. Čedajski občinski svet obvešča, da so prišli v Idrijo nemški rudarji, 19. avgust 1493

Premišljevanje o idrijskih hišah Rafaela Terpina, umetnika in velikega ljubitelja tega mesta in te pokrajine, pove mnogo več kot obljublja naslov. Že prvi stavek: O idrijski hiši se je obilo nemarno govorilo in še več molčalo, nas prepričljivo uvede v vsestransko, s podatki utemeljeno razpravo o idrijskem stavbarstvu, ki se je na žalost ohranilo le še v edini obnovljeni rudarski hiši, sicer pa v pisanih in slikarskih delih Rafka Terpina, na starih fotografijah, v podobah Albina Vončina in seveda Fanči Gostiševe.

Brez znamenite čipke pa seveda Idrije ni. Etnologinja Ivana Leskovec je pod preprostim a veljavnim naslovom Idrijska čipka razgrnila zgodbo idrijskega več kot tristoletnega klekljanja, katerega vsi začetki morda še niso povsem razjasnjeni, a se je, kljub mnogim vplivom, vsekakor oblikovalo v svojevrsten in značilen vzorec čipke.

FELČEVE NOVELE

Rudnik in rudarsko življenje sta prepočila dušo in mišljenje nekdanjega idrijskega človeka, saj je bil od rudnika odvisen. To se seveda pozna tudi v idrijskem knapovskem pogovornem jeziku, ki zajema lep del praktične rudarske stroke in se je ohranil do danes. Etnologinja Ivana je v svojem drugem prispevku z naslovom V temini rovov lepo razložila delo v rovih in podala opis jame. Iz tega lahko tudi nepoučeni in Neidričani, ki so se podali v jamo, vedo, da smo vstopili v šuoht Kajzer, da smo šli po šali genc in auf, da se nismo bali bergmandlcov, da ni vseeno, če rečeš šuta ali bašperh, štempl ali rigl...

Idrijsko rudarsko poltisočletje se v naših časih zaključuje. Je kot bi obračali zadnji list romana, v katerem nastopajo tisoči rudarjev in njihovih družin. Nekoč so prerokovali, da bo z Idrijo nekaj podobnega kot s svetom, če bo riba Faronika zamahala s svojim repom, namreč, da bo Idrija, ki je zrasla in živela ob rudniku, doživela tudi polom, lakoto in obup, ko se bo nehala kaditi iz dimnika pod Golicami. Srečno smo prestali najhujši pretres in Idrija živi in bo živela tudi brez rudnika, ne more pa živeti brez spomina nanj. Že dolgo se tudi pripravljamo, da bo del rudnika urejen za številne obiskovalce. Sedanji rudniški direktor magister Cigale nam v knjigi predstavlja zapiralna dela v rudniku in hkrati tudi poudarja, da je treba preučiti možnosti uporabe jamskih prostorov v druge namene. To dopuščajo vodnonepropustne plasti, pa tudi temperatura in vlažnost sta primerni.

V Idriji imamo zelo bogat rudniški arhiv, hranijo ga v tukajšnjem oddelku Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Zgodovinar Janez Pirc v Obzorjih jedrnat predstavlja arhivske vire, ne le tiste, ki so dostopni v sami Idriji, pač pa navaja tudi fonde z najrazličnejšimi nahajališči od Dunaja do Benetk.

Seveda pa je bilo o rudniku in z njim v zvezi o Idriji natisnjenih zelo veliko knjig, knjižic in drugih tiskov. Dr. Jože Čar je iz težko pregledne bibliografije izluščil najpomembnejše naslove, od začetkov do danes, in jih čisto na kratko, pa vendar zgledno jasno tudi predstavil. To so knjige in drugi tiski, ki so izhajali od Londona do Benetk, od Basla do Leipziga, od Dunaja do Idrije.

Še sprehod skozi čas, tak je namreč naslov še enega prispevka Janeza Kavčiča, ki objema pet delovnih stoletij, in knjiga se zaključuje z dolgim, pa kljub temu najbrž še nepopolnim seznamom znanih imen.

O fotografijah ne bi govoril, ker jih je predvsem treba gledati. Zelo veliko jih je, barvnih in črno-belih, zgodovinskih in tudi iz sedanjega časa. Dobro so izbrane in z užitkom jih je gledati, saj učinkovito dopolnjujejo besedila.

Jože Felc: Dom mojega doma. Založba Lipa, Koper 1993

Delo, ki sem ga imela z urejanjem zadnje knjige doktorja Jožeta Felca, ni bilo samo delo, pač pa tudi užitek in notranje samospoznavanje. Najbrž bi tako lahko rekla za marsikatero leposlovje, pa vendar. Ko sem se namreč sprehajala po pisateljevem »domu njegovega doma«, sem v njem tudi sama odkrila svoj lastni kotic in mislim, da se ob branju teh novel vsakomur razkrije njegov notranji dom. Pa ne samo to. Ob vsakem ponovnem branju lahko opaziš, kako ima ta dom neznansko veliko sob in kamric, ki se ti ena za drugo odkrivajo. Tako bom zdaj predstavila le to, kako sem svet Felčevih novel videla skozi »okno svojega doma«.

Mislim, da je prav iskanje človekovega notranjega bistva tema celotne zbirke, zato se mi je zdelo smiselno postaviti noveli **Emanuela** in **Svetovalec**, kjer je to vprašanje še posebej izpostavljeno, kot okvirni noveli.

Tako se v prvi noveli (**Emanuela**) soočijo trije življenjski principi, trije načini iskanja t.i. »svetega v človeku«.

Na eni strani imamo pripovedovalca – človeka, ki se s tem iskanjem študijozno in neprenehoma ukvarja.

Kljub sposobnosti, da razpozna bližnjega in s tem tudi samega sebe, pa to zanj nikakor ne pomeni absolutne resnice, katero še naprej vztrajno išče in preverja, kljub zavedanju, da je nikoli ne bo našel.

Drugače je z »izvedenci za zgodovino« ali celo zagovorniki kakega ideološkega projekta, kakršnega predstavlja ljudska Sekuritate. Ti pa imajo svojo Resnico, ki je univerzalna in večna. Seveda samo do tedaj, dokler »zgodovina ne postavi vsega na svoje mesto«.

Zato je najenostavnejši in za trenutek se pripovedovalcu zazdi tudi najbolj privlačen tretji princip, ki ga pooseblja lepa Emanuela. Čemu iskati, čemu dražiti potrpljenje drugih, ko pa je človeška natura naravnana »bolj k lagodju«, »k zaslepljeni zagledanosti v svoj prav« in jih resnica o njih in svetu prav nič ne zanima. Pa še nekaj je. To »posvečeno iskateljstvo« ne vodi nikamor drugam kot k spoznanju, kako vsak dan manj veš. Zato pripovedovalec pravi:

»Dve stvari sta v tej povesti navsezadnje za splošni blagor in zame osebno blagodejni in najbrž stvarni.

Prva je ta, da majhen, kakor sem, ne segam v preurejanje sveta, ki smo mu priča, kajti s svojo zaslepljeno preprostostjo bi utegnil štrene zmešati še bolj, kot so.

Drugič in drugo: naj sem še tako nepotešen nad reševanjem sebe iz vodà zavedanja s spoznanji in nauki učenjakov, vendarle vsak trenutek bolj upam in pričakujem, kaj upam in pričakujem, želim, da bi na vrata knjižnice potrkala lepa Emanuela.

Naj že pride povedat karkoli. Samo da pride!«

Morda je srednješolski profesor Jarc iz novele **Bratranca** podoben pripovedovalcu iz 1. novele. Tudi ta »nekoliko zanemarjeni in v postavo skrivljeni čudak« se namreč »ni menil za pripombe sodelavcev, dijakov in celo ustanov; svoje nenapisane dolžnosti je opravljal vestno in kljub vsem tegobam, ki jih je kot ne več mlad dobro čutil, vdano«. Poleg tega, da je predaval dijakom z vso svojo vnamo, ki pa je ti niso vedno primerno nagradili, se je vsak dan oglašal v koči na griču, kjer je prebival njegov prav tako »drugačen« bratranec.

Toda tudi njega v nekem trenutku premami drugi svet, v njegov »dom« namreč nekega dne vstopi gospodična profesorica, Milica.

»Že proti enajsti sta gospod profesor Jarc in gospodična profesorica Milica zapustila kavarnico.

On je gospodični tedaj razlagal nekaj o ciklusih. Pravil ji je, kako se pokrajine iz ledene dobe preobražajo v polja rož in ljubezni, kako neumna starša spočneta genija in kako potem ta spočne nestvor – norca ali pohabljenca itn.

Milica je učenjaka poslušala, in ko je bil v najbolj iskrem vzponu, čeprav je bil malo opotekav tudi, sama ni bila čisto pri najboljših močeh, tedaj torej ga ni slišala več.

Skozi opustelo mestece sta se vlekli dve sivi postavi, ki jima je odgovarjala zdolgočasena rečica, kajti Milica in Jarc sta na svežem zraku postala čisto razprta v svojih nagnjenjih.

Izprazen trg in ulice so čudni par navdajali z občutki doma, bližine. Noč je bila, kot je zapisal dnevnik, trudna v svojem molku. Luna ob cerkvenem stolpu pa je bila tako sanjava. Reka je gladila vso raskavost, ki bi sicer stkala zavedanje – enemu ali drugemu.

Toda uglašenost neba in prav vseh človekovih dognanj, s katerimi je profesor Jarc dopolnjeval samotno uro gospodične Milice, je zablodela potnika, ki naj bi bila tisti večer sprehajalca, privedla prav do nekoliko v levo nagnjenega doma znamenitega profesorja.

Mogoče pa je občutljivost gospodične Milice bila tolikšna, da se je že malce opotekavega petdesetletnika bala prepustiti zavitim stopničkam do vrat stanovanja.

In racionalizem je porajal samozavest, v prosvetljenstvu so kali revolucij in človekove samozagledanosti.

Ja, prav imate gospod profesor, ga je Milica dostavila do vrat.

Vsemu mestu je bilo znano, da profesor nikoli ne zaklene stanovanja. Nekaj tatov je menda bilo v kraju, rekli so jim bosanci, čeprav to niso bili. V Jarčevo stanovanje niso nikoli prišli opraviti svojega posla.

Profesor je odprl vrata in nemara je bil tisto noč prvič tudi sam zase profesor.

Čeprav bi to občutje bližine zanj lahko bilo odrešujoče, kot so na poseben način odrešujoča njegova srečanja z bratranecem v kolibi

na griču, pa se Jarčeva življenjska zgodba ne zaključi tako. Ko že vsi vedo, da gospe Emilije Hazabent jeseni ne bo več v šolo, ker bo tedaj že v Kalabriji s postavnim Kalabrežem, za Jarca ni več rešitve.

Ko je bil že do vratu v ponoreli vodi, je zajel sapo in poskusil prvič.

Ni šlo.

Bledikave zvezde so zasrebrile njegov notranji čas. Povleklo so ga iz objema device.

Drugič. Tretjič.

Dobro je slišal, kako se v reko vale debela po pobočjih posekanih smrek. Prvo je kot čoln osmerek odplavalo mimo njega, že drugo pa ga je zadelo v tisti del prsnega koša, ki je vajen upogibov in celo udarcev. Deblo je zastalo in se potem, kot da je živo, odpravilo mimo učenjaka nizdol po koritu. Tretje, največje, profesor ga je zagledal petnajst, dvajset sekund pred srečanjem, pa se je, kot da ga krmari kakšen grbasti Kalabrež, zabilo v Jarčevo misel.

Slišali so ga krokarji in nihče drug.

Pod vodo se je zavest raztapljala kot kepa masla pod kalabreškim soncem. Po desetih sekundah je samo nekaj cvrčalo. Plavkast dim je sporočal kot pri molitvah papeža vsemu svetu, vsej Kalabriji, da je tajni obred končan.

In tema. In luč.

Jasno je torej, da kljub velikanskemu pomenu, ki ga ima bližina sočloveka, tudi ta ni absolutna rešitev. To dokazuje tudi **Zajda** (v istoimenski noveli), mlada študentka, ki jo pripovedovalec sreča v počitniškem mestu.

»Zajda. Takrat sta bili najini dlani že potni in koleni, ki sta omogočali bližino, tako redko v človekovem življenju, sta se topili kot ledeni sveči.

Ker ona je bila v zanosu ogorčenosti nad vsem, kar naj bi bila vzhicenost nad onim, kar še ni.

Kot da se zliva vame prekletstvo razuma, kot da vstopa vame hvalnica pesnika moje domovine: O, blažena nerazsodnost živali, tako sem z Zajdo dozoreval v prebivanje. V stanje torej, ko lepota še ni imela imena, ko se pamet še ni niti poskušala zavedati same sebe, ko smrt še ni bila nič ali večnost, ko je bilo še vse sveto.

Toda prišli sta, grdi in stari, toda dobri in verujoči. Ko sta videli, da se najini dlani ne nameravata razkleniti, sta začudeni obe hkrati vzkliknili: Oh, vi, ali ne veste?

Zajda, kot da ju ni slišala, se je z drugo roko oprijela moje levice in se mi predala z očmi, kot se mi tisto dopoldne in vse dotlej ni še nikoli. Trudil sem se ostati trezen ob tem obredju, zato mi je kanila na misel pravzaprav grda predstava iz vsakdanjega življenja, češ da je ljubezen popolna in tako

rekoč tudi od vseh sprejeta šele tedaj, ko si ona in on s kretnjo ali pa z besedo pred očmi množice povesta, da sta odtlej in za zmeraj midva, midva, midva.

Ena od tet, Elvira, mi je, potem, ko sta se Zajdino in moje telo nekoliko razklenili, v prispodobah pripovedovala, kako sta z Anastazijo, tako je bilo ime drugi starki, pripeljali v ta kraj svojo nečakinjo, ki zadnje leto težko prenaša študijske napore na Filozofski fakulteti.

Zgodovina ji bo pomagala.

Pa ji nista pomagali niti zgodovina niti človekova bližina. Že dober mesec po pripovedovalčevi vrnitvi na inštitut je namreč na njegova vrata potrkala Zajda, ki je tam potem leta in leta »ustvarjala svet po svoji podobi in sličnosti«.

Bližina ljubezni tudi ne reši Jožefa, ki mora v noveli **Jaslice aprila 1941** s svojo Marijo in otročičkom pred vojnimi grozotami pobegniti v begunstvo.

Kmalu namreč Jožef postane sveti Jožef in se pod aprilskim nebom zave, kako »ne zna več živeti v soglasju prav z vsemi stvarmi tega sveta, kar je dotlej zmogel«.

Če Jožef zdvomi v to, da je red sveta tudi tak, kot se mu predstavlja te dni, če torej podvomi v neobhodnost nasilja, pa Marijo, potem ko Jožefu uspe prinesiti zdravilno cvetje za bolnega, skoraj že umirajočega otročka, prešine novo spoznanje.

»Ko je Marija zagledala svetega Jožefa, se je odsopla in po nekem nerazumljivem občutku jo je pretreslo spoznanje, kako je najbrž vojna neobhodni del tega sicer svetega življenja. Deček v predalu je sladko spal, molilke pa so tolkle tiste svete besede hitreje, kot je nunca dohajala misel, da je na svetu vse prav, tako kot je.

Kadar se kdo poišče v takšnih spoznanjih, mu ni več pomoči, kajti človek, posebno če je duhovnik, nunc, ne sme nikoli sprejeti nasilja kot božjo voljo, ali celo kot božji dar.

Blagor njim, piše v Bibliji, ki mislijo tako. Za gospoda nunca je bil pristanek na zlo del njegove človeške slabosti in dobrote hkrati. Toda bil je usoden.

Nunca kmalu najdejo pred vrati mrtvega.

Je pa bližina pomirjujoča za Valjhuna in Silnega, dva ostarela junaka dveh nasprotujočih si vojsk, ki se nenadoma znajdeti nepreklicno skupaj (novela **Oče**).

»Na poti od gradu do reke sta se starca, Valjhun in Silni, opotekajoče, vendar nekam herojsko vlekla, kot da sta namenjena uresničiti še zadnjo zapoved zgodovine.

V inštitutu sta za vse, tudi zame, zmeraj predstavljala prispodobo začetka časa. Pred njima je bilo malo dogodkov, zgodovine.

Ker sta bila izsušena, velikih oči, počasna v kretnjah, dolgo-vezna v pripovedi, ker sta bila brez spomina in čustev ter še brez mnogih lepih značajskih čednosti, sem ju zaznaval kot dvoje praljudi naše hiše. Deležna sta bila mnogih pozornosti, vendar tudi izključitev in zapostavljanj. Zato je bilo njuno telesno in duševno hiranje poseben vzvod za izkazovanje privrženosti in mržnje bližnjih – tistih, ki so jima bili dolžni streči, ju negovati, jima lajšati zadnje ure.

Kot da sta starca razpolovila osebe ustanove na dva dela.

Tudi sam sem v neprespanih nočeh velikokrat mislil nanju. Nikoli mi ni uspelo zbrati toliko moči in volje, da bi pri razmišljanju o njiju dal prednost enemu ali drugemu.

Breztelesnost ju je inštitutskemu zadržanju navkljub čisto zbližala. Naredila je iz dveh enega.

Bolj kot sem se z njima menil, več nekakšne nepreklicnosti vere samega vase je obmotavalo mojo skrb za krvaveči Balkan z lažnimi utvarami o človeku, ki naj bi bil božji in mogoče tak tudi je. Zalotil sem se v neveri, ki je bila mnogo-krat prepričljivejša od na pameti in telesu strtih starcev.

Stala sta gola pred mano, opotekajoča se drug na drugega, oba pa prinašajoča en sam glas, ki sem ga sicer kdaj čul v biblijskih zgodbah; tudi tam me je pretresel, glasil se je: abba – oče.

Torej o enosti govorimo, ko je zadaj »oče«. Vsi imamo svojega očeta, nekaj, kar je že bilo, nekaj, kar nas povezuje, zato smo združeni v tisto »enost«, v kateri smo združeni vsi, ki smo se kdaj, ali se bomo kdaj, ali se prav zdaj zavedamo svojega človeškega dostojanstva, vendar tudi »časa«.

Tako Valjhun in Silni združena v enost celo premineta v isti noči. Ker pa je smrt »zmeraj posledica nasilja, notranjega ali zunanjega«, se sprašujem, ali sta Valjhun in Silni res umrla kot naslednika istega očeta ali...

Pripovedovalec ne odgovarja; ne na to ne na druga vprašanja, ki jih postavljajo številna odprta mesta v novelah. Morda tudi zato ne, ker dokončni odgovori niso potrebni, ker je dovolj, da bralca takšna vprašanja zdramijo, ga privedejo do »streznenja«, ki pa je »prvi korak do modrosti«, kot Felc zaključil svojo sklepno novelo.

OPOMBA:

Prebrano na predstavitvi Felčevih novel »Dom mojega doma« 24. julija 1993 v Idriji.

Pričujoča razprava je nadaljevanje oziroma sklepni del prispevka, ki ga je isti avtor objavil v Geografskem zborniku številka 27 (1987) z naslovom »Hribovske kmetije na Idrijskem in Cerkljanskem«. Ker takrat še ni imel zbranega vsega gradiva, je del, ki obravnava Šentviško planoto in Trebušo, pripravil kot posebno razpravo na 40 straneh, z 9 tabelami, 9 fotografijami, 3 kartami med besedilom, s seznamom uporabljenih virov in literature (17 naslovov) in povzetkom v angleščini.

V študijo je zajetih 219 aktivnih (živih) in 5 napol opuščenih kmetij v 13 naseljih (11 na Šentviški planoti in 2 v Trebuši). Tudi na tem ozemlju so kmetije, ki leže pod 600 m n. m., a so zaradi neugodnega reliefa (hude strmine) uvrščene med hribovske kmetije. V uvodnem delu je seznam vseh obravnavanih kmetij po domačih imenih, kar je zanimivo in koristno tudi za druge raziskovalce kot tudi za ljudi, ki se zanimajo za ta lepi, zanimivi in premalo znani del Slovenije. Naravnogeografske osnove zelo podrobno, na 10 straneh, predstavijo obravnavano ozemlje, katerega ena glavnih značilnosti je tudi kraški svet. Klimatske značilnosti so podkrepljene s tabelarično urejenimi podatki, čeprav je opazovalnih postaj, po avtorjevem mnenju, premalo. Za kmetijstvo so bistvenega pomena predvsem kamninska osnova (precej je karbonatnih kamnin, kar je pomembno tudi za oskrbo z vodo), klimatske poteze (te so relativno ugodne, z rahlimi sredozemskimi vplivi in dobro osonečnostjo), nadmorska lega (povprečna višina kmetij je 573 m n. m., najvišje leži Štrinova domačija v Gorskem vrhu na 927 m) in naklon zemljišča, ki je prikazan tudi na karti.

Posamezna poglavja podrobneje obravnavajo sestavo zemljišča in posesti (povprečna velikost od 9,6 do 27,5 ha s povprečnim deležem gozda med 18 in 41%), elektrificiranost, komunikacije in drugo infrastrukturo, kmetijsko gospodarstvo, prebivalstvo (na obravnavanih 219 kmetijah živi 863 prebivalcev, od tega jih je dobra petina starejših od 65 let, kar je največ med vsemi področji, ki jih je avtor do sedaj raziskal) in klasifikacijo kmetij, kar je pravzaprav sinteza celotnega dela. Kmetije so klasificirane o deležu dohodka, ki je pridobljen s kmetijsko dejavnostjo. Čistih kmetij je le 16%, najbolj zaskrbljujoče pa je, da je delež zaščitениh kmetij za 40% manjši kot drugod, da je 16% kmetij brez naslednika, 27% pa je opuščenih, kar je tudi največ doslej.

Čeprav iz študije veje določen optimizem, ki sloni na elektrifikaciji, relativno dobrih cestnih povezavah, možnostih tržnega kmetijstva (slabih 20% kmetij je usmerjenih) in možnostih dodatnega zaposlovanja, pa so stvarni podatki in iz njih izhajajoče smeri razvoja vse prej kot vzpodbudni. Ne le, da so tudi tu opuščene kmetije, da so tudi tu kmetije brez prihodnosti (brez naslednikov), da je delež zaščitene kmetije zelo majhen, kar so skupne poteze vseh področij

s hribovskimi kmetijami v Sloveniji, ampak najhujše je to, da je izmed vseh do sedaj raziskanih področjih prav v tem delu Slovenije slika najslabša in nadaljnji razvoj najmanj vzpodbuden. Zato menim, da bi se morali s to študijo resno seznaniti vsi dejavniki, od občinskih do državnih, ki imajo na skrbi podeželje, demografsko ogrožena področja in kmetijstvo. Čeprav je rezultat tega dolgotrajnega in marljivega raziskovalnega dela bolj žalostna slika naših hribovskih kmetij, si pred njo ne bi smeli zatiskati oči.

IVANA LESKOVEC

NOVA KNJIGA
O NAŠIH KRAJIH IN LJUDEH

Viktor Prezelj, **Prispevki k zgodovini Cerkljanske**, Cerklno, 1992

Po malo več kot enoletnem predahu je Viktor Prezelj izdal že drugo knjigo s povednim naslovom PRISPEVKI K ZGODOVINI CERKLJANSKE. Tudi to v samozaložbi.

Knjiga obsega 172 strani. Razdeljena je na štiriindvajset poglavij: Zemljepisna lega, meja, vodovje, hribovje; Gospodarji cerkvenih in svetnih posestev; Politična in pravna ureditev; Prebujanje in gospodarski napredek; Cerkljanska med obema vojnama; Iz čedadskega in videmskega arhiva; Cerkve na Cerkljanskem; Cerkev sv. Ane v Cerknem; Zgodovina orgel v cerkvi sv. Ane v Cerknem; Samostojne farne cerkve; Farna cerkev sv. Katarine v Otaležu in njeni podružnici; Farna cerkev sv. Jurija v Šebreljah in njeni podružnici; Zvonovi in stolpne ure; Naši umetniki; Fotografii, organisti, pevovodje; Nesreče, Štirje mostovi; Šola življenja; Dogode in prigode; Statistika; Pomembnejše osebe, rojene na Cerkljanskem. Vsa so bogato ilustrirana s fotografijami in celo dokumenti.

Knjiga Viktorja Prezlja je zbir gradiva, zapisov o naši lokalni zgodovini. Avtor nas s svojim pisanjem popelje skozi čas, skozi preteklost kakor jo je spoznaval in se mu je razkrivala skozi različne zgodovinske knjige, stare časopisne članke, arhivske vire, pripovedi domačinov in skozi lastna doživetja in spomine.

To je knjiga, bogata z zgodovinskim in domoznanskim gradivom. Je polna bolj ali manj znanih zgodovinskih dejstev, obenem pa tudi polna drobtin iz nekdanjega in današnjega vsakdana, polna drobnih spominov malih ljudi. Njeno bogastvo je prav v tem, da je v njej zapisano to, kar se v ustnem izročilu sicer še ohranja. Toda, kako dolgo še, se vedno znova sprašujemo. Zapisano pa ne bo ušlo pozabi.

ODPRAVIL SEM SE BIL DO VODE, KI ŠE NI (BILA) KALNA

Andrej Lutman: **Goločasje**. Aleph, 38. 97 str. Ljubljana, 1992.

Andrej Lutman je leta 1984 izdal v samozaložbi zbirko pesmi Opisovanja, po kateri se ga je oprijelo, da je hermetičen, a samosvoji igralec z besedami, ki kdaj pa kdaj tudi zapojejo (Ljubiti, Valovi). Potem smo dolgi sedem let zasledovali raztresene objave po literarnih revijah, nekaj smo natisnili tudi v Idrijskih razgledih (vmes se je pojavil z eno zgodbo v družbi z avtorji mlajše generacije v kompilacijski knjigi Rošlin in Verjanko, Aleph 10, 1987), do pesniške zbirke Na prepihu (založba Lipa, 1991), v kateri vladajo igra z jezikom, hermetičnost in provokativnost, visoka in poulična poezija. V letu 1992 je izšla njegova tretja knjiga, spet drobna na videz, nekaj manj kot sto strani, a zgoščena v jeziku, zbirka kratkih zgodb in intimnih lirčnih proznih zapisov, Goločasje. Devetindvajset zgodb, zapisov in tekstov, razdeljenih v tri bloke, Pregled dogodkov, Obbesedenje in Goločasje.

Nedelja, 22. november 1992. Sredi dneva, malo čez poldan, sije s hladno belo svetlobo jesensko sonce. Popoldne se hitro umakne. Dnevi so kratki in dolga je noč. Včeraj je bil Andrej na obisku. Deset dni nazaj mu je izšla zbirka kratke proze. Jedla sva zelje in fižol, spila buteljko hvarskega belega. Anita je pripravila kozarec medu. Pripravljajo se volitve, raste napetost med ljudmi. Napetost raste, ohromi me do obupa.

Sobota, 28. november 1992. Knjigo kupim v Papirčku, popoldne berem. Ne bo šlo – danes prebrati vse – za drobec je preveč zaprta. Lutmanovo kratko prozo sem bral že po revijah, ne vem, zakaj sem upal, da bodo v knjigi boljše stvari. Pa vendar, zaprtost, introvertiranost, je samo drža, poza s porami, skozi katere pronica jasne (iz)povedi. Že zdaj? Pa naj bo: »Ime mi je Nepri-stopni... Sicer pa se tako samo imenujem, imena mi pa ne veš.« (Srečanje). Ne morem pretiravati prek meje berljivosti in prebrati vsega na dušek. Eno, dve zgodbi, če je čas. Koliko pravzaprav naenkrat? Knjiga, ki pa že ni za video generacijo.

Nedelja, 29. november. Ne gre brati stavkov, pomene moram iskati v besedah, ne v črticah, morda samo v redkih, redkih stavkih. Velikanska praznina, puščoba, smrt, zgolj čas, goli čas, goločasje, kjer je smrt še najbolj opredmetena, oprijemljiva. Uresničiti na tem svetu se je mogoče samo v (telesni?) ljubezni (Intima, Laž) ali morda v nežnem, sivem, čudovitem nedeljskem jutru, megleno peš med pločniki, trolami in prvim bifejem (Na mizi je osamela vodka, nakar še encijan) in seveda v pisanju (Tekst). Dogodki, ki so uvrščeni v pregled, so daleč od zvestega zapisa, premleti v čustvenem in besednem mlinu so sprhnili v baročno meglico prahu (Ob razstavi likovnih del). O travmah, slabostih ljudje ne govorijo, jih skrivajo, pisec jih mora spoznati in jih zapisati. Na tekst Tekst je opozoril Luko Paljetak na predstavitvi knjige v idrijski knjižnici, v četrtek 17. decembra 1992 ob 18. uri. Na predstavitvi so bili še:

vseposvods prisotni Matej Bogataj, kritik, Andrej Blatnik, pisatelj tudi sam in urednik pri Alephu, polna knjižnica občinstva, manjkali so samo starejši redni obiskovalci idrijskih kulturnih prirediteljev. Paljetak je citiral naslednje avtobiografske stavke iz Teksta: »Pisanje mi je terapija. Alko-terapija? Ne! Tudi alkohol terapija. Sklep: Pit' je treba načrtno! (Apostrof zaradi nagnjenosti do baroka).« Jasno, ne potrebuje komentarja. Napovedal, da so teksti v Goločasju samo napoved nečesa večjega, večjega teksta (?).

Jeza. Jeza ni običajna pisateljska drža. Korenini v življenju, sprošča se v pisanju. Seveda, problem nastopi, ko se skozi pisanje počasi raztopi, zato so teksti kratki. Običajno smo navajeni, radi poslušamo, umirjenega, vsevednega, širokega pripovedovalca, ki daje odgovore. Lutman jih pač ne, temveč odpira vrata, kaj je za njimi, pa ne ve ne on ne bralec. Jeza, s katero občasno nastopi, je prav simpatična, malo vzpodbujevalska za pisca samega, malo provokativna za okostenelega bralca (Pa?). Zgodbo o Filipu začne ostro, provokativno: »Niste jedli potice, kajti bila je pretopla za tisti prostor.« Lutman dokazuje, da je z jezikom mogoče doseči vse, vendar pomeni in vzdušja ostajajo. Na že omenjeni predstavitvi knjige je pojasnil tekst Starec Jenčoj, nastanek, razlaganje – razstavljanje in ponovno sestavljanje po slučajnostnem ključu. Čisto tehnično opravilo ima ali obdrži tudi veliko vzdušja.

Novembra 1992 dežuje dneve in dneve, živimo v prostorih s televizijo, dežniki in škornji v izložbah. Pustim pivo, nekega dne ne pojem kosila. Prihaja do velikih sprememb. Do velike sreče, do korakov v pogubo. Kako zdrobiti čas v prah in ga razsuti, poljubiti oči, pobožati prsi, roko po dolgem na njeni spodnji strani?

MARKO ELSNER GROŠELJ

NESKONČNO DRSENJE

Ob pesniški zbirki Andreja Lutmana **»NA PREPIHU«** (Založba Lipa, Koper, zbirka Rob, 1991) in knjigi kratke proze **»GOLOČASJE«** (Aleph, Ljubljana, 1992).

Pesniška zbirka »Na prepihu« in sploh celotno Lutmanovo pisanje evocira vprašanje po umestitvi literature (izvir išče v poeziji oz. v jeziku poezije) med telesom in dušo, med življenjem in smrtjo, se pravi, v vmesnosti obeh polov, torej »Na prepihu« in v »Goločasju«, kjer zapiše na str. 9 tudi to: »Moje ime je napor duše. Jaz sem smrt podobe.« In kar v prozi opisuje in pojasnjuje, v poeziji izrazi in strdi v monolitno prosojnost občutja jezika. Jezik se v njegovi poeziji (in prozi) izraža skozi kreativno, včasih mentalno igro preoblikovanih pomenov in ob-pomenov, znotraj zariše prepah, ki pa ni ujet ne tostran sveta, ne onstran sveta, hkrati pa z jezikom očrtuje prazno mesto, nenaseljeno mesto, ki tudi ni mesto zgolj jezika, ampak mesto poezije. In ko to izrečemo (pesnik tega ne izreka), tudi mesta poezije ni. Od zunaj gledano je prazno mesto »na prepihu«, znotraj

pa je to jezik-pomen, ki se drsti, levi, uhaja skozi prste. Nikdar ni v stanju nepremakljivosti, vedno je v negotovem stanju preoblikovanja, interpretacije, razumevanja; gibanje v vse smeri in iz vseh smeri. Večno nepremakljivo, v gibanju: poezija. Neulovljiva, nikdar do konca zvedena na realno. Pesem tega ne dovoli, čeprav jemlje elemente prepoznavnosti iz realitete sveta, njegovo oz. njegova imenovanja.

Prebijanje v osrednjost ne poteka preko logičnega, ampak skozi stanje stvari, ki ga Lutmanova poezija izraža. Znotraj pesemskega tkiva, ko smo ali ko postanemo del čarajoče opojnosti in igre, ki je zaresna, včasih igriva, včasih grozeča, lahko začnemo prepoznati začetne konture temeljnih plasti Lutmanove poetike – ne zgolj mrzlo osamljenost, kot prividi pročelja hiš, meglo, vlažne smrti, tujost naključnega ženskega obraza, golih, izmučenih ramen, porogljivega nasmeška, tako rekoč brezbriznost občutij iz »Goločasa«, ampak tudi izvorni (iz vira) začetek razumevanja pisanja, kot arte fact individualne eksistence, ki se nizajo kot nastavki pobeglih sanj, izčiščeni arhaične percepcije, ne pa tudi razprostrtega spomina, ki se ves čas zadržuje v območju belega, hladnega, ostrega, in ki konzumira belo, kot najbolj skristalizirano od vseh barv in tudi najbolj sežeto, čeprav vsebuje vse ostale barve spektra, vendar te zadržuje za jezikom. Lutmanu gre za čisti izraz, brez olepšavanja, ne pa tudi brez igre, ki sloni na jeziku. V tem svetu ni čustva, ne romantike, ne sentimenta, je zgolj pesniško racionaliziran pomen, vdet v ritem poetike šepetalca – duše. Duša, izražena v Lutmanovem pisanju, nima telesa, je skoraj breztelesna, je odstrta; ovojnice so odstranjene. Smo v drsenju, vedno globlje. Duša ne jemlje, ker ničesar ne potrebuje. Duša se hrani – s telesi. V območju poezije zgolj je. Tukaj, v začetnem, v izvornem je zgolj duša. Je prepoznavna, je čista. Poezija to zmore izreči.

Proza je bolj opremljena s ponazoritvijo realitete sveta, se prepozna v njegovem obrazu, ki je trd, mrzel, kot severni veter, ki je neprijazen, dosleden, zveden na telesno bivanje, ne na so-bivanje. Je zgolj posameznik, ki se srečuje z drugimi in se nikdar ne sreča v toplem objemu, v stisku, v dotiku. Dotik je prazen, hlatajoč v posedovanju telesnega. Je mesen, orgiastičen. Je odtujen posameznik, njegove solze so zgolj ugotovitev pomena: solze. Lutmanov jezik izloča bolečino, hkrati pa opisuje milje zapuščenosti in izločenosti. Izgnanost iz sveta, izgnanost do solz in Sizifovega krvavega pota: tukaj nastaja beseda, njen napor rojstva.

In v prepihu jezika se vse vrtili in oplaja, vendar ostaja neoplojeno, seme, izbrizgano v polje. Polje je megleno, soba je megljena, ženska je megljena in neiskrena, čeprav je lepa še pred tem. Vse se zvrtili z bliskovito naglico besede, pomena, misli, ki ni nikoli prepoznavna kot dokončna. Misel ni logična v realiteti sveta, oplojeni logos je prepoznaven v literaturi. Je kot vrtenje v osi zemlje, vrtinec v zraku, jezik orkana, ki oplaja samega sebe, magma življenja, oplojena z jezikom, in ki se odleplja od tal v prosojno telo izraza. Stakneta se mikro-makro kozmos, ponavljajoče se kolobarjenje letnih časov (cikel »Leto«), »V Vibah vsemirja«, kot globljega pomena poezije in tudi globljega razumevanja

poezije Andreja Lutmana: »Ko sem v njih, sem tukaj.« Str. 35 v pesniški zbirki »Na prepihu«.

Vse in nič hkrati. Neizrekljivo. Ko sem tukaj, sem v vseh in v vsem. V poeziji. Sem ljudje in veselje. Duša. Duh. Spirit. Enak med enakimi, element med elementi. Jezik je središče Lutmanovega pogleda. Je pogled, eden med vsemi. Njegova literatura nas o tem prepriča, še več, dosledno nepopustljiva je. Na prepihu, goli, kjer časa ni. Vmes, v trajanju duha. Neskončje. Ali: Enakonočje. Ali: Enak O! noč je. Ko umetnost v temi odkriva nevidno.

JOŽE JANEŽ

KAPLJE 20 LET POZNEJE

KAPLJE 20 let pozneje. Zbornik. Glavni ur. Jože Felc, odgovorni ur. Vinko Cuderman. Naklada 700 izvodov. Idrija, november 1992.

Ponovimo – Kaplje so bile privatna revija za kulturna in obča vprašanja, ki je med leti 1966 in 1972 izhajala v Idriji. Izšlo je 26 števil, potem so uredniki zaradi pritiskov z oblasti revijo samoukinili. Po dvajsetih letih molčanja o Kapljah, le v zadnjih letih, po spremembi režima, smo njihovo ime večkrat javno slišali, je isto uredništvo izdalo neke vrste 27 številko. Uvod prične Jože Felc z vprašanjem Zakaj 20 let pozneje? in nanj odgovori z »zato, ker je komunistični režim pred 20 leti... ukinil revijo...«, nato pa s sebi lastno patetiko razmišlja o razmerah, v katerih so nastale in nehale Kaplje.

Urednik je k sodelovanju privabil številne ugledne sodelavce. Drago Jančar v prispevku Klic in kapljice kliče, da se ne bi povrnili več svinčeni časi. Denis Poniž utemeljuje, kako so bile Kaplje znamenje svojega časa. Manca Košir je napisala spomin na Marjana Rožanca. Boris Pahor piše o otožni bilanci slovenskega revialnega tiska oziroma o odnosu centralne slovenske publicistike do tiste, ki ni iz centra. Janez Povše pravi, da bi morale Kaplje spet izhajati. Marko Kerševan, v najbolj drugačnem članku, analizira narodnostno preobčutljivost uredništva Kapelj. Jolka Milič je šla, v svoji dobrohotni gostobesednosti, na sprehod tja in nazaj, v čas pretekli in čas sedanji, v čas »ko smo še vsi mislili, da smo večni«, »zdaj pa malodane otipljivo zaznavamo svojo krhkost in neobstojnost«. Jože Hočevnar se spominja nekaterih srečanj z zasliševalci v »času tesnobnosti in strahu«, v katerem so začele kapljati idrijske Kaplje. Silvij Božič postavlja čas velikih sprememb pod vprašaj. Taras Kermauner je predstavljen samo z odstavek dolgim odlomkom pisma uredniku Kapelj.

V literarnem delu najdemo poezijo Daneta Zajca, Irene Žerjal, Marka Kravosa, Pavleta Zidarja, Edelmana Jurinčiča, Nevina Birse, Francija Černigoja, Emila Miklavčiča in Darka Komaca. V proznem delu so prispevki Gregorja Strniše, Lojzeta Kovačiča, Pavleta Zidarja in Jožeta Felca.

Tretji del zbornika prinaša nekaj razmišljanj. Najprej dva zapisa Viktorja Blažiča, v katerih piše o paradoksu v ustvarjanju arhitekta Le Courboisiera in v drugem o Kristusu in evropskem antropocentrizmu. Iz še neobjavljenih dnevnikov Leva Detele je izluščen odlomek, v katerem avtor vpenja svoje tridesetletno bivanje zunaj domovine v srednjeevropske dileme tega časa. Milan Božič v simpatičnem prispevku obuja spomin na cerkev sv. Barbare, ki je nekdanj stala v središču Idrije. Janez Bizjak je napisal ekološko obarvan spis o evropski blaznosti... Vinko Cuderman polemizira s slovensko liberalistično logiko, Branko Marušič pa z novimi nazori nekdanjega Kapljaša in v letu 1992 poslanca v slovenskem parlamentu Tomaža Pavšiča.

Na koncu je koristno Kazalo sodelavcev Kapelj, rubrika Še pomnite, tovariši? pa obnavlja izjave in zapise nekaterih akterjev nove slovenske leve politike izpred dvajsetih let. Podobno tudi (ne)kočljiva vprašanja osvetlujejo zborniku njegovo desno lice. Likovne priloge so delo Rafka Terpina.

Kaplje 20 let pozneje se uvrščajo med številne publikacije, ki so vzniknile ob koncu in po padcu samoupravnega socializma oziroma nadoblasti Partije in na nek način pomenijo obračun s tistim časom. Morale so biti napisane, ob prisilni ukinitvi je ostalo veliko nepovedanega in predolgo, 20 let je čakalo, da pride na plan. Vredne so pozornosti že zato, ker le redki publikaciji, ki izide v Idriji, uspe zbrati na kupu toliko znanih imen slovenske publicistike in literature.

Številki ni bilo potrebno reči antijubilej, temveč kar pozitivno: jubilej, saj so si ga Kaplje zaslužile. Zbornik je, podobno kot Kaplje svojčas, zastavljen pluralno in zadosti polemičen, vendar pa zaradi zazrtosti v že pretekli čas, danes, ko se prihodnost približuje neznansko hitro (v tem teku še kako zamujajo tudi Idrijski razgledi), niso doživele večjega polemičnega odgovora.

NA FRONTO

Prvi cerkljanski fantje, ki so odšli kot avstrijski vojaki v prvo svetovno vojno.

Franc Peternelj, Cerčno, na sv. Ano (26. 7.) 1914

IVAN MLAKAR, LADISLAV PLACER

ODMEV NA PUBLIKACIJO IDRIJSKA OBZORJA – PET STOLETIJ RUDNIKA IN MESTA

Z velikim zanimanjem smo prebrali publikacijo, ki je izšla ob visoki obletnici rudnika in mesta. Knjiga nas je v mnogočem prijetno presenetila, zasluži pa tudi nekaj kritičnih pripomb. Pohvaliti moramo predvsem oblikovno stran, fotografije, kvaliteto tiska brez napak, lep jezik in zanimive teme, čeprav je o Idriji že težko napisati kaj izvirnega. Po novostih in originalnosti izstopajo članki Korošca, Bizjaka in Terpina, zanimiva pa sta tudi Kavčičeva prispevka Sprehod skozi čas in Znanje osebnosti ter seveda spisek najpomembnejših tiskanih del o rudniku in Idriji, ki ga je pripravil Čar.

Povzetki v angleščini kažejo, da je želel uredniški odbor preseči ozek idrijski okvir in prikazati zanimive podatke širšemu krogu bralcev. Zato je prav, da jih z utemeljeno kritiko opozorimo na spodrsiljaje, da se to v bodoče ne bi ponavljalo.

Navajanje izvora pomembnih podatkov je ena izmed najbolj šibkih točk te publikacije. Namen citiranja je zavarovanje avtorstva nekega odkritja, ugotovitve itd., na drugi strani pa olajšuje delo nekomu, ki bi se želel z originalnimi podatki seznaniti podrobneje, ne da bi moral ponovno pregledati celotno navedeno literaturo. Seveda se s tem ne zavzemamo za citatomanijo, za pomembne podatke pa je to obvezno. Avtorji nekaterih prispevkov (Pavlič, Korošec, Leskovec) so problem zadovoljivo rešili; drugod, kjer bi kazalo glede pomembnosti podatka navesti celó stran, pa smo mi, kakor tudi tujci postavljeni pred dejstvo, da informacijam slepo verjamemo, ali pa tudi ne.

Naše pripombe se nanašajo predvsem na informacije montageološkega značaja, ki jih poznamo v podrobnostih. Najprej naj opozorimo na citiranje avtorjev pri nepomembnih podatkih in ignoriranje le-teh v zvezi z važnimi informacijami. Tako lahko na 24. strani izvemo, kdo je izračunal skupno proizvodnjo rudnika v krat-

kem časovnem obdobju od leta 1946 do leta 1973. Da pridemo do tega podatka, ni potrebno biti znan niti fakultetno izobražen, še najmanj pa z doktoratom znanosti. Ta podatek lahko izbrska iz letnih poročil vsakdo, ki obvlada osnovne računske operacije. V istem članku pa zaman iščemo informacijo, kje so zahtevni izračuni, ki dokazujejo drugo mesto Idrije med živosrebrnimi rudišči na svetu. Izvor tega podatka je pomemben zlasti za tuje strokovnjake, ki se ukvarjajo z mineralnimi surovinami, zato smo ga pričakovali vsaj v angleškem povzetku. Tudi podatki v zvezi z ilustracijo obsega proizvodnje rude in metala v idrijskem rudišču se v zadnjem času pogosto pojavljajo v domači literaturi, ne da bi izvedeli, kdo se je potrudil in to preračunal in ali so podatki vredni zaupanja.

Našo posebno pozornost je pritegnil geološki prerez idrijskega rudišča na 58. strani. Isti presek visi tudi na častnem mestu v prostorih geološke zbirke Mestnega muzeja v Idriji. Prerez ni izboljšava verzije Lipoldove, Kossmatove, Kropačeve ali Bercetove razlage zgradbe rudišča, temveč je izdelan po originalnih idejah Mlakarja in kasneje dopolnjen po Placerju in Čarju ter ponovno Čarju. Ne da bi se spuščali v ocenjevanje teže prispevka posameznega avtorja, je današnja predstava o zgradbi idrijskega rudišča, ki jo ponazarja ta profil, delo treh raziskovalcev, kar bi moralo biti na dokumentu jasno zapisano.

Podobno sta na sl. 22 na strani 44 priobčena tloris in profil idrijskega rudišča in bližnje okolice v času nastajanja živosrebrne rude v srednjem triasu, v idrijskem muzeju pa poleg širšega profila visi tudi detajlni profil rudišča v triasni dobi. Tu pripada avtorstvo rekonstrukcije Placerju in Čarju, dopolnila pa sta jo Čadež in Čar, kar ponovno ni navedeno in je podpisan le avtor zadnje dopolnitve. Idejo o jarku je nakazal že Mlakar.

V objavljeni in neobjavljeni strokovni literaturi je avtorstvo sedanje ideje o zgradbi rudišča danes in nekoč v geološki preteklosti razmeroma jasno dokumentirano, v poljudni literaturi, kot so Idrijska obzorja – Pet stoletij rudnika in mesta in na razstavljenih panojih v Mestnem muzeju, pa je pomanjkljivo navajanje avtorstva zavajajoče in zaradi tega nesprejemljivo. Tak način prikazovanja jemlje lepo zastavljenemu zborniku dokaj sijaja, zato bi bilo v pri-

hodnje dobro razmisliti ne samo o lektorski, temveč tudi o strokovni recenziji posameznih prispevkov, izdajateljem v prid.

Med obiskovalci muzejske geološke zbirke bodo brez dvoma tudi taki, ki dobro poznajo objavljena znanstvena dela o tem unikatnem živosrebrnem rudišču. Nepravilnosti, povezanih z avtorstvom, si torej Mestni muzej Idrija nikakor ne more niti sme privoščiti.

Zanimiva je tudi ugotovitev na 61. strani, kjer lahko preberemo, da je Lipold že pred 130 leti pojasnil tektonsko zgradbo idrijskega rudišča. Če je temu res tako, so se vse generacije mlajših raziskovalcev zaman trudile in izgubljale čas z reševanjem že zdavnaj razvozanega problema.

V primeru, da odmislimo napake in pomanjkljivosti, je publikacija Idrijska obzorja – Pet stoletij rudnika in mesta zanimivo založniško dejanje in dostojno predstavlja visoko obletnico. Vsem obiskovalcem rudarskega mesta pa priporočamo tudi ogled vzorno urejenih prostorov geološke zbirke v idrijskem muzeju, ki se lahko kosa z vsako podobno v tujini in v kateri najdemo tudi svetovne unikate sedimentnih živosrebrnih rud. Načrtovalci in oblikovalci končnega izgleda geološke zbirke zaslužijo posebno pohvalo.

POJASNILO:

Spoštovana kolega!

Za vse napake, ki so nastale v mojih tekstih se Vama iskreno opravičujem. So zanesljivo nenamerne. Odgovore na vaje pripombe bosta našala v delih **Razvoj srednjetriasnih sedimentov v idrijskem tektonskem jarku** (Čar, 1985), **Kotna tektonskoerozijska diskordanca v rudiščnem delu idrijske srednjetriasne tektonske zgradbe** (Čar, 1990), **Kotna tektonskoerozijska diskordanca v rudiščnem delu idrijske srednjetriasne tektonske zgradbe** (Čar, 1990), **Najpomembnejša tiskana dela o rudniku in Idriji** (Čar, 1993, Idrijska obzorja) in v uvodnem poglavju v prispevku **Nastanek idrijskega rudišča** (Čar, 1993, Idrijska obzorja).

Rad bi Vama izrazil obžalovanje, da se nista odzvala vabilu idrijskega Muzeja za vsebinsko sooblikovanje **Idrijskih obzorij**. Vajini prispevki bi pomembno popestrili vsebino in dvignili kvaliteto. Že sedaj naj velja vabilo za sodelovanje pri morebitnih tovrstnih projektih v bodočnosti!

Lep pozdrav!

Jože Čar

IGNACIJ PIŠLAR

STOTA OBLETNICA GOZDARSKE ŠOLE V IDRIJI

»Z odlokom visokega c. kr. Ministrstva za poljedelstvo z dne 20. in 28. januarja 1892 (štev. 1237/64 in 1436/128) in z odločbo c. kr. Direkcije za gozdarstvo in kmetijstvo v Gorici z dne 25. marca 1892 (štev. 19/v) je bila ukazana ustanovitev c. kr. gozdarske šole v Idriji na Kranjskem na državne stroške in isto zaenkrat določeno, da sprejmejo kandidate iz južnih dežel,« je zapisano v spominski knjigi c. kr. gozdarske šole v Idriji za vsa šolska leta od 1892/93 do 1908/09.

Pouk se je začel dne 1. oktobra 1892. Na začetku delovanja se je šola imenovala Šola za gozdne čuvaje, pozneje pa se je preimenovala v Šolo za gozdarje.

Take šole kot v Idriji na Kranjskem so bile v tedanji državi le še tri: v Halle na Tirolskem, v Gusswerku na Štajerskem in v Bolechowu v bližini Lvova v sedanji zahodni Ukrajini. Izmed njih je bila šola v Idriji najmanjša, saj je letno sprejemala najmanj 5, a največ 9 učencev. Pouk v šolah je potekal v nemščini, razen v Bolechowu, kjer je bil učni jezik poljščina. Pomožna jezika na idrijski šoli sta bila slovenščina in italijanščina.

Obnovljena stavba nekdanje gozdarske šole v Idriji

Lahko bi rekli, da je bila gozdarska šola v Idriji povsem nemška. Spomnimo se namreč, da je bila že leta 1901 kot prvo nasprotje tej šoli v Idriji ustanovljena prva realna gimnazija s slovenskim jezikom, ki je delovala do leta 1926.

Nemški duh na gozdarski šoli se je izražal tudi v pisavi. Uporabljali so gotico, in to v času, ko so slovenski narodi znotraj monarhije nemščino večinoma pisali v latinici. Na šolo tudi niso sprejemali učencev, ki niso dobro obvladali nemščine.

Sicer pa je bila šola strokovno na primerni višini. Pouk je bil razdeljen v dva semestra, zimski in letni. V zimskem je bilo tedensko 42 ur pouka, v poletnem pa je bil dan velik poudarek na praktičnih znanjih. Veliko so sodelovali pri različnih delih v gozdu, tudi pri skupnih lovskih pogonih, za kar so dobili celo nekaj plačila. Ob koncu enoletnega šolanja so priredili večjo ekskurzijo v oddaljenejšo gozdove (Gorski Kotar).

Poučevala sta 2 učitelja, ravnatelj šole in njegov pomočnik, in sicer naslednje splošne in strokovne predmete:

- botanika	- nega gozdov
- enotomologija	- varstvo gozdov
- aritmetika	- izraba gozdov
- geometrija	- izgradnja poti
- meritve lesa	- nauk o lovu
- nauk o gradnjah	- ribištvo
- nauk o naravi	- gozdarski in lovski zakon
- klimatologija	- posebni zakoni o ribištvi in zaščiti ptic
- lepopisje in risanje	- pravila službe
- zemljišmerstvo	- administracija in finančno poslovanje.

Avgusta meseca so opravljali zaključne izpite. V izpitni komisiji je bil obvezno prisoten tudi direktor Direkcije gozdov v Gorici ali njegov namestnik.

Ocenjevali so naslednji sklop učenčevih znanj in lastnosti:

pridnost – sposobnost
praktično uporabnost
napredek
moralno vedenje

Na šoli, ki je bila internatskega tipa, je vladal strog hišni red. Mnogi učenci so bili iz oddaljenih krajev in med šolanjem skoraj niso obiskovali domov. Tako so imeli nekatere šolske obveznosti celo ob nedeljah.

Glede obnašanja učencev je bilo v pravilih šole med drugim zapisano:

»Učenci so dolžni izkazovati učiteljem in vzgojiteljem, pa tudi osebam, ki zasedajo mesto v upravi ali častne dolžnosti, primerno upoštevanje in spoštovanje v medsebojnih stikih.

Dolžnost učencev je, da kažejo v opravilih na šoli in zunaj nje stalno marljivost in veliko željo po učenju in usposabljanju.«

Mnogi gojenci so dobivali državno štipendijo. Seveda pa so morali plačati razen poučevanja praktično vse: hrano, stanovanje, oblačila, šolske knjige in potrebščine, sredstva za razsvetljavo in drugo.

Učenci so prihajali iz različnih družbenih slojev. Pogoji za sprejem v šolo je bila končana triletna meščanska šola, nižja gimnazija ali realka. Morali so imeti dopolnjenih 17 let starosti, biti so morali

Spominska plošča, ki so jo v počastitev 100-letnice ustanovitve gozdarske šole v Idriji postavili slovenski gozdarji in mesto Idrija

dobrega zdravja, posebno so morali imeti izostren vid in sluh. Pogoji je bil tudi vsaj enoletno praktično delo na različnih opravilih v gozdu. K prošnji za sprejem, ki so jo naslovili na upravo gozdov v Gorici, so morali priložiti še navstveno spričevalo, ubožno spričevalo, če so se potegovali za državno štipendijo, ter pravno zavezujočo izjavo sorodnikov ali dobrotnikov, ki so se obvezali vzdrževati gojenca v času celotnega šolanja.

Po končanem zaključnem izpitu na šoli se je za učence začela triletna delovna praksa, ki so jo mladi gozdarji zaključili z državnim izpitom iz varstva gozdov in tehnične pomožne službe. Delovno mesto so potem dobili pri upravah državnih gozdov ali na veleposestvih, ki so bila po zakonu dolžna zaposliti izučenega gozdarja.

Zelo zanimiva je zastopanost učencev iz posameznih dežel tedanje države. Prikazuje jo spodnja tabela. Čeprav je bila šola ustanovljena predvsem za južni del države, je bila sestava učencev kar pisana.

Skupaj	121 učencev
Kranjska	28 učencev
Češka	21 učencev
Primorska	17 učencev
Spodnja Avstrija	17 učencev
Zgornja Avstrija	12 učencev
Koroška	10 učencev
Štajerska	6 učencev
Moravska	5 učencev
Istra	2 učenca
Galicija	1 učenec
Ogrska	1 učenec
Dalmacija	1 učenec

Od bivše šole so se ohranile vpisne knjige (Matrikelbuch) ter kronike za sedemnajst let delovanja šole. Za skoraj vse, kar o šoli vemo, se imamo zahvaliti ohranjenemu gradivu in prof. Slavici Pavličevi, ki je gradivo temeljito proučila in ga posredovala javnosti.

Njen članek je izšel v zborniku z naslovom »Stoletnica gozdarske šole v Idriji«, ki smo ga v založbi Soškega gozdnega gospodarstva Tolmin ob praznovanju 100-letnice šole izdali idrijski gozdarji. Zbornik objavlja še več drugih zanimivih člankov raznih avtorjev, ki se nanašajo na preteklost in prihodnost idrijskega gozdarstva, ki je v življenju mesta in tudi v širšem pogledu igralo pomembno vlogo.

Stoletnica odprtja gozdarske šole v Idriji na Kranjskem je sovpadala s praznikom občine Idrija. Ob tej priliki so bile slovesnosti, ki so jih priredili mesto Idrija kakor tudi gozdarsko strokovno društvo Posočje ter Zveza gozdarskih strokovnih društev Slovenije. Vabilu se je odzvalo zelo veliko število ljudi. Na procelju obnovljene stavbe je bila odkrita spominska plošča, v spomin na šolo, pomembno tako za Idrijo kakor tudi za gozdarsko stroko na Sloven-skem.

CVETA TRATNIK

PREGLED RAZISKOVALNE DEJAVNOSTI UČENCEV GIMNAZIJE JURIJA VEGE IDRIJA

Z raziskovalnim delom so učenci Gimnazije Jurija Vege Idrija pričeli že leta 1975 pod mentorstvom dr. Darinke Sikošek, prof. kemije. V letih od 1975/76 do 1986/87 je 31 učencev izdelalo 18 raziskovalnih nalog s področja kemije. Mnoge med njimi so bile nagrajene, udeležili so se celo mednarodne kemijske olimpiade.

V šol. letu 1980/81 se prvič pojavi tudi raziskovalna naloga iz biologije, pozneje pa se v raziskovalno dejavnost vključijo tudi druga predmetna področja. Posebno se je raziskovalna dejavnost razmahnila v zadnjih letih, saj beležimo naslednje število raziskovalnih nalog:

šolsko leto	štev. nalog	štev. učencev
1975/76–1986/87	19	33
1987/88–1989/90	3	3
1990/91	15	27
1991/92	16	26
1992/93	25	36
SKUPAJ:	78	125

Na predmetnih področjih je število izdelanih nalog naslednje:

biologija	12	gradiva	3
kemija	24	fizika	6
sociologija	2	matematika	5
zgodovina	4	meteorologija	2
psihologija	4	računalništvo	5
filozofija	1	geologija	1
slovenski jezik	6	šport	2
nemški jezik	6		

V zadnjih treh letih so dosegali učenci z nalogami na republiških srečanjih izredno lepe rezultate. V šol. letu 1990/91 je bilo pohvaljenih in nagrajenih pet nalog, v šol. l. 1991/92 so prejeli tri prve nagrade, v šol. l. 1992/93 pa je bila nagrajena ena naloga, vse štiri naloge iz fizike pa pohvaljene.

PET LET LOGIKE

Letos je minilo pet let, kar se učenci Gimnazije J. Vege Idrija uspešno vključujejo v tekmovanja iz LOGIKE, ki jih organizira Komisija za logiko pri Zvezi organizacij za tehnično kulturo Slovenije.

V šolskem letu 1988/89 smo prvič organizirali šolsko tekmovanje. Gnalo nas je prepričanje, da imamo v vsaki generaciji kar nekaj izjemno bistrih in nadarjenih učencev, ki smo jim dolžni nuditi nov izziv in možnost za samopotrditve, pa tudi uveljavitev. Nenazadnje so dobri rezultati z republiških tekmovanj tudi eden izmed kriterijev za pridobitev Zoisove štipendije.

Šolsko tekmovanje smo prvo leto izvedli brez poprejšnjih priprav. Udeležilo se ga je preko 70 dijakov, najboljši pa so šolo zastopali na republiškem tekmovanju v Ljubljani. Podobna ali pa še številčnejša je bila udeležba v naslednjih letih. Medtem, ko se je prvega izbirnega tekmovanja v republiki, leta 1988, udeležilo okrog 2000 dijakov, pa se zadnja leta izbirnih tekmovanj udeležuje preko 5000 dijakov. Uspehi naših učencev v tako močni konkurenci so gotovo zgovorni.

Najbolj uspešni (uvrstitve do 10. mesta) na državnem tekmovanju so bili:

v šol. l. 1988/89: ANKA KOGEJ, JANA JELENC, DANIJELA LAPANJA in TOMISLAV KACIN;

v šol. l. 1989/90: JANA JELENC

v šol. l. 1990/91: KLEMEN BAJEC in BRANKO ŽAKELJ

v šol. l. 1991/92: MATJAŽ TERPIN

v šol. l. 1992/93: GVIDO CIGALE, MATEVŽ KOVAČIČ in ŽIGA KOGEJ

Prpriave na tekmovanja in izredno zahtevno in zapleteno ocenjevanje na šolskih tekmovanjih so izvajali zunanji sodelavci: Boris Mitrovič, dipl. ing. matematike, Dušan Mravlje, narav. matem. tehnik in Tine Golež, prof. fizike.

Tekmovanja, ki so za mlade poseben izziv, bomo organizirali tudi v prihodnje, saj je to način afirmiranja mladih, posredno pa tudi Gimnazije Jurija Vege Idrija kot šole.

IDRIJSKA KRONIKA NEKOLIKO DRUGAČE – II

V **Primorskih novicah** smo si sposodili in v našem zborniku ponatiskujemo **Kariese** o dogodkih in ljudeh iz idrijske občine. Najbolj brano rubriko so v najbolj bran časopis na Primorskem uvedli v začetku leta 1989. V prejšnji številki **Idrijskih razgledov** smo jih objavili 126, ki so zagledali luč sveta do konca leta 1991. Zdaj vam v ponovno branje, mnogim pa v prvo, ponujamo skoraj prav toliko novih, nastalih od začetka prejšnjega leta. Časovno jih omejujemo z zaključkom redakcije zbornika. Enako velja tudi za vse **neobjavljene**, ki jih boste pa prav vsi lahko šele prvič prebrali. V uredništvu smo se namreč odločili za objavo celotnega opusa, ki so ga za to rubriko Primorskih novic prispevali različni avtorji in ne samo novinarji. Razmerje med objavljenimi in neobjavljenimi Kariesi je približno tri četrtine v korist prvih. To je za pisce iz naših logov več kot pohvalno, saj je bilo sicer v rubriki iz ostalih primorskih občin poslanih Kariesov, objavljenih le kakih pet odstotkov, smo izvedeli ob izidu brošure **»KARIES – Tudi to je zgodovina«**. V njej je uredništvo Primorskih novic predstavilo izbor najboljših, naše uredništvo pa vam predstavlja vse.

14. 1. 92 (3)

V smučarskem centru Cerkno so za praznike omogočili smuko samo hotelskim gostom. Vrli Cerkljani z direktorjem hotela **Miranom Cigličem** na čelu pozabljajo, da so smučarske naprave na Črnem vrhu postavili tudi z denarjem od prodanih kart v minulih zelenih zimah domačinom, ki se še niso imeli priložnosti smučati, ne dobiti denarja nazaj.

17. 1. 92 (4)

Splošno znana je krilatica o direktorjih, ki jih tudi nova oblast štiti. Za **Edvarda Svetlika**, direktorja Rotomatike, to ne velja. Naša oblast ga sicer ni zaščitila, pač pa Danci. Podarili so mu že drugega **polarnega medveda**, žal v porcelanski izvedbi. Tretji bo pravi.

21. 1. 92 (5)

Poslanec **Tomaž Pavšič** se je v Delu pohvalil, da idrijski Demos ni razpadel in da so s prestopom iz Ruplove v Pirnatovo stranko izgubili samo **enega člana** (!). Ta številka o osipu je sama po sebi seveda zanemarljiva. V odstotkih pa ne: članstvo se je namreč zmanjšalo kar za **25 odstotkov**...

28. 1. 92 (7)

S Kariesom ste mi **uničili stranko!** se je potožil republiški poslanec **Tomaž Pavšič**. Zdaj mi pa pridobite vanjo tistih dvajset somišljenikov, ki jih imamo, je ves evforičen »naskočil« prvega novinarja, ki se mu je prejšnji terek prikazal.

31. 1. 92 (8)

Na okrogli mizi o gradnji HE Trebuša se je tolminski župan dr. **Viktor Klanjšček** slabo postavil za Trebušane. Njegov idrijski kolega dr. **Janez Podobnik** pa je bil tako prepričljivo proti, da se nameravajo Trebušani pripojiti kar k njegovi občini. Tako se bo Klanjšček **obrisal pod nosom** za dobršen del doline Idrijce, pa še za Cerkljansko povrhu, ki jo hoče pripojiti k Tolminski.

Zdaj, ko so Idrijčani bolj ali manj uspešno spravili pod streho 500-letnico rudnika in mesta, jim je, kot kaže, tudi do kulture bore malo. ZKO so skorajda **ukinili**, tajnika **odslovili**, na abonmajske predstave pa **pozabili**. Gledališčnikov v Idrijo ni samo zato, ker niso našli nikogar, ki bi **plačal ogrevanje** rudniške dvorane, ko so predstave...

4. 2. 92 (9)

Minister magister, kot se sam predstavlja **Milan Božič**, član idrijskega izvršnega sveta, je ondan gostil predstavnike špetske sadsarske zadruge Sevka. Zamejci, vajeni italijanskih manir, so se prijazno **nasmihali** in **diskretno suvali** s komolci, saj oni na svojem poznajo le ministre v Rimu...

7. 2. 92 (10)

TV voditelj **Janez Čuček** je ondan spomnil gledalce, da je potekel rok za oddajo predlogov za **Nobelovo nagrado**. Ob tem je postalo **najbolj vroče** glavnemu direktorju spodnejidrijske Rotomatike **Edvardu Svetliku**, saj bo moral počakati še leto dni...

Na slikarski razstavi v idrijski mestni galeriji »Žirovci se predstavljajo« je največ pozornosti požela pokroviteljica prireditve Alpina, ki se je predstavila s svojim **próizvodnim programom**. Toda kaj, ko razstavljeno ni bilo uporabno! Na ogled so bili **samo desni čevlji**...

Pred leti so bili Cerkljani še za svojo občino. Zdaj pa, kot kaže, ne več, vendar jim tudi idrijska ni pogodu. Župana **Janeza Podobnika** so v anonimnem pismu obvestili, da na novih registrskih tablicah nočejo idrijskega **merkurja**, ampak novogoriško **vrtnico**. Kaže, da »larfa« kljub svoji predzgodovinskosti sploh ni **heraldičen znak**...

21. 2. 92 (14)

Med ministri, ki najpogosteje obiskujejo idrijsko občino, prednjači **Izidor Rejc**. Vsake štirinajst dni pride na uradni obisk, vmes pa še na neuradne. Vsi pa se obvezno končajo z žlikrofi.

Iz dobro obveščenih virov smo izvedeli, da bo sedanjega generalnega konzula v Trstu **Jožeta Šušmelja**, ki mu čez dva meseca poteče mandat, najverjetneje zamenjal idrijski poslanec **Tomaž Pavšič**.

Delegati idrijske občinske skupščine so čestitali svojemu republiškemu poslancu **Tomažu Pavšiču** za 60-letnico. 44 let delegatke **Viktorje Gorjup**, ki je prav tako praznovala januarja, pa se ni nihče spomnil. Sladoled dobi za god, zdaj je še prehladno...

* * *

25. 2. 92 (15)

Prejšnji teden sta Idrijo obiskala kar dva ministra. Minister **Kranjc** se je prišel pogovarjat z Idrijčani, Tolminci in Logatčani o cesti Kalce-Robič, minister **Capuder** pa odpirat prenovljeni mestni grad. Oba pa sta vsak s svoje »parcele« udrihala čez premajhen republiški proračun.

Brata **Podobnik** sta prometnega ministra pripeljala v Idrijo čez Kladje. Zanalasč: ker je tam še 1700 metrov makadamske ceste. Menda je Kranjc rekel: »Kaj Primorska še ni priključena k Sloveniji?«

* * *

28. 2. 92 (16)

Kako daleč smo s preobrazbo gospodarstva in z lastninjenjem podjetij, je bilo videti na podelitvi nagrad Gospodarske zbornice Slovenije v Cankarjevem domu v Ljubljani. Direktorja idrijskega Kolektorja **Petra Rupnika** je na slavnost spremljal njegov glavni finančnik, ostale nagrajence pa še vedno predsedniki delavskih svetov.

Prvak Ljudske stranke **Marjan Podobnik** pravi, da so odkrili že vse, le idrijskega kariesovega tajnega agenta ne. Svetujemo mu, da se za pomoč obrne na **Katarino Tolminenzis** – alias **Katjo Roš** ali izvršnika **Pavleta Gregorčiča**.

* * *

3. 3. 92 (17)

Idrijski župan **Janez Podobnik** je v svojem nepoklicnem predsedovanju tako zagret, da sestankovalce **lovi tudi po oštarijah**. Vse bi namreč rad opravil ob sredah, ko si vzame čas za vodenje občine.

Razpad Jugoslavije je prenekaterega trgovca onstran meje spravil na kant. Goriško Edilsanitario pa na žalost svetovno znana spodnjedrijska **Rotomatika**, ki je pri njih naročila pipe za Kendovo graščino, ponje pa seveda ni prišla. Kaže, da bodo v tem reprezentančnem objektu montirali **stranišča na štrbunk**.

»En sam kraj na svetu je, od koder se da videti **dol** v nebesa. Iz prenovljenega idrijskega gradu v znamenito idrijsko gostilno Nebesa. Ta domislek pripisujejo novinarju **Filipu Šemrlu**.

6. 3. 92 (18)

Koaliciji delavske socialne liste se je poleg krščanskih socialistov in ljubljanskih penzionistov pridružil tudi idrijski **Naprej**. Za **Bavdažev** pakt njegovi podaniki sploh ne vedo, zato bi moral zgodovinski vodja svojo namero sporočiti vsaj v idrijski **kavarni**.

* * *

17. 3. 92 (21)

Idrijski župan **Janez Podobnik** republiške ministre ob njihovih obiskih v Idriji vedno gosti **z žlikrofi**. In praviloma vedno v **nebesih**. V gostilni Nebesa, da ne bo pomote.

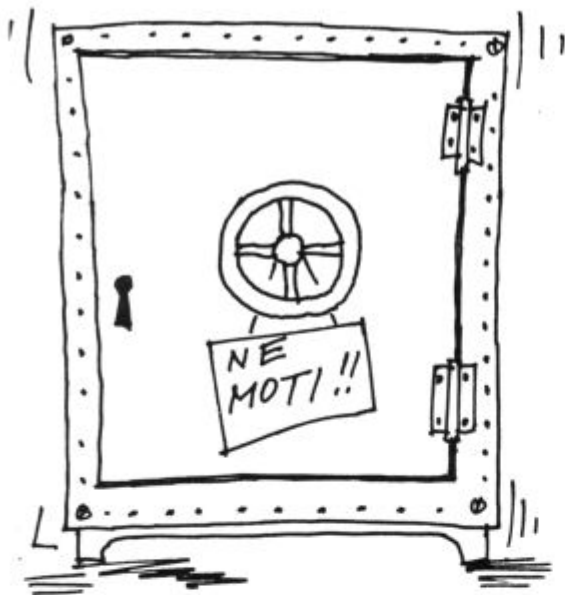
Ker se vreme tudi v tem mlaju ni pokvarilo, je vodstvo Rotomatike poslalo skoraj sto delavcev na **redni dopust**. Tako si bodo vsaj lahko uredili vrtove. Pridelek jim bo prišel še kako prav med kolektivnim dopustom, ki ga bodo najbrž preživeli na **listi čakanja**...

* * *

27. 3. 92 (27)

Idrijski požarni inšpektor **Radovan Likar** je na magistralni cesti v Zali izgubil ognjevarno registrsko blagajno. Na srečo prazno. Vanjo se je zaletelo nasproti vozeče vozilo, ki je bilo v hipu krajše za 40 cm. Po Idriji se šušlja, da bi bilo bolje, če bi ga na vožnji

spremljala inšpektor za varnost ali prometni inšpektor namesto tržne inšpektorice.

Idrijski izvršni svet je povišal stanarino. Med drugimi argumenti za ta korak navajajo tudi tega, da so imetniki stanovanjske pravice **dobro situirani**. Karies meni, da so **dobro stoječi imetniki stanovanja** že kupili.

Idrijska srednja šola je na psu. Finančno pa sploh. Sedaj pošiljajo okrog vabila že brez znamk.

10. 4. 92 (28)

Zakaj neki so Idrijčani svojo občino razglasili za **demilitarizirano območje**? Zato, da ga ne bi še enkrat polomili, kot so ga v Črnem Vrhu. Bójijo se namreč sami sebe...

Severnoprimorska poslanca **Jožef Školč** in **Marjan Podobnik** sta bila gosta nedeljskega programa na Radiu Cerkno. Slednji je ob poslušanju ankete o tem, koga bi si izbrali za novega mandatarja (posnete med sokrajani), ugotovil, da je vsak drugi, če ne celo vsak Cerkljan liberalni demokrat. Školč pa mu je odvrnil, da je bil vseskozi prepričan, da je Cerkno **Podobnikova trdnjava** in da zato ne pusti asfaltirati ceste čez Kladje.

14. 2. 92 (12)

Strankarsko življenje je deveta skrb Idrijčanov. Povabljenec iniciativnega odbora socialnodemokratske stranke **dr. Andrej Ocvirk** je govoril pred prazno dvorano. Stranka Naprej je člansko tako šibka, da ne more spraviti skupaj **delovnega predsedstva** za občni zbor, krščanski demokrati pa tovrstne zadrege »farbajo« z geslom: »Mi ne gradimo na članih, ampak na **simpatizerjih!**«

10. 3. 92 (19)

Mirenski oblikovalec **Oskar Kogoj** se je v idrijskem gradu predstavil s predsedniškim (direktorskim) pohištvom **Leonardo da Vinci**. Ekskluzivne promocije so se udeležili številni povabljeni odličniki iz domala vse države. **Navadni državljani** pa so si ga ogledali lahko kar v Slovenijalesovi trgovini na Dunajski cesti v Ljubljani.

Mladinin novinar **E. H. Milharčič** je iz Sarajeva prišel naravnost v Idrijo intervjuvat vodjo Napreja **Jurija Bavdaža**. Idrijski občinski politiki so menda še sedaj blede od zavisti. Pa tudi zato, ker je **Milharčič** dejal, da je bil **Milan Aksentijević** najboljši delegat v republiški skupščini...

14. 4. 92. (29)

Medtem ko je osem tisoč osnovnošolcev po Sloveniji brez malic in kosil, se nekateri idrijski še vedno obmetavajo s **kruhom**. Za zdaj še lahko, saj so plače njihovih staršev po statističnih podatkih na šestem mestu med slovenskimi občinami.

24. 4. (31)

Najemniki **Mercatorjevih** gostinskih lokalov v Idriji tarnajo nad nelojalno konkurenco priročnih bifejev, ki jih odpirajo športna društva in klubi. Najbolj zares je »**pri Likarci**«, kjer nogometaši speljujejo stranke Mercatorjevemu bifeju s cenejšo pijačo in **dodatno ponudbo**. Pri njih je mogoče kupiti tudi kondome...

Idrijski **Kolektor** si je letos omislil koledar **brez 16. aprila**. Še sreča, da ni izpadel plačilni dan, pravijo delavci. Nerodno pa je vseeno zaradi **poslovnih partnerjev** po svetu, ki so tak koledar prejeli v dar.

5. 5. 92 (33)

Idrijski kmetijsko-turistični minister, **magister Milan Božič**, se je na zasedanju občinske skupščine pritožil nad pogostim ustavljanjem voznikov, med katerimi so tudi turisti. »Če hočemo imeti v občini še kaj gostov, potem mora biti policija pri svojem delu bolj taktna,« poudarja magister minister. **Vozniki pozor!** Na vožnji po idrijskih cestah navlecite naše **irhaste hlače** in vozila okrasite z razpoznavno **počitniško kramo**.

Idrijski republiški poslanec **Tomaž Pavšič** se bo pritožil pri notranjem ministru **Bavčarju** in šefu severnoprimorske UJV **Bačarju**. Njuni prometniki so mu namreč zaračunali mandatno kazen. Vse lepo in prav, toda kaj, ko je **Tomaž Pavšič** šele naknadno ugotovil, da na potrdilo piše, da je še vedno državljani SFRJ...

Idrijski izvršni svet se je vseskozi skliceval na svojo strokovnost. Zdaj, ko mu stranke grozijo z zamenjavo, pa se je pri pripravi gradiv zatekel celo v **poezijo**. Predlog proračuna za letos je denimo nadnaslovil z geslom: »**Uspeha ni, je samo hoja po poti k uspehu.**« Predstavitvi razvojnih dilem v kmetijstvu pa je dodal Župančičev verz: »Hodil po zemlji sem naši in pil nje prelesti...«

8. 5. 92 (34)

Prvomajška Idrja. Promenadnega koncerta ni bilo, saj je »muskon-tarje« zeblo v prste, budnice tudi ne. Ta je prebudila le kmečko Cerkno. Kolesarjenje po dolini Idrjice je odpadlo, ker organizator-jev ni želel nihče gmotno podpreti. Čast so spet rešili **prenovitelji** z dobro obiskanim srečanjem na Hlevišah. Polnoštevilna **družina Podobnikovih** z naraščajem vred pa si je ogledala **primorski derbi** med nogometaši **Avtoprevoza in Idrje**.

Črnovškemu hotelu je treba dati nove vsebine in mu vdahnuti dušo, so modrovali **idrijski občinski turistični izvedenci**. No, duše mu ravno niso, se pa v njem že vrti nekaj **mladih brhkih dušic** (ogledniki zatrjujejo, da niso iz Domžal), ki so popestrile črnovški dolgčas. **Domačinke** so že pridrvele na krajevni urad in od pred-sednika **Alojza Rupnika** zahtevale, da **njihove dedce obvaruje** **pohujšanja**.

* * *

15. 5. 92 (36)

Zgodovinski vodja idrijskega Napreja **Jurij Bavdaž** alias **One Man Band** se je že začel pripravljati na jesenske volitve. Pridružil se je tako imenovani Delavski socialni listi, ki združuje delavce in krš-čanske socialiste. Meni, da bodo v novo koalicijo spravili tudi **penzioniste**.

Črnovrški tako vneto hitijo z odpravljanjem razvratništva, erotič-nega plesa in raznih **sprostitev** v hotelu Bor, da so pozabili na najpomembnejše. Iz poskusne vrtine pod Špikom jim je pritekla **pitna voda**, ki jo bo za vse večne čase in potrebe dovolj. Pa ja ni tudi to »božja štrafanga«?

Ob prebiranju zapisnikov s sojenja požigalcem črnovškega skla-dišča municije je Kariesov agent naletel na naslednje vprašanje, ki ga je vodja senata **Peter Rejc** zastavil zaslišanemu skladiščniku idrijske TO: »Ali ste **preverjali** tehnično izpravnost **ročnih bomb**?«

22. 5. 92 (38)

»Vse, kar izjavim za radio Cerkno, je interna informacija,« se je razburil **Marjan Podobnik**, ker je slovenska javnost dva dni prezgo-daj zvedela, da bo zasedel tastovo predsednikovo mesto v ljudski stranki. Radio Cerkno torej ni nič drugega kot Podobnikova troblja za sosede.

Kaže, da se zgodovina ponavlja. Na neki šoli na Idrijskem je učiteljica **zgodovine** sežgala vse knjige **Marxa in Kardelja**. Omemba tega podviga, ki nič ne liči na demokratizacijo naše družbe in vstop v Evropo, bi bolj kot v **Karies sodila v kriminali-stovo beležnico**.

* * *

26. 5. 92 (39)

Bavdaž: Spet sem v Kariesu. Je to dobro ali slabo?

Pavšič: Glavno, da se te omenja. V dobrem ali slabem.

Slavnostnega zasedanja tolminske občinske skupščine se od povabljenih predstavnikov sosednjih občin niso udeležili **sosedje Idriščani**. Izogibajo se zaradi želja po lastni regiji ali pa celo mislijo, da so pripadniki območnega štaba TO zakurili črnovrško skladišče orožja.

Godovič je bil na dan hitrostne preizkušnje rallyja **Saturnus** že tretje leto zapored brez elektrike. **Delavci Elektrogospodarstva** si vratolomne vožnje drznih voznikov najlažje ogledajo prav **med delom na terenu**.

* * *

5. 6. 92 (42)

Dve leti se je načelnik 63. območnega štaba TO **Vito Berginc** zaman trudil, da bi Idriščane spravil v Tolmin. Priznanja za domo-

vinske zasluge jim je nazadnje moral podeliti v Idriji. Nekaterim članom bivšega samozvanega občinskega štaba TO, ki so bili blizu **črnovrški kresni noči**, pa je ob odhodu v pokoj dal za slovo knjigo »Vojna za Slovenijo«.

Filip Šemrl, novinar Radia Slovenija v Idriji, sporoča preko te rubrike, da bo kljub nasprotovanju najbolj odgovornih kandidiral na naslednjih volitvah za župana nove občine – Idrija z okolico.

* * *

9. 6. 92 (43)

Ta mesec se izteče peti **idrijski občinski samoprispevek**. Na vidiku je že novi, morda celo v obliki solidarnostnega tolarja. Zbrani denar naj bi šel na sto koncev za tisoč potreb, med njimi tudi za **lupilce krompirja** na idrijski osnovni šoli.

Občinska komisija za ocenjevanje najbolj urejenega kraja v idrijski občini si želi odmevnosti, zato namerava svoje vrste okrepiti tudi s **predstavnikom tiska**. Najmanj, kar s tem doseže, je **brezplačna pisarija**, pa še pljuvanju v lastno skledo se izogne.

* * *

12. 6. 92 (44)

Idrijski izvršni svet je tradicionalnemu sestankovanju za zaprtimi vrati dodal še sejo na območju sosednje občine. Polovico seje, z vsebinsko bolj bogatim dnevnim redom, je imel v **ajdovski občini**. Dobro obveščeni vedo povedati, da je bila boljša polovica seje za **zaprtimi vrati vipavske kleti**...

30. 6. 92 (48)

Predsednik idrijske občine **Janez Podobnik** je sklical sestanek zaradi makadamskih Kladij na taki ravni, kot je že dolgo načrtoval. Ali je pri tem mislil na republiške poslance in podministre ali nadmorsko višino planinske koče na Ermanovcu, ni povedal. Bolj natančen je bil zamudnik **Tomaž Pavšič**, ki je na sestanku uspel povedati le to, da ga tja gor nikoli več ne bo, saj kar treh **Titovih slik na enem mestu ne prenese**...

* * *

4. 8. 92 (58)

Tomaž Pavšič se je na pristojno ministrstvo obrnil z željo, da bi mu končno izdali diplomatski potni list. Ne zato, da bi z njim hodil po diplomatskih poteh, pač pa v spomin na prečudovit mandat v slovenskem parlamentu.

* * *

14. 8. 92 (61)

Zdaj pa imajo! Ni jim bilo prav, da so **Primorci, Notranjci nočejo biti, jim bo Gorenjska bolj pravšnja?** V mislih imamo Idrijčane, ki bi radi svojo regijo, pa so jih v predlogu zakona o določitvi volilnih enot za volitve poslancev v državni zbor **priključili h Gorenjski**. Morda pa so se snovalci zakona spomnili na **Podobnik-Omanovo zvezo** in menili, da bo tako najbolj prav.

* * *

1. 9. 92 (66)

Novo šolsko leto se bo začelo tudi za vojskarske osnovnošolce. Upajmo, da se bo letošnja nekoliko številčnejša prvošolska družina v najvišji vasi na Primorskem naučila brati in pisati. Njihova učiteljica je namreč doslej bolj skrbela za goste v IMP-jevem domu kot pa za uka željne. Predpostavljani pa nič. Ti so se abecede že naučili.

* * *

8. 9. 92 (68)

Cvetka iz slovenske blaznosti. Direktor idrijske Komunale **Anton Velikajne ne ve, kam z mrličji**. Ker je bila zemlja, na kateri stoji idrijsko pokopališče, nacionalizirana, zanjo velja prepoved vsakršnih posegov, od kopanja grobov do širitve mrliške vežice. Idrijčanom zato želimo **dolgi življenji**, najbolj neučakani pa **naj vzdržijo** vsaj še toliko, da se ta kolobocija konča.

* * *

22. 1. 93 (6)

Kaže, da idrijskemu izvršniku **Milanu Božiču** ne manjka samo podpredsednik občinske vlade, ampak tudi hišnik. Namesto da bi

tvorno sodeloval v razpravah, namreč med sestankovanji **popravlja kljuko** na vratih občinske seje sobe.

16. 2. 93 (13)

Agent kariesa je odkril skrivnost konca scenarija letošnje laufarske kronike, ki bo obelodanjena na pustni torek v Cerknem. In tako je odkril, da nameravata znana brata **Podobnik – Marjan in Janez** – namesto kalifornijskih glist odslej gojiti krte. Pred volitvami sta namreč vneto obljubljala **predor pod Kladjem**, sedaj pa sta ugotovila, da jima obljube **lahko uresničijo le še krti**.

* * *

26. 2. 93 (16)

Črnovršci so medse povabili preživele **Vojkovce**. Ob 50-letnici herojeve smrti so jim pripravili srečanje, niso pa jim povedali, da je nekdo med letom oskrnil njegov prvi grob in da se njihova šola ne imenuje več po njem. Res pa je, da je doprsni kip Janka Premrla Vojka **še ostal** pred šolo.

Vojskarjem, ki živijo v najvišji vasi na Primorskem, je družba v glavnem le jemala. Ukinili so jim pošto in osemletko ter podrli telefonsko omrežje, žice pa porabili drugje. Tisti, ki na planoti še vztrajajo, pravijo, da so jim pustili le **nadmorsko višino**.

Idrijčani si na vse kripnje prizadevajo, da bi svojim hribovcem naredili življenje znosnejše. Prebivalcem obmejnega **Zavratca** so želeli polepšati cesto skupaj s finančno podporo logaške občine. Sosedje pa so bili prepričani, da so Idrijčani na sestanek k njim prišli že z **denarjem** in le po dovoljenju za dela na njihovem ozemlju...

* * *

5. 3. 93 (18)

Znani Idrijčan **Jurij Bavdaž** je velik ljubitelj **drugih polčasov** košarkarskih tekem domače ekipe. Agent Kariesa je odkril, da Jurij prvih polčasov ne »izpušča« zaradi prezaposlenosti, ampak zato, ker je vstopnica za polovico tekme pol cenejša.

* * *

12. 3. 93 (20)

Knjige o zgodovini idrijske čipke ne piše velik poznavalec te tematike **Jurij Bavdaž**. Zlobni jeziki pravijo, da za pisanje nima časa, saj je prezaposlen s vodenjem politične akcije proti idrijskim nogometašem, ki z brcanjem žoge menda ogrožajo avtohtono vrsto pajkov, ki jih je najti samo še v idrijski Mejci.

* * *

19. 3. 93 (22)

Nekdanja idrijska županja **Ivica Kavčič** te dni piše davčno napoved in naokoli poizveduje, ali lahko stroške za nakup revij šteje v olajšavo. Ker je bila včasih tudi direktorica severnoprimske SDK, bi že morala vedeti, da pridejo v pošte samo **strokovne** revije. Kakšna Jana ali morda Vroči kaj pa zagotovo ne...

* * *

30. 3. 93 (25)

Finančna služba idrijske občine je nekaterim kmetom, ki oddajajo mleko, namesto položnic za plačilo prispevkov v zvezi s tem poslala položnico za plačilo **uporabe** teniških igrišč. Mogoče je, da so občinski uradniki tako namignili kmetom, naj že vendarle **pustijo krave** in raje igrajo tenis. Karies pa si dovoljuje namig uradnikom, naj že vendarle **pustijo delo**, ki ga ne zmorejo, in gredo past krave...

Novopečeni zasebni podjetniki si na vse načine prizadevajo uveljaviti svoje blago in storitve. Idrijska tiskarja, ki sta skoraj hkrati izdala vsak svoj ponatis Arkove Zgodovine Idrije, denimo tako: Tiskarna GIT se za svoj reprint postavlja z **boljšo vezavo in nižjo ceno**, Tiskarna Bogataj pa kupce obvešča, da v njeni izdaji ne boste našli **zamešanih strani in slabih fotografij**.

Cerkljane silijo, na se okličejo za **meščane**, Spodnjeidrijčani pa si to želijo sami. Prvim dokazujejo, da pogoje za mesto že izpolnjujejo, drugi pa argumente za pridobitev statusa mesta vneto iščejo. Med drugim navajajo tudi podatek, da imajo v Spodnji Idriji **semafor, dva psihiatra in veterinarja**. Torej imajo veliko več kot Cerkljani...

9. 4. 93 (28)

Za Cerknim se je za status mesta začela potegovati še Spodnja Idrija. Oba kraja imata za to argumenta, ki ga še Idrija – edino mesto v občini – ne premore: **prometna semaforja!**

* * *

13. 4. 93 (29)

Vsaka vas ima svojo **Savo**, po kateri odteka denar v **Beograd**. Tako vidijo odnose med **ajdovsko občino** in **Goriškimi vodovodi** tudi nekateri krajevni voditelji na Vipavskem. Dvomijo namreč, da Novogoričani Ajdovcem kaj plačajo za presežke vode, ki se z gornjega konca porabijo v drugi občini. Do čistih računov bo verjetno težko priti, saj je **Anton Šinigoj** iz Črnič opozoril, da bi ob tem pravzaprav prvi morali povzdigniti glas **Idrijčani**: vodozbirno območje sistema Goriških vodovodov namreč sega krepko v njihovo občino...

Idrijčani res dajo prav **vse od sebe**. Podjetja svoje izdelke v glavnem prodajajo **na tuje**, smeti – kljub novi deponiji v Ljubevču – vozijo **na škojeloško stran**, fekalije pa mimo nedokončane čistilne naprave spuščajo v **Idrijco** in z njimi razveseljujejo Tolmince.

* * *

20. 4. 93 (31)

Idrijska obzorja, monografija, ki jo je te dni izdal idrijski Mestni muzej, je med bralci naletela na različen odziv. Skoraj vsem pa dviguje temperaturo zadnje poglavje knjige s seznamom imen znamenitih Idrijčanov. Nekaterim zato, ker jih žal med njimi **ni**, pa bi radi bili, drugi opozarjajo na neupravičeno **spregledane**. Založniki s tem v zvezi pojasnjujejo, da so se pri izboru »ta haupt« Idrijčanov opirali na Primorski bibliografski leksikon, tam omenjenim pa dodali še novopečena politika iz Cerknega (**brata Podobnik**) in vse idrijske muzejske delavce.

* * *

7. 5. 93 (35)

Našemu tajnemu agentu je končno uspelo ugotoviti, koliko članov šteje idrijska delavska stranka Naprej: natanko **dva**. Poleg Zgodovinskega vodje stranke **Jurija Bavdaža** se z Naprejem istoveti še znani idrijski arhitekt, **Čarli** imenovan, ki je edini tudi plačal članarino...

* * *

18. 5. 93 (38)

Petrol je z velikim pompom odprl nov bencinski servis v **Kobaridu**, ki mu bo zaradi bližine italijanske meje spet nesel **zlata jajca**. Le dan kasneje so odprli še bencinski servis v **Idriji**. Ni presenetilo, da so to storili na **tiho in neopazno**, saj so z njegovo gradnjo **mečkali kar pol leta čez rok**.

* * *

21. 5. 93 (39)

Bog ne daj, da bi poslanske plače **še znižali**, sicer bo **Marjan Podobnik** postal **socialni problem**. Iz svojih prejemkov je najprej

obljubil dve štipendiji, zdaj, ko je privlekel Hitovo štorijo na dan, pa bi rabil še **osebnega stražarja**. Ker pa mu ga država ne zagotovi, si ga bo moral **plačevati sam**. In ker za vse še tako zajetna poslanska plača ne bo dovolj, Marjanu Podobniku **predlagamo, da štipendira vsaj dva VIS-ovca**.

* * *

11. 6. 93 (45)

Koga neki je kustos v idrijskem muzeju **Tomaž Pavšič** najprej obvestil o tem, da ga je zunanji minister **Lojze Peterle** izbral za vicekonzula v Trstu. Novico je zaupal upokojenemu stanovskemu kolegu in zgodovinskemu vodji stranke Naprej **Juriju Bavdažu**, ki mu je iz srca čestital in ob tem pribil: »Ti si se povzpел tako visoko, jaz pa se bom še naprej ukvarjal s temi **idrijskimi idioti**.«

* * *

13. 7. 93 (53)

»Kaj pa ti delaš tukaj, saj si že na cesti!«, je spraševal nekatere delavce **Franci Kenda**, kadrovski v Gostolovi tovarni pekarske opreme v Idriji. Da bi se vodstvo tovarne izognilo mučnim situacijam, je namreč opustilo vročanje odločb o odpustih tik pred koncem šihla in jih začelo raje pošiljati po pošti. Ker pa poštarji ne hodijo naokrog že pred šesto uro zjutraj, se je zgodilo, da so nekateri še prišli na delo, čeprav so bili z odločbo uradno že na cesti.

Prebivalci Črnega Vrha nad Idrijo se bojijo, da bodo njihov kraj določili za sedež nove občine v okviru idrijsko-cerkljanske regije. Že z zdajšnjim sedežem krajevnne skupnosti namreč ne vedo, kaj bi. Tajnica na krajevem uradu **Vojka Felc** ima uradne ure samo **od šestih do dveh**, takrat pa so Črnovrščici po službah...

* * *

24. 8. 93 (65)

V **idrijski občini** je med črnograditelji tudi občan iz Dol, ki si je **zgradil kapelo**, v kateri je mogoče opravljati celo službo božjo. V prekršku pa ni samo on, ki jo je zgradil, ampak tudi tisti, ki jo je posvetil. Morda jima bo Bog »greh« odpustil. Kaj pa država?

* * *

3. 9. 93 (68)

Novopečena zasebna idrijska gostinska firma **Enegg d.o.o.** je na predvečer čipkarskega festivala v grajskem poslopu odprla **Bar Rondel**. Na otvoritev so vabili z vabilom, napisanim v slovenščini in **italijanščini**. Povabljeni so se spraševali, ali morda Idrija že sodi na dvojezično območje Primorske ali pa gre le za denarno povezavo z italijanskimi družabniki.

* * *

10. 9. 93 (70)

Zakaj bi plačali, če ni treba, so si mislili v **idrijski IMP-jevi tovarni** instalacijske opreme in si ob koncu čipkarskega festivala »spodili« edino kopijo video kasete, izdelane posebej za to priložnost v Studiu Koder. Naivnim muzejskim delavcem še na misel ni prišlo,

da si jo v IMP ne bodo samo ogledali, ampak jo tudi uporabili pri izdelavi svoje, namenjene poslovnim partnerjem in sejamskim nastopom.

Ravnatelj idrijskega mestnega muzeja **Samu Bevku** so začeli siveti lasje. V enem tednu so se mu namreč pripetile kar tri nevšečnosti, o katerih je premlevalo celo občinsko predsedstvo. Najprej so se nanj spravili **stari partizani**, ker zaradi obnove gradu začasno ni na ogled razstave o NOB na Idrijskem. Potem so mu iz grajskih depojev privlekli na dan – in obiskovalcem seveda delili – propagandno gradivo z napisom »**Čipka Idrija – Jugoslavija**«. In za konec je v okviru grajskih večerov **gledališče Ane Monro** namesto Cir-kusa Kinsky uprizorilo improvizirano predstavo Variete in to občinstvu obelodanilo šele med predstavo...

* * *

14. 9. 93 (71)

Na novem mostu, ki preko Nikove povezuje Kosovelovo ulico s Trgom svetega Ahaca v **Idriji**, je ostala luknja, namenjena odlitku, ki naj bi opozarjal na ta arhitekturni podvig. **Silvij Jereb**, ki ga je projektiral, je na predlogo odlitka vrisal panterja in napis 'Idrija 93'. Glede na množino fekalij v Nikovi bi bolj pristajal napis »**cloaca maxima**«. Tako so namreč v antičnem Rimu imenovali ulico, ob kateri je kanal služil za glavno mestno kanalizacijo.

* * *

17. 9. 93 (72)

Med idrijskimi imenitneži sta bila na otvoritev novogoriške Perle povabljeni le direktorja Rotomatike in Ete. **Edvard Svetlik** je Perlino prvo noč izkoristil za lobiranje z nekdanjimi ministri in razgibavanje v discu. **Rafael Mavri** pa je pridno polnil igralne avtomate ter ugotavljal, da v Cerknem podobnega objekta ne bi imelo smisla postaviti, saj Cerkljani ne znajo drugega kot saditi krompir.

NEOBJAVLJENI KARIESI

17. 3. 92

Idrijski **Promet** in **Kmetijska zadruga** utegneta kljub ideološkim razlikam njunih vodstev postati dobra poslovna partnerja. Promet s prevozi služi hrvaške dinarje, Kmetijska pa rabi koruzo in gnojila, kar imajo sosedje prek Kolpe. Denar pa, kot je znano, ne pozna ne sosedov ne meja.

* * *

16. 3. 92

Gorje obiskovalcem Črnega Vrha nad Idrijo, nekdanj ugledega turističnega kraja na Primorskem. Turisti se bodo iščoč tamkajšnji hotel Bor težko znašli. Nekdo je namreč ukradel vse napisne table in smerokaze, ki so opozarjali na edini hotel na planoti.

11. 11. 91

Ko bo enkrat zaživela nova regionalna ureditev naše mlade države, bo **občina Črni Vrh nad Idrijo** (beri Idrija okolica) najbolj demokratska skupnost v Sloveniji. Že zdaj so sila podobni Švicarjem. Vsak Črnovrščan ima namreč orožje kar doma.

* * *

18. 5. 92

V idrijski občini je vodstvo največje in najmanjše stranke na Slovenskem. Marjan Podobnik po novem načeljuje Slovenski ljudski stranki, Jurij Bavdaž pa še vedno Napreju.

* * *

23. 5. 92

Slavnostnega zasedanja tolminske občinske skupščine se od povabljenih predstavnikov sosednjih občin niso udeležili zgolj Idrijčani. Gostitelji so se spraševali, ali se jih sosedje izogibajo zaradi želja po lastni regiji ali pa celo mislijo, da so pripadniki območnega štaba TO zakurili črnovrško skladišče orožja. Pomirili so se šele, ko so na županovem banketu pri obloženi mizi opazili Tomaža Pavšiča in Jureta Bavdaža.

* * *

8. 6. 92

Predstavniki novega najemnika hotela Ydria in Športno rekreacijskega centra Polževo je sporočil, da bo zaposlil samo tiste natakarje, ki znajo slovensko. »**Nema problema**«, mu je odvrnil eden od kandidatov. S tem je bilo tudi konec pogovora o službi.

* * *

12. 6. 92

Idrijski kmetijski minister magister Milan Božič se je mudil na obisku v vipavski kmetijski zadrugi. Ko so ga kot dobrega poznavalca konj (»šintarja«) pobarali, če je mogoče jahati ne samo po stopnicah, ampak tudi po lestvi, je magister minister brez pojasnila in pozdrava »odjahal«.

* * *

24. 8. 92

Nedeljska slavnostna sveta maša na Šentviški Gori, ki jo je ob 800-letnici tamkajšnje župnije vodil koprski škof Metod Piriš, se je končala z zamudo. Iskali so cerkovnika, ki je šel do bližnjega priročnega bifeja hladit moštranco.

* * *

24. 8. 92

Idrijska občinska uprava žaluje za starimi, dobrimi časi. Že več mesecev na občinskem poslopju visi zastava na pol droga.

* * *

9. 9. 92

Najnovejša kariesa z idrijskega konca sta bila tako dobra in udarna, da smo jih (pomotoma) objavili kar dvakrat. Kot kaže smo s tem najbolj ustregli idrijskim penzionistom, ki so živahno premlevali

o težavah tamkajšnjih komunalcev. Najbolj so se zasedeli v Nebe-sih, ki so prav na račun našega pisanja v teh dneh občutno povečala promet. Da ne bo pomote: s točenjem pijač, ne z avdien-cami pri svetem Petru.

* * *

7. 6. 92

Prej je bila Italija, potem Jugoslavija, zdaj Slovenija. Če bo šlo tako naprej, nam ne preostane nič drugega kot samo še Idrijsko-Cerkljanska regija, so ugotavljali na nedeljskem shodu podružnic Slovenske ljudske stranke v idrijski občini.

* * *

6. 9. 92

Načrtovalci akcije varstva otrok in pešcev na idrijskih cestah so se izredno potrudili. Pred šolo in vrtcem so dežurali od osme do pol tretje ure. Prvi šolski dan pa so mamice najmlajše uka želne pripeljale v šolo šele ob 17. uri. O tem pa kot kaže ni policajev iz šolskega vodstva nihče obvestil.

* * *

20. 1. 93

Bivši idrijski poslanec v zboru republiške skupščine in tokratni kandidat za člana državnega sveta **Tomaž Pavšič** je na srečanju z domačimi občinarji članu izvršnega sveta in kandidatu za poslanca v državnem zboru **Miranu Vončini** dejal: »Midva pa sva po novem **Pogoreliča**.« »Ne, jaz sem **Zmagovalec**«, dobil sem namreč več glasov, mu je odvrnil Vončina.

* * *

20. 1. 93

V Cerknem gradijo kabelsko televizijo. Radi bi jo gledali tudi iz mesta oddaljeni Gorenjčevi, kjer domuje prvak SLS **Marjan Podobnik**. Direktor cerkljanske Ete **Rafael Mavri**, brez katerega se v kraju nič ne zgodi, pa je ocenil, da bi bilo manj stroškov, če bi Podobnikovim kupili dve satelitski anteni. Toda ti so mu dali vedeti, da bo stroškov z gradnjo predora pod Kladjem, za katerega so se zavzemali na predvolilnih shodih, še več.

* * *

30. 1. 93

Nekdanjega zdravnika, tudi nepoklicnega idrijskega župana in novopečenega republiškega poslanca **Janeza Podobnika**, je v zdravstvenem domu v Cerknem nadomestil njegov srbski kolega **Djordje Fenvejši**. Cerkljanski poslanci so na zasedanju občinske skupščine s tem v zvezi opozorili, da bi moral novinec obvladati tudi slovenščino. Še v isti sapi pa so se našli poslanci, ki so Cerkljane opozorili, da tudi oni materinščine ne znajo najbolje.

30. 1. 93

Novogoriški konservator in avtor priročnika o naravnih znamenito-stih Posočja **Daniel Rojšek** trdi, da je na severnoprimeškem samo Idrija mesto. Ta knapovski kraj ima namreč dušo, ostali, predvsem pa Nova Gorica, je po njegovem le spalno naselje številnim prišle-kom in okoličanom, ki vsako prosto uro izginejo tja, od koder so prišli.

* * *

9. 3. 93

V tovarni Eta v Cerknem obstaja le še ustni časopis. Glavni direktor Rafael Mavri je namreč odpovedal Primorske novice in revijo Menager ter zmanjšal naročnino Gospodarskega vestnika s 7 na 3 izvide in Dela z dveh na enega. Kaže, da je bolj kot varčevanje posredi skrb za slabo obveščenost delavcev.

* * *

17. 5. 93

Peterletov kandidat za konzula v Trstu Tomaž Pavšič iz svojih poslanskih časov zagotovo nima dosjeja. Prisluškovati mu je bilo namreč nemogoče, saj je šele pred kratkim dobil telefon. Ker pa ima že iz svinčenih časov bogate tovrstne izkušnje, si, kot sam trdi, dandanašnji že v navzočnosti idrijskih tajnih agentov Kariesa še misliti ne upa, kaj šele, da bi storil kaj takega, kar bi zanimalo tudi VIS-ovce.

* * *

26. 5. 93

Država se je strinjala, da idrijski vrtec, v katerem so namerili povečano sevanje radona, podrejo. Pripravljena je bila plačati izgradnjo novega, le Idrijčani bi morali najti lokacijo zanj. Pa so se izmikali s pomanjkanjem prostora in se raje lotili sanacije; baje samo zato, ker ga je sprojektiral arhitekt **Milan Božič**, ki trenutno predseduje občinskemu izvršnemu svetu.

* * *

20. 9. 93

Idrijskemu turizmu se odpira lepša prihodnost, saj je po besedah tajnika tamkajšnje Turistične zveze **Tomaža Marinka** na vidiku »medijsko atraktivna promocija marketinško ambicioznih projek-tov« oziroma so že »injicirali strateško globalno promocijo identi-tete turističnega imidža...«

Opomba: Kariese je zbral in uredil Filip Šemrl, ilustracije Jurij Pfeifer

V NEDELJO POPOLDNE

Nekateri kraji v bližini Cerknega (Planina, gostilna v Logu, Ravne...) so bili zelo priljubljena nedeljska zbirališča in izletniške točke. Zlasti poleti je to veljalo tudi za Reko, kjer so se v Idrijci radi kopali.

Franc Peternelj, Reka pri Cerknem, okrog 1925

BRANKO GANTAR

LIECHTENSTEIN – 92

Dragi bralec, ljubitelj in privrženec Razgledov, upam, da mi ne zameriš, da se še enkrat pojavlja kolesarska potopisna avantura.

V prejšnji številki sem predstavil skoraj 1000 km dolgo kolesarsko potepanje po Sloveniji in Avstriji, katerega višek smo dosegli na 2503 m visokem prelazu pod mogočnim Grossglocknerjem.

V tej številki pa ti predstavljam še bolj drzen – vsaj za nas kolesarje – podvig in bil bi nedopusten greh, če ga ne bi zapisal, da ostane za večne čase prisoten, dokler ne bo sprinzel zadnji list te številke Razgledov.

Tako se je začelo. Glavni sestavljalec te »rajže« je bil tudi to pot Lado Babič, pomagali so mu seveda tudi drugi sodelujoči kolesarji. Veliko poti, odrekani, telefonskih pogovorov, prošnji, osebnih stikov, dni dopusta so morali nekateri opraviti in žrtvovati.

Torej, Lado nam je zarisal na zemljevidu traso, ki je potekala iz Idrije preko Bovca in Predela v Italijo, takoj nato v Avstrijo mimo Beljaka do Sillian, skozi Bruneck v Italijo, mimo Brixena (Bressanone), skozi Sterzing, ponovno preko italijansko-avstrijske meje itd. itd.

Držimo se te trase in že divjamo skozi Sölden do Längenfelda, kjer prespimo in drugi dan nadaljujemo mimo Imsta proti jugozahodu skozi Landeck, Sta. Anton, Arlberg, Bludenz, Feldkirch in preko avstrijsko-liechtensteinske meje, kjer moramo prvič »zaresno« pokazati slovenske potne liste. Policaji hočejo namreč videti vstopno vizo za Švico, drugo jih ne zanima.

V daljnem Liechtensteinu (do tu smo nabrali že 600 km) prekosarimo še 3 km do mesta Schaan, kjer v hotelu prijazne Gorenjke prespimo četrto noč.

Drugo jutro nadaljujemo do glavnega mesta našega kolesarskega cilja, to je do glavnega mesta Liechtensteina-Vaduz. Bežno si ga ogledamo, seveda pa se povzpnejo do veličastnega gradu, kjer prebiva vladajoči princ Hans-Adam II s svojo družino.

Tu smo na našem cilju, glavnem mestu Liechtensteina. Zbrani smo vsi, le Božan manjka, ker nas fotografira. Takoj potem bomo kolesa obrnili nazaj proti vzhodu – proti domu.

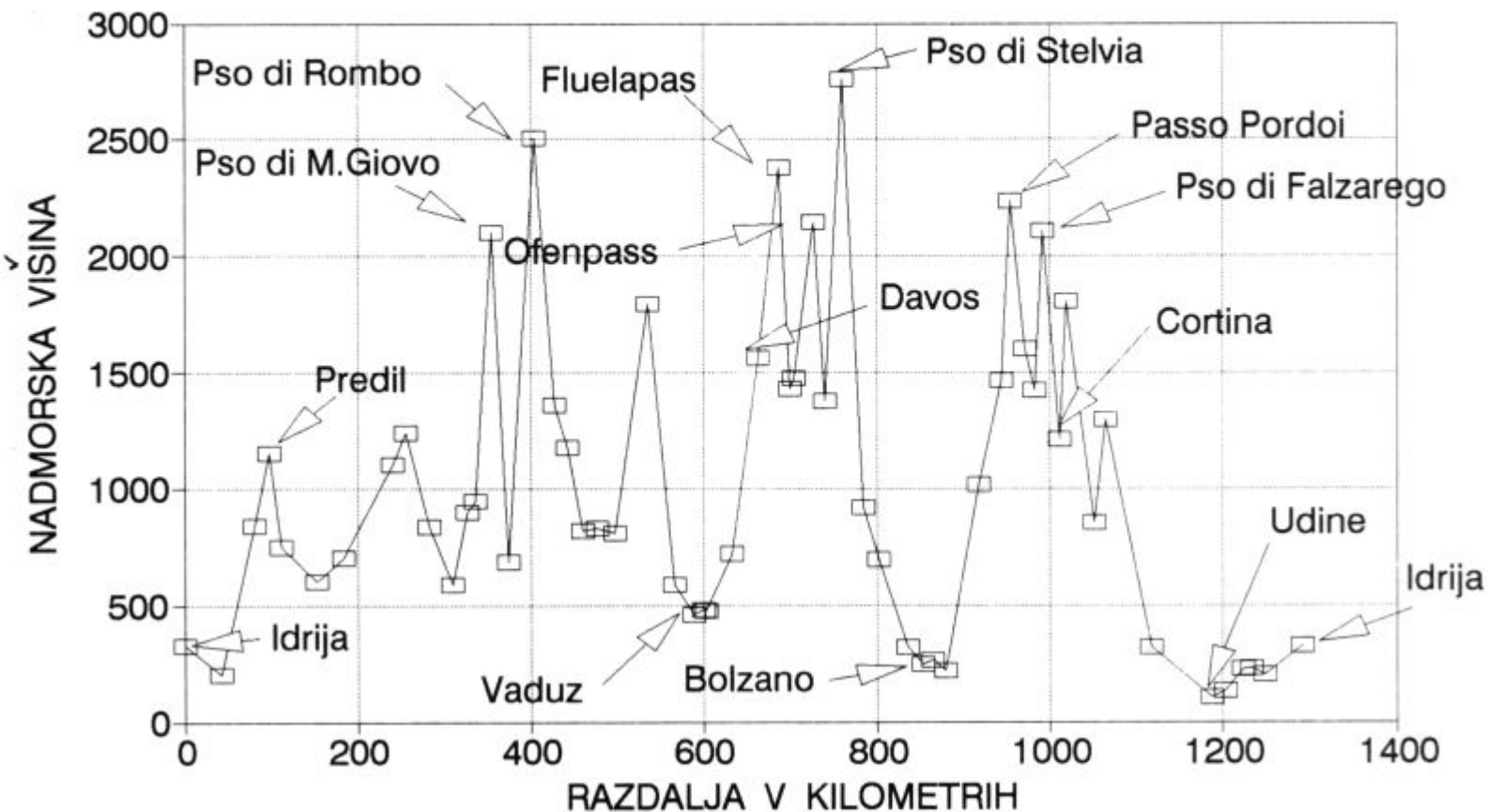
V kratkem predahu ob gradu nas doleti še milost, da vzremo »nje lice«, lice princeske Tatjane, ki se ravno pripelje mimo.

Vsi blaženi zaradi take milosti v eni uri prekosarimo miniaturno državico in mimo dveh obmejnih kamnov brez carinikov zdrsimo v Švico. Potegnemo še do Davoser See jezera, se dobro nahranimo in že se vzpenjamo do Flüelipas na 2383 m. Tu nas pošteno osveži dež s snegom, prav tako pa dobro razgreje neprijazni »hotelir«, ki ni pustil, da bi malo posedeli na njegovih stoli pred hišo.

Trdi kot polenovke – po naše štokfiši – se spustimo do mesteca Zernez. Tu nas čaka peto spanje v prijetnem, a precej zasoljenem hotelu. Pogovorimo se z receptorko iz Bosne, ki vsa v solzah sprašuje, kako je v njeni domovini. Nima vesti o domačih, le kar vidi po televiziji. Mučno srečanje.

Naslednje jutro po obilnem zajtrku nadaljujemo proti vzhodu, tj. proti domu. Toda, čakajo nas še trde preizkušnje, strmi klanci in visoki prelazi.

RELIEF KOLESARSKE POTI V LIECHTENSTEIN

Tako pa izgleda sedež Liechtensteinske vladarske rodbine. Tu, ravno na tem ovinku smo doživeli milost, da smo uzrli »Nje lice« – lice princeske Tatjane.

O, kje si še mili dom.

Premagamo blag klanček in nizek prelaz Ofenpass na samo 2149 m višine (ha, ha, ha) in zdravimo po lepi dolini do še lepše vasi Sta. Maria.

Tu ob kratkem postanku pade vrhunska odločitev: gremo čez najvišji cestni prelaz v Evropi – čez Passo dello Stelvio, ki so ga postavili, le čemu neki, prav na višini 2785 m. Fantje zagrižejo v balance in pritisnejo pedala. Jaz pa, o to pa ne! Ta je pa le prehuda zame! Zato lepo v kombi in hajd za njimi ali pred njimi. Vmes pa garam s spodbujanjem, podajanjem osvežilnih napitkov in fotografiranjem, skratka kot na Velikem Giru.

Na višini 2501 m preidemo švicarsko-italijansko mejo, ne da bi kdo povohal naše potne liste. Cariniki že vedo, da če kdo prigoni kolo na to višino in sili še višje, do 2758 m, prav gotovo ni švercar. Saj ima vsak sam s seboj dovolj in še preveč opraviti, kaj bi še švercal!

Končno smo tu – na vrhu – na višini 2758 m.

Fantje, boljše možje, so zdelani, a zadovoljni.

Ob tem osvežilnem koritu v lepi vasi Sta. Maria naj bi se začel najzahtevnejši vzpon, vzpon na 2758 m visoki Passo dello Stelvio. Obnoviti je bilo treba vodne zaloge in v žepe določiti krepčilne prigrizke.

Drugih kolesarjev (norcev?) tu ni. So le težki motorji in lepe limuzine in morje ljudi, ki z občudovanjem in tudi zavistjo strmijo v nas. Kaj pa tudi ne bi, ko pa smo tako vesela in razposajena družba tuje govorečih junakov.

Privoščimo si šilce domačega. Zaslužil sem si ga tudi jaz, prav gotovo! Vendar to še ni vse. Tak vrhunski dosežek je treba počastiti tudi na drugačen način – po starem običaju s krstom!

Kolesarji pa ne bi bili kolesarji, če ne bi opravili krsta po kolesarsko – Z ZRAČNICO!

Šlahu je zapel, riti so pokale, možje pa javkali.

Pritožil se pa ni nihče.

Po dobrem počitku se ozremo navzdol, kam moramo iti, in malo nas spreleti zona strahu, ko vidimo, kaj nas čaka. Dolina je tako globoko spodaj, da je v dnu prav črna, kljub lepemu vremenu. Do nje pa se vije neizmerno dolga kača asfaltne traku.

Tudi »najmočnejšega« se včasih polasti obup, ko ne more namestiti »bolj primerne zobovja«, da bi z večjo lahkoto premagal tako zahtevno strmino. Tak slab trenutek je to pot doživel Stojan.

Zmagovita šesterica stoji zravnano ob uradnem dokazu, da smo res bili tu, na višini 2758 m.

Jaz pa malo manj zravnano, ker tega prelaza nisem premagal samo s svojimi močmi.

Nič ne pomaga, tu ne moremo ostati, dol moramo!

Pričnemo se spuščati v 2000 m nižje ležečo globel, ki se za nas konča v Meranu oz. Terlanu.

Pot je tako dolga in strma, da nam odmirajo roke od zaviranja pred ovinki. Večkrat moramo počivati, da se povrne moč v prste. Števci na kolesih pa včasih pokažejo neverjetne številke, ki se bližajo tudi 80. kilometrom na uro.

Tako smo doživeli gumijasti krst na najvišji točki naše odprave. Povzpeli smo se peš še malo višje, kot je Stelvio, da smo dosegli višino nad 2800 m. Šele tu je bil vsak resnično krščen za »Kolesarja odprave«. Guma je žvižgala, da je bilo kaj!

Vsega strmega pa je enkrat konec in tudi našega je bilo. Hitimo mimo lepih krajev, ogromnih plantaž sadja. Konec pa je gorske svežine. Zajame nas dolinska pripeka, ki ubija duha in telo. Šestič prespimo v Terlanu.

Naslednje jutro se spuščamo ob reki Adige, ki ji tukaj še vedno pravijo Etsch, mimo Bolzana do mesta Auer, zavijemo levo proti Cortini, skozi Cavalese, Tésero, Predazzo, Moeno in na znani prelaz Passo Pordoi na višini 2239 m. Nožnega dela je bilo kar precej za osvojitve tega, predzadnjega dvatisočaka na naši poti. Po obveznem nakupu spominskih nalepk nas vodi asfaltni trak zopet navzdol skozi Arabbo in Andraz in že obdelujemo naš zadnji, sedmi dvatisočak na celi poti. To je Passo Falzarego, visok 2105 m.

Ko smo se ozirali navzdol, kaj nas še čaka, nam ni bilo nič kaj lušno pri srcu. Doline namreč še ni konec. Skupnega spusta je za dobrih 2000 m višine.

Tu je pa dokončno počilo!

Odrpli smo šampanjec, ki smo ga previdno vozili sedem dni v kombiju, prav od doma.

Meni so fantje dodelili čast, da zadnji podpišem »listino osvojenih sedem dvatisočakov«. Saj sem jih sam obdelal kar štiri! To je bilo za moje stare kosti kar dovolj ali morda celo preveč.

Rahlo omotični od popitega deci šampanjca, se spustimo v sila neprijetnem mrazu in dežju (točo smo medtem preživeli na Falzaregu) proti Cortini, ki nas pričaka suha, umita v toplem soncu. Potegnemo še malo naprej do sedme nočitve v gostišču Dogana Vecchia. Naspani in rahlo utrujeni osmi dan obrnemo kolesa še enkrat proti Cortini, jo obidemo in zavijemo še na zares zadnji, omembe vredni prelaz – Passo Tre croci na 1805 m. Spuščamo se proti Tolmezzu in samo dva zgrešiva pravo smer v križišču. Po nerodnosti zavijeva levo, namesto desno in po kratkem vzponu se

znajdeva ob jezeru Misurina. Ni nama bilo žal napake, ki sva jo naredila. Fotografirala sva lepo jezero in čudovite Tre Cime, za katere so bili drugi prikrajšani. Obrneva kolesi in dirjava za ostalimi, ki so bili že daleč proti vzhodu. Vročina neusmiljeno pritiska in žre moči.

Gledam, kje bom opazil prijazni kombi in s tem počitek in hrano. Ugledam ga šele blizu Tolmezza. Razjaham in stegnem opečene ude v vročo senco. Goltam velike količine sparjene pijače, okusni makaroni se mi pa upirajo, kakor tudi drugim.

Ta dan smo napravili veliko škodo, sicer ne ekološko, v grmovju smo pustili tople paštašute kar za majhno četico.

Želja po domu je bila tako velika, da smo se enoglasno odločili, da nadaljujemo naprej kljub hudi vročini. Hočemo videti svojo deželo, spat v slovenskih posteljah.

Pri 35 °C in na srečo ugodnem hrbtnem vetru fantje divjajo po videmski nižini mimo Vidma, skozi Čedad, prevrskamo mejni prehod Robič brez potnih listov.

V Kobaridu pred hotelom fantje popadajo s koles, ruknejo vsak svoj »veliki točeni« in ker ta ni prišel do dna, naročimo še enega.

Današnja pot je merila kar 221 kilometrov!

Spimo v hotelu in se nam niti sanja ne, da je ponoči divjala nad vasjo nevitha, ki je polomila celo nekaj dreves.

Prekuhani, premočeni, zbiti – a ne do kraja – po 221 km dolgi predzadnji etapi dobesedno gasijo žgočo žejo v Kobaridu.

Deveti dan nas čaka samo 66 km. Kar manjka nam kilometrov, predvsem pa klancev in prelazov. Edini, ki smo ga ta dan doživeli, je bil Pirhov klanec. V čast na prevoženo pot smo mu skušali najti ustrezno inozemsko ime. Veliko variant smo našli in potuhtati. V spominu mi je ostalo le PASSO PIRHI!

Končno prebolimo tudi to pomanjkanje trpljenja in ob 11.00 privrskamo v Idrijo, napravimo častni krog okrog mesta in pademo v objem svojim dragim.

Pozabljeno je trpljenje, pozabljena vročina in pozabljeni so nesporazumi.

Ostali nam bodo spomini, tudi na fotografijah, ki sem jih med potjo uspel posneti, in na čudoviti video kaseti, ki jo je posnel naš snemalec Božan, pa tudi Drešček je dodal svoj delež.

Tudi danes te vabim, draga bralka in bralec, da si ogledaš te foto utrinke in poskusiš podoživeti naše dogodivščine. Odmisli pa vročino, dež, točo, mrz, napore in drobne nesporazume.

Tega v teh slikah ni!

Liechtenstein – 92 smo doživeli in preživeli:

Stane Kolerjev, 39 let,
Andrej Albrehtov, 34 let
Boris Dreščkov, 38 let
Brane Gantarjev, 58 let,
Lado Babičev, 44 let,
Stojan Kacinov, 44 let,
Andrej Grahov, 29 let,
Mirko Mažgonov, 38 let.

Naš lepi kombi je vozil mirni, pridni in potrpežljivi Silvij Štremfelj, na video trak pa nas je posnel stari znanec še z Grossglosknerja – Božan Verbič. Oba skupaj pa sta skrbela še za naše dobro počutje v »nekolesarskih« urah.

Vse ceste, ki smo jih prevozili, so bile skupaj dolge 1298 km, prevozili smo jih v 59 urah s povprečno hitrostjo 22 km/h.

HVALA VSEM ZA VSE!

Obdelali smo sedem 2000-metrskih prelazov. Naj jih poimenujem:

1. Passo Giovo, 2099 m nad morjem
2. Passo Rombo, 2509 m
3. Flüelpass, 2383 m
4. Pass dal Fuorn, 2149 m
5. Passo dello Stelvio, 2758 m
6. Passo Pordoi, 2239 m
7. Passo Falzarego, 2105 m nad morjem.

Prelazi pod 2000 m pa so že tako »malenkostni«, da jih niti navajati ni vredno, vsaj danes ne več, ko to pišem.

Na poti nismo imeli nobene okvare koles, niti zbolel ni nihče. Dobili smo le sončne opekline, in sicer do Liechtensteina po levi strani, od Liechtensteina pa po desni strani telesa. Opekline so minile brez hujših posledic.

FIRBARJEV VILČK

Viljem Peternelj, po domače Firbarjev iz Cerknega, je vsekakor spadal med premožnejše Cerkljane. Izhajal je iz družine posestnikov, trgovcev in gostilničarjev. Bil je velik ljubitelj tehničnih novosti; menda je bil celo prvi šolani slovenski pilot. V Cerknem, kjer je le občasno živel, pa je vsekakor bil prvi lastnik motorja. Stari Cerkljani se ga spominjajo po tem, da je ljubil sladkarije in lepa dekleta.

Franc Peternelj, Cerkno, 1910 ali 1911

POPRAVEK:

Avtor se opravičuje vsem bralcem Idrijskih razgledov zaradi neljube napake pri navedbi slovenskih imen v članku z naslovom Bodiki (IR 1992/1-2) – pravilno Lobodiki. Latinski imeni rastlin sta pravilni *Ruscus hypoglossum* – pravilno širokolistna lobodika in *Ruscus aculeatus* – pravilno bodeča labodika.

Navadna bodika ali božje drevce – *Ilex aquifolium* je zimzelen grm ali manjše drevo, ki tudi raste v naši občini in se ga precej sadi v okrasne namene.

Jože Bavcon

V TEJ ŠTEVILKI SODELUJEJO:

ZORAN BAJC, v šol. letu 1992/93 dijak 4. letnika Gimnazije J. Vege, Idrija.

ALEŠ ČAR, študent primerjalne književnosti na ljubljanski Filozofski fakulteti iz Idrije

dr. JOŽE FELC, pisatelj, nevropsihiater in predstojnik Psihiatrične bolnišnice Idrija

BRANKO GANTAR, upokojenec, ljubiteljski fotograf in rekreacijski kolesar iz Spodnje Idrije

VESNA GOMEZEL, slavistka, urednica na založbi Lipa, Koper

MARKO ELSNER GROŠELJ, pesnik in literarni kritik iz Jesenic

JOŽE JANEŽ, geolog, Razvojno-raziskovalni sektor Rudnika živega srebra Idrija

JANEZ JERAM, upokojeni uslužbenec, dopisnik, Spodnja Idrija

dr. MARKO KERŠEVAN, sociolog, redni profesor za sociologijo na FF v Ljubljani, iz Idrije

dr. ANDREJ KRANJC, geograf, upravnik Inštituta za raziskovanje krasa pri ZRC SAZU v Postojni

dr. IVAN KRISTAN, pravnik, predsednik Državnega sveta Republike Slovenije

IVANA LESKOVEC etnolog, kustosinja Mestnega muzeja v Idriji

dr. IVAN MLAKAR, geolog v pokoju, dolgoletni vodja geološke službe pri Rudniku živega srebra Idrija in raziskovalec pri Geološkem zavodu v Ljubljani

MIHA NAGLIČ, samostojni kulturni delavec, publicist in urednik Žirovskega občasnika iz Žirov

FRANC PAVŠIČ, upokojeni učitelj iz Kopra

TOMAŽ PAVŠIČ, slavist, vicekonzul v Trstu

MATEVŽ PEČELIN, kovinar, ljubiteljski pisatelj iz Žirov

MATEJA PERPAR, v šol. letu 1992/93 dijakinja 4. letnika Gimnazije J. Vege, Idrija

JOŽE PETERNELJ, slikar samouk in pisatelj iz Žirov

JURIJ PFEIFER, akademski slikar iz Idrije

IGNACIJ PIŠLAR, dipl. ing. gozdarstva, SGG Tolmin – organizacijska enota Idrija, direktor

dr. LADISLAV PLACER, geolog, Geološki zavod Ljubljana

dr. JANEZ PODOBNIK, zdravnik, predsednik SO Idrija in poslanec v Državnem zboru

mag. PETER RUPNIK, fizik, direktor podjetja Kolektor Idrija in predsednik Sveta Krajevne skupnosti Idrija

dr. DARINKA SOBAN, anesteziolog, upokojena redna profesorica Medicinske fakultete v Ljubljani

dr. IVAN SVETLIK, sociolog na Inštitutu za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede in predstojnik Centra za proučevanje družbene blaginje, Ljubljana

KSENIJA ŠABEC, študentka 2. letnika Fakultete za družbene vede v Ljubljani iz Idrije

FILIP ŠEMRL, novinar, dopisnik Radia Slovenija iz Idrije

FRANC TEMELJ, elektrotehnik, ljubiteljski pisatelj iz Žirov

RAFAEL TERPIN, akademski slikar, učitelj likovnega pouka na osnovni šoli v Cerknem

GORAZD TRUŠNOVEC, študent arhitekture in literarni ustvarjalec iz Idrije

IZ PRIHODNIH ŠTEVILK

O NAŠIH POMEMBNIH LJUDEH

Idrijski fotograf Feliks Bajt

Ivan Kacin, izdelovalec orgel

RAZLIČNI PRISPEVKI

Jože Čar, Jože Pfeifer: *Iz Scopolijevih del o idrijskem rudniku*

Tatjana Cankar, Ivana Leskovec: *Rekonstrukcija rudarske delovne noše iz srede 18. stoletja*

Marija Stanonik: *Medkrajevni odnošaji*

Darko Viler: *Občno konsumno društvo v Idriji*

Boris Kuhar: *O idrijskih žlikrofih*

NARAVNE ZNAMENITOSTI

Jože Bavcon, Rafko Terpin: *O rastiščih naših mesojedk*

Mateja Goleš: *Koralni grebeni na Cerkljanskem*

KULTURNI SPOMENIKI

Obnova gradu Gewerkenegg

Rudniški stroji

EKOLOGIJA

Vesna Lupšina: *Odlagališče radioaktivnih odpadkov v Zavratcu*

Igor Šebenik: *Odlagališča smeti*

Opomba:

Naslovi so delovni

Ob vstopu v naslednje petstoletje	3
Rudnik je postal zgodovina – prednost ali ovira za našo prihodnost	3
* * *	
Darinka Soban	
Četrto tisočletje staro dopisovanje med Idrijo in Uppsalo	19
* * *	
Znamenite osebnosti	29
Iz fotografske delavnice Franca Peternelja	29
* * *	
Žiri se predstavijo	33
Miha Naglič	
Kako čez grič	34
Franc Temelj	
Kje so tiste stezice	40
Matevž Pečelin	
Srč	41
Jože Peternelj	
Krtar in Dolinci	44
Franc Kopač	
Pesmi	46
* * *	
Naravne znamenitosti	51
Rafko Terpin	
O zavarovanih in nekaterih drugih redkih rastlinah na Idrijsko-Cerkljanskem ozemlju	51
* * *	
Literatura	63
Aleš Čar	
Pesmi	64
Gorazd Trušnovec	
Proza	70

Spomini	79
Franc Pavšič	
Idrija pred drugo svetovno vojno	79
Janez Jeram	
Vojak treh vojn	82
* * *	
Predstavljajo se – Gimnazija Jurija Vege, Idrija	85
Ksenija Šabec	
Anekdotne pripovedane v idrijskem govoru	86
Mateja Perpar	
Pesmi	90
Zoran Bajc	
Ilustracije	92
* * *	
Razmišljanja	95
Jože Felc	
Moja predpoletna vročica 1993	96
* * *	
Predstavitve	101
Tomaž Pavšič	
Zgodba od škafarja do petstoletnice je zgodba o delu	
in hrepenenju idrijskih ljudi	101
Vesna Gomezel	
Felčeve novele	103
Andrej Kranjc	
Slika naših hribovskih kmetij	106
Ivana Leskovec	
Nova knjiga o naših krajih in ljudeh	106
Jože Janež	
Odpravil sem se bil do vode, ki še ni (bila) kalna	107
Marko Elsner Grošelj	
Neskončno drsenje	107
Jože Janež	
Kaplje 20 let pozneje	108
* * *	
Zapisi	113
Ivan Mlakar, Ladislav Placer	
Odmev na publikacijo Idrijskega obzorja –	
pet stoletij rudnika in mesta	113
Jože Čar	
Pojasnilo	114
Ignacij Pišlar	
Stota obletnica Gozdarske šole v Idriji	114
Cveta Tratnik	
Pregled raziskovalne dejavnosti učencev	
Gimnazije Jurija Vege, Idrija	116
Cveta Tratnik	
Pet let logike	116
Filip Šemrl	
Idrijska kronika nekoliko drugače – II	117

Šport	129
Branko Gantar	
Liechtenstein 92	129
* * *	
Informacije	137
Popravek	137
V tej številki sodelujejo	137
Iz prihodnjih števil	138

* * *

Likovne priloge so iz fotografske delavnice Franca Peternejca